

Neerlandica Wratislaviensia XXXI

Zespół Wydawniczy przy Katedrze Filologii Niderlandzkiej im. Erazma z Rotterdamu, Wrocław (Polska) / Redactiecomité bij de Erasmus-Leerstoel voor Nederlandse Filologie, Wrocław (Polen) / Editorial Board by the Erasmus Chair for Dutch Philology, Wrocław (Poland):

Kaat Buelens (redaktor językowy / taalredacteur / language editor; Uniwersytet Wrocławski), Bożena Czarnicka (Uniwersytet Wrocławski), Wilken Engelbrecht (Univerzita Palackého Olomouc / Katolicki Uniwersytet Lubelski), Siegfried Huigen (Uniwersytet Wrocławski), Irena Barbara Kalla (Uniwersytet Wrocławski), Jacek Karpiński (Uniwersytet Wrocławski), Stefan Kiedroń (Uniwersytet Wrocławski), Agata Kowalska-Szubert (Uniwersytet Wrocławski), Norbert Morciniec (Uniwersytet Wrocławski), Stanisław Prędoła (Uniwersytet Wrocławski), Joanna Skubisz (sekretarz redakcji / redactiesecretaris / editorial secretary; Uniwersytet Wrocławski), Jan Urbaniak (przewodniczący, redaktor naczelny / voorzitter, hoofdredacteur / chair, editor-in-chief; Uniwersytet Wrocławski).

Rada Naukowa / Redactieraad / Scientific Board:

Cor van Bree (Universiteit Leiden, Nederland), C. Jac Conradie (Universiteit van Johannesburg, Zuid-Afrika), Anikó Daróczy (Károli Gáspár Református Egyetem, Boedapest, Hongarije), Gillis J. Dorleijn (Rijksuniversiteit Groningen, Nederland), Wilken Engelbrecht (Univerzita Palackého v Olomouci, Tsjechië / Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polen), Dirk De Geest (KU Leuven, België), Philippe Hiligsmann (Université Catholique de Louvain, België), Joop van der Horst (KU Leuven, België), Mary G. Kemperink (Rijksuniversiteit Groningen, Nederland), Jacques van Keymeulen (Universiteit Gent, België), Jan Konst (Freie Universität Berlin, Duitsland), Gheorghe Nicolaescu (Universitatea din București, Roemenië), Jan Noordegraaf (Vrije Universiteit Amsterdam, Nederland), Jelica Novaković-Lopušina (Univerzitet u Beogradu, Servië), Dieter Stellmacher (Georg-August-Universität, Göttingen, Duitsland), Siegfried Theissen (Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, Gent, België), Herbert van Uffelen (Universität Wien, Oostenrijk), Bart Vervaeck (Universiteit Gent, België), Roland Willemyns (Vrije Universiteit Brussel, België).

Lista recenzentów / Lijst van recensenten / List of reviewers:

Hans Beelen (Universität Oldenburg, Duitsland), Ludovic Beheydt (Université Catholique de Louvain, België), William van Belle (KU Leuven, België), Luc Bergmans (Université Paris Sorbonne, Frankrijk), Hans Blom (Universiteit van Amsterdam/NIOD, Nederland), Benjamin Bossaert (Univerzita Komenského v Bratislave, Slowakije), Hans Brandhorst (Universiteit Leiden, Nederland), Elke Brems (KU Leuven, België), Johanna Bundschuh-van Duikeren (Freie Universität Berlin, Duitsland), Adam Bžoch (Slovenská Akadémia Vied Bratislava, Slowakije), Piet Couttenier (Universiteit Antwerpen, België), Zuzanna Czerwonka-Wajda (Uniwersytet Wrocławski, Polen), Robert Dagnino (Département d'Études Néerlandaises, Strasbourg, Frankrijk), Anikó Daróczy (Károli Gáspár Református Egyetem, Boedapest, Hongarije), Feike Dietz (Universiteit Utrecht, Nederland), Małgorzata Dowlaszewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polen), Wilken Engelbrecht (Univerzita Palackého Olomouc, Tsjechië / Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polen), Martin Everaert (Universiteit Utrecht, Nederland), Agnieszka Flor-Górecka (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polen), Dirk De Geest (KU Leuven, België), Lia van Gemert (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Camiel Hamans (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Roeland Harms (Hogeschool Arnhem / Nijmegen, Nederland), Joop van der Horst (KU Leuven, België), Paul Hulsenboom (Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland), Jeroen Jansen (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Lotte Jensen (Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland), Christopher Joby (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polen), Alice van Kalsbeek (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Michiel van Kempen (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Koen Kerremans (Vrije Universiteit Brussel, België), Pavlína Knap-Dlouhá (Univerzita Palackého Olomouc, Tsjechië), Jan Konst (Freie Universität Berlin, Duitsland), Marta Kostecká (Masarykova Univerzita v Brně, Tsjechië), Jarosław Krajka (Uniwersytet Humanistycznospoleczny w Warszawie, Polen), Kateřina Křížová (Univerzita Palackého v Olomouci, Tsjechië), Karen Kuhn (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polen), Folkert Kuiken (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Helga van Loo (KU Leuven, België), Gert Loosen (Debreceni Egyetem, Hongarije), Robert de Louw (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polen), László Marác (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Maaïke Meijer (Universiteit Maastricht, Nederland), Marijke Meijer Drees (Rijksuniversiteit Groningen, Nederland), Anna Michońska-Stadnik (Uniwersytet Wrocławski, Polen), Alan Moss (Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland), Ivo Nieuwenhuis (Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland), Jelica Novaković-Lopušina (Univerzitet u Beogradu, Servië), Piotr Oczko (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polen), David Onnekink (Universiteit Utrecht, Nederland), Jan Pekelder (Univerzita Karlova v Praze, Tsjechië / Université Paris Sorbonne, Frankrijk), Yolanda Pérez (Universiteit van Amsterdam, Nederland), Marcin Polkowski (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polen), Gábor Pusztai (Debreceni Egyetem, Hongarije), Frans Ruiters (Universiteit Utrecht, Nederland), Riet Schenkeveld van der Dussen (Universiteit Utrecht, Nederland), Lucie Sedláčková (Univerzita Karlova v Praze, Tsjechië), Joke Spaans (Universiteit van Utrecht), Marketa Štefková (Univerzita Komenského v Bratislave, Slowakije), Jacco van Sterkenburg (Erasmus Universiteit Rotterdam, Nederland), Frieda Steurs (Instituut voor de Nederlandse Taal, Leiden, Nederland / KU Leuven, België), Alexa Stoicescu (Universitatea din București, Roemenië), Els Stronks (Universiteit Utrecht, Nederland), Kasper Swerts (Universiteit van Antwerpen, België), Rita Temmerman (Vrije Universiteit Brussel, België), Kees Teszelszky (Koninklijke Bibliotheek Den Haag, Nederland), Ulrich Tiedau (University College London, Groot-Brittannië), Artur Tworek (Uniwersytet Wrocławski, Polen), Kristin Tytgat (Vrije Universiteit Brussel, België), Herbert van Uffelen (Universität Wien, Oostenrijk), Roel Vismans (University of Sheffield, Engeland), Sven Vitse (Universiteit Utrecht), Cesko Voeten (Universiteit Utrecht, Nederland), Muriel Waterlot (Katolicki Uniwersytet Lubelski, Polen), Andreas Weber (Universiteit Twente, Nederland), Ivo van de Wijdeven (Ministerie van Algemene Zaken, Nederland), Ryszard Żelichowski (PAN, Polen).

Neerlandica Wratislaviensia XXXI

Onder redactie van
/ Edited by
Bożena Czarnecka
Agata Kowalska-Szubert

Wrocław 2021
Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

Acta Universitatis Wratislaviensis No 4063

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o., Wrocław 2021

ISSN 0239-6661 (AUWr)

ISSN 0860-0716 (NW)

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja drukowana.

Publikacja przygotowana w Wydawnictwie Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.
50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 15
tel. 71 3752885, e-mail: marketing@uwur.com.pl

Inhoud

Een kleine taalgemeenschap – een groot onderzoeksveld (Agata Kowalska-Szubert, Bożena Czarnecka)	9
--	---

Taalkunde

Frieda Steurs, Nederlands, een grote taal? Een kwestie van meten	17
Beata Popławska, De wind in de zeilen hebben – <i>chwycić wiatr w żagle</i> . Nederlandse en Poolse metaforen uit de scheepvaart in vergelijking	31
Wilken Engelbrecht, Kateřina Křížová, Iets om over te praten. De problematiek van het voorzetselvoorwerp in het Nederlands en het Tsjechisch	43
Zuzanna Czerwonka-Wajda, Goed gehoord, goed gezegd? Auditieve waarneming van het verschil tussen de Nederlandse [e:] en [ei] en de invloed ervan op articulatorische reproductie van de Nederlandse [e:] door Poolse moedertaalsprekers	57
Jan Fabry, De geest van Humboldt in Stechers kritiek op de Vlaamse Beweging	77
Pavlna Knap-Dlouhá, Tolken in de zorg: hoe wordt er met anderstalige patiënten gecommuniceerd?	95
Mikołaj Buczak, An emergency flipped classroom intervention in an L2 Dutch course: An action research study	107

Cultuur

Marlou de Bont, Bestselling ‘beeldekens’. Hendrik Conscience's <i>Hoe men schilder wordt</i> (1843) en de negentiende-eeuwse populaire beeldcultuur	123
Bas Hamers, Persiflages van <i>Jiskefet</i> als lesondersteuning	141

Recensieartikelen

Judyta Kuznik, De postkoloniale geschiedenis in polyfonie	159
Bożena Czarnecka, Op de raaklijn tussen het historische en literaire. Het Vlaamse koloniale proza tot 1960 toegelicht door Luc Renders	165

Table of Contents

A small language community – a large research field (Agata Kowalska-Szubert, Bożena Czarnecka)	9
Linguistics	
Frieda Steurs, Dutch, a major language? A matter of measurement	17
Beata Popławska, De wind in de zeilen hebben – <i>chwycić wiatr w żagle</i> : Dutch and Polish maritime metaphors in comparison	31
Wilken Engelbrecht, Kateřina Křížová, Something to talk about: The problem of the prepositional phrase in Dutch and Czech	43
Zuzanna Czerwonka-Wajda, Well heard, well said? Perception of the difference between the Dutch [e:] and [ɛi] and its influence on pronunciation of Dutch [e:] by Polish native speakers	57
Jan Fabry, The spirit of Humboldt in Stecher’s criticism of the Flemish Movement	77
Pavlna Knap-Dlouhá, Interpreting in healthcare: How to communicate with non-native patients	95
Mikołaj Buczak, An emergency flipped classroom intervention in an L2 Dutch course: An action research study	107
Culture	
Marlou de Bont, Bestselling illustrations: Hendrik Conscience’s <i>Hoe men schilder wordt</i> (1843) and nineteenth-century popular visual culture	123
Bas Hamers, The satirical television series <i>Jiskefet</i> as lesson support	141
Review articles	
Judyta Kuznik, The postcolonial history polyphonically	159
Bożena Czarnecka, On the tangent between the historical and the literary: Flemish colonial prose until 1960 explained by Luc Renders	165

Agata KOWALSKA-SZUBERT

ORCID: 0000-0002-5690-7053

Uniwersytet Wrocławski

Bożena CZARNECKA

ORCID: 0000-0002-8901-2061

Uniwersytet Wrocławski

Een kleine taalgemeenschap – een groot onderzoeksveld

Abstract

There is a growing trend in the scientific world to publish papers in English. Describing research in the field of technology or medicine in English is justified, because it allows for faster verification of results and their application by scientists in any part of the world, and thus their faster use by ordinary people. It is questionable, however, whether it makes sense to write about a language – especially one as small as Dutch – in the language of Shakespeare. Dutch still lends itself very well to scientific argument, as the publications in this volume prove.

Keywords: Dutch, English, research, linguistics, cultural globalisation.

Het Engels is de wereldtaal geworden; dat is een absoluut truïsme. Het gaat zo ver dat Nederland zelf langzaam aan het verengelsen is (Vlaanderen lijkt in een grotere mate tegen de invasie van het Engels bestendig te zijn,¹ al sluipen er in de taal van het Zuiden ook Engelse woorden of slagzinnen binnen). Reclames op straat hebben vooral Engelse slogans; als je met KLM vliegt, gebeuren de meeste mededelingen in het vliegtuig in het Engels. En ja, de belangrijkste – de veiligheidsinstructies – ook. Erger nog; die krijg je uitsluitend in het Engels

¹ In België ligt dit over het algemeen iets gevoeliger; niet zonder betekenis is dat de taal daar lang als een politiek instrument gebruikt is.

voorgescheteld. Blijkbaar spreekt het vanzelf dat alle Nederlanders het Engels net zo goed (denken te) begrijpen als hun eigen moedertaal.²

Het offensief van het Engels in de wereldcultuur heeft op dit moment een even grote omvang als in de wetenschap. De culturele mondialisering die in de laatste decennia heeft plaatsgevonden, mede dankzij de Engelse taal, is op zich geen nieuw verschijnsel. Het is namelijk al vaker gebeurd dat kleine talen (en culturen) te lijden hadden onder verdrukking door grotere talen, die tegelijk aantrekkelijk waren als drager van een waardevolle cultuur. Ditmaal is het proces van talige en culturele unificatie uniek door zijn grootschaligheid, hoog tempo en onderbouwing door technologische ontwikkelingen (TV, internet).

Er zijn een paar jaren geleden zelfs heftige discussies geweest over of een studie Nederlands niet in het Engels zou moeten worden gegeven.³ Dit zou de kansen van anderstaligen (bijvoorbeeld Erasmusstudenten) bevorderen, zeiden ze, en van ruimer denken getuigen dan een opleiding volgen in je eigen taal. Dit pad leidt er echter *linea recta* toe dat de taal van het land op den duur verwaarloosd raakt. Een ander voordeel zou zijn dat er beantwoord wordt aan de steeds luide roep om diversiteit, waaronder uiteraard taalkundige en culturele diversiteit. Arthur Wiggers (2021) beweert bijvoorbeeld in zijn opiniestuk in *Het Parool* het volgende:

Voorstanders van de verengelsing zouden betogen dat een universiteit kosmopolitisch en inclusief moet zijn ingesteld, open naar elke cultuur. Maar kosmopolitisme en echte inclusiviteit zouden juist de diversiteit van elke taal en cultuur moeten vieren, in plaats van diversiteit tegen te gaan door monolingüistisch (Engels) te worden. De verengelsing van universiteiten resulteert niet in een meer open cultuur, maar simpelweg in een cultuurverandering, want bij de Engelse taal horen ook Engelse casussen, Engelse literatuur en een Engels curriculum.

Nog sterker komt die gedachte terug in de wat oudere tekst van Daniël Rovers⁴ (2019) in *De Groene Amsterdammer* (deze idee zou hij bij een Japanse schrijver hebben gehaald): “Zodra intellectuelen zich tot het Engels wenden, verandert dat de taal die ze verlaten. De moedertaal zal verzwakken en geen intellectuele last meer kunnen dragen”.

² De goede beheersing van de Engelse taal door Nederlanders is al meerdere malen bewezen in *Ranking of Countries and Regions by English skills*. Voor details zie <https://www.ef.com/wwen/epi/>.

³ Dat lang niet allen daarvoor hebben gepleit, vond zijn weerspiegeling in de heftige discussies hieromtrent. Noemenswaard is het ophefmakende initiatief van een groep hoogleraren, schrijvers en journalisten (onder de ondertekenaars zaten o.a. Paul Scheffer, David van Reybrouck, Geert Mak, Adriaan van Dis) die in maart 2019 in *de Volkskrant* een oproep deed aan de Tweede Kamer om stelling te nemen tegen de verengelsing op de universiteiten.

⁴ Rovers is een van de co-redacteuren van de bundel *Against English. Pleidooi voor het Nederlands* (2019) met verdringing van het Nederlands op universiteiten en in de samenleving als hoofdthema en met bijdragen van o.a. Özcan Akyol, Piet Gerbrandy, Annette de Groot, Lotte Jensen, Joost Nijssen, Johan Oosterman, Daniël Rovers, Ad Verbrugge.

De tendens om het Engels als de moderne *lingua franca* te gebruiken, is wel ten dele te begrijpen. Het ‘echte’ onderzoek wordt nu in het Engels gedaan, of tenminste gepresenteerd. Engelse teksten zijn toegankelijk voor een heel wat ruimer publiek dan teksten in andere talen. Als je Engels kent, maak je je vrijwel overal ter wereld verstaanbaar en kan je onderzoek gevolgd worden in de meest uiteenlopende delen van de wereld. Daar zijn we het in principe helemaal mee eens. De vooruitgang moet worden voortgebouwd op wat anderen hebben gemeen, onderzocht of vastgesteld. Specialisten in de geneeskunde en aanverwante disciplines hebben dit keurig bewezen in de loop van de nog steeds woedende coronapandemie: internationale teams, deelonderzoeken in verschillende delen van Europa en andere continenten. Dankzij een dergelijke samenwerking zijn we nu niet meer weerloos. En het Engels lijkt daarbij ook een bijzonder waardevol instrument te zijn (geweest).

Op het gebied van de humane wetenschappen, in het bijzonder van de filologie, lijkt deze kwestie echter wat gevoeliger. Een gegeven taal, de literatuur geschreven in deze taal, culturele evenementen ontstaan op basis van deze taal of het aanwerven van deze taal zijn dan het object van een onderzoek. En dan duiken er allerlei vragen op, en vooral de vraag: in welke taal moet je over je onderzoeksobjecten berichten? Mag het nog altijd de taal zijn waar het onderzoek op is gericht, of word je toch verondersteld je gedachtegang in het Engels te presenteren? Wat is het nut van het Engels dan, en welke nadelen heeft de onderzochte taal? Of is het gewoon niet meer *up-to-date* om over Nederlandse verschijnselen in het Nederlands te vertellen? Is het Nederlands *outdated* als taal van de wetenschap?

* * *

In de voorliggende bundel bewijzen de auteurs van de meeste stukken dat dat gelukkig nog altijd niet het geval is. En Mikołaj Buczak kan men zijn Engelse bijdrage wel vergeven – deze auteur is op zoek naar universalia binnen de glottodidactiek. Zijn onderzoek is niet Nederlands-centrisch en zijn conclusies kunnen misschien ook op het leren van andere talen van vergelijkbare toepassing zijn. De overige auteurs hebben besloten om over het onderwerp van hun studie in het Nederlands te schrijven, de meest voor de hand liggende taal.⁵ Frieda Steurs maakt ons attent op het feit dat je het belang van een taal op verschillende manieren kunt meten: het aantal moedertaalsprekers hoeft niet doorslaggevend te

⁵ Wat de overige taalkundige teksten betreft: deze zijn comparatief, maar toch worden de andere talen/taalkenmerken met het Nederlands vergeleken. Met andere woorden, het Nederlands blijft centraal.

zijn. Piet van Sterkenburg stelt in zijn boek met de veelzeggende titel *Een kleine taal met een grote stem: hedendaags Nederlands* uit het jaar 2009 het volgende:

Het Nederlands staat op plaats achtenveertig met (toen nog⁶) 20 miljoen sprekers. Het laat daarmee vele Europese talen achter zich. Vandaar dat ook wel gezegd wordt dat het Nederlands de kleinste van de grote en de grootste van de kleine talen van Europa is.

Verder presenteert hij een beknopte samenvatting van een onderzoek naar het belang van verschillende talen “getoetst aan het aantal sprekers, de aanwezigheid van de taal op internet, het aantal staten waar de taal officieel is, het aantal artikelen in Wikipedia, het aantal Nobelprijzen voor literatuur, het aantal vertalingen van en naar de taal en een aantal andere criteria” (Van Sterkenburg 149). Op de in 2009 verschenen en in de tekst aangehaalde Franse lijst staat Nederlands op de zesde plaats. Wat de aanpak van Frieda Steurs betreft: ze laat ons zien dat de criteria in de jaren twintig van de 21ste eeuw ook anders kunnen zijn. Wel lijkt het ons essentieel dat de stelling van Van Sterkenburg anno 2009 – dat het Nederlands inderdaad nog altijd telt – in 2021 nog altijd een bevestiging vindt. Jan Fabry analyseert de wederzijdse invloeden van bepaalde filosofische en taalkundige opvattingen van elders enerzijds en de geest van de Vlaamse Beweging anderzijds. Dit is een aanrader voor lezers voor wie de naam van de gebroeders van Humboldt een begrip is. Zuzanna Czerwonka-Wajda onderzoekt in hoeverre typisch Germaanse klanken (ook aan het Nederlands eigen) articulatorisch moeilijk zijn voor moedertaalsprekers Pools en of de Polen deze klanken misschien eenvoudigweg niet kunnen horen. Het duo Wilken Engelbrecht en Kateřina Křížová buigt zich over het voorzetselvoorwerp in het Nederlands en het Tsjechisch: een belangrijke bijdrage, ook voor neerlandici met een andere Slavische taal als moedertaal dan Tsjechisch. Beata Popławska zoekt naar Nederlandse sporen in de Poolse maritieme fraseologie. Dat het Nederlands dé bron is van maritieme woordenschat in veel (niet enkel Europese) talen, is al meermaals onderzocht en bewezen. Het is echter een erg interessant uitgangspunt voor taalkundig onderzoek: kijken of andere talen alleen een reeks woorden hebben overgenomen, of misschien ook vaste verbindingen die met het leven aan zee verband houden.

Als deze opsomming wat verwarrend blijkt, worden we verenigd onder het vaandel van Pavlína Knap-Dlouhá, die ons laat zien dat de talen elkaar nodig hebben. En dat er ook mensen nodig zijn die meerdere talen spreken, om andere mensen te kunnen ondersteunen, want soms is het Engels simpelweg niet voldoende.

Bij het kennismaken met al wat Nederlands is, kan humor soms zijn goede dienst bewijzen, ook in didactische zin. In het artikel van Bas Hamers wordt ingegaan op hoe je in een satirische tv-serie een aanzet vindt tot leerzame discussies over diverse aspecten van de samenleving, inclusief culturele clichés en stereotypen.

⁶ Van Sterkenburg (143–144) beroept zich op een catalogus van talen gesproken in de wereld, gedateerd 1999.

Er is reeds op gewezen dat het gebruik van Engels kleine talen en daardoor ook culturen die door die talen worden bemiddeld, in gedrang brengt. Niemand weet hoe dit proces verder verloopt en afloopt, maar het is niet uitgesloten dat bedreigde talen en culturen harder zullen moeten vechten voor hun bestaan. Enigszins doet dit ook denken aan de institutionele hegemonie van het Frans en de Franstalige cultuur in België in de 19de eeuw en aan de figuur van Hendrik Conscience, over wie men pleegde te zeggen dat hij “zijn volk leerde lezen” in het Nederlands, hoewel hijzelf als schrijver begon met gedichten in het Frans. Het rijke oeuvre van Conscience wordt traditioneel bestudeerd door het prisma van zijn biografie en de problematiek van zijn werk.⁷ Een innovatieve en veelbelovende invalshoek voor het Conscience-onderzoek wordt geboden door Marlou de Bont, die zich in haar bijdrage toelegt op de analyse van formele aspecten in de roman *Hoe men schilder wordt* (1843) uit het begin van Conscience’s lange schrijverscarrière. De Bont vraagt zich af in hoeverre de voor toen moderne uiterlijke vormgeving (illustraties) en visualiserende (“schilderende”) stijl van het vroege werk van Conscience verantwoordelijk zouden zijn voor de brede popularisering van zijn romans onder lezers.

En *last but not least*, *Neerlandica Wratislaviensia XXXI* bevat ook twee recensieartikelen over publicaties met betrekking tot het koloniale verleden van Nederland en België. De recensie-auteurs, Judyta Kuznik en Bożena Czarnecka, beweren dat het om interessante boeken gaat die om verschillende redenen het lezen waard zijn. In de bijdragen uit *Het andere postkoloniale oog* (2020) onder redactie van Michiel van Kempen worden diverse en tot nu toe onderbelichte aspecten van de contacten tussen Nederland en haar koloniën in de Indische Archipel, Zuid-Afrika en de Caraïbische regio onder de loep genomen. En *Koloniseren om te beschaven* (2019) van Luc Renders is gewijd aan het Nederlandstalige Congoproza tot 1960, geschetst tegen een uitgebreide historische achtergrond, wat het fenomeen van deze specifieke categorie teksten beter laat zien.

* * *

In het voor u liggende nummer van de *Neerlandica Wratislaviensia* zijn, zoals zojuist aangetoond, voortreffelijke teksten met een breed scala aan onderwerpen verzameld die een grote belangstelling voor de Nederlandse taal en cultuur bewijzen. Nog eens beklemd moge worden dat de onderzoekers het Nederlands gebruiken om over hun eigen onderzoek te schrijven. Wat echter nog wel opvalt, is de nationaliteit van de auteurs. Op vier na (Frieda Steurs, Marlou de Bont, Wilken Engelbrecht, Jan Fabry) zijn dat neerlandici met een buiten-

⁷ Daarbij wordt geregeld gewezen op de dominantie van historische onderwerpen (het glorieuze verleden van de Vlamingen als middel tot herwaardering van de Vlaamse taal en cultuur) en maatschappelijke kwesties (aandacht voor personages uit de lagere klassen en hun omgeving).

landse achtergrond. De neerlandici *extra muros* zijn degenen die de voorkeur geven aan het Nederlands als taal van het onderzoek. Neerlandici in Nederland en Vlaanderen publiceren nu liever in het Engels.⁸ Dit rechtvaardigt een trieste conclusie dat extramurale neerlandici het Nederlands hoger weten te waarderen dan moedertaalsprekers, als een wetenschappelijk instrument althans.

Bibliografie

- Jensen, Lotte, et al. *Against English. Pleidooi voor het Nederlands*. Uitgeverij Podium, 2019.
- Rovers, Daniël. “Over mijn anglofobie. ‘We gaan toch niet die kuttaal spreken?’”. *De Groene Amsterdammer*, no. 47, 20 november 2019. <https://www.groene.nl/artikel/we-gaan-toch-niet-die-kuttaal-spreken>. Geraadpleegd 29 augustus 2021.
- Van Sterkenburg, Piet. *Een kleine taal met een grote stem: hedendaags Nederlands*. Scriptum, 2009.
- Wiggers, Arthur. “Opinie: ‘Verengelsing universiteiten gaat ten koste van student en samenleving’”. *Het Parool*, 10 september 2021. <https://www.parool.nl/columns-opinie/opinie-verengelsing-universiteiten-gaat-ten-koste-van-student-en-samenleving~b635cf83/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>. Geraadpleegd 15 september 2021.

⁸ Als je naar de titels van de publicaties van de onderzoekers in Nederland in Vlaanderen kijkt, krijg je tenminste sterk de indruk dat het inderdaad zo is. Om dit te kunnen bewijzen, zou een kwantitatief onderzoek moeten worden uitgevoerd. Als een collega dit aandurft, staat de redactie van *Neerlandica Wratislaviensia* open voor een dergelijke bijdrage.

Taalkunde

Frieda STEURS

ORCID: 0000-0002-2884-5713

Instituut voor de Nederlandse Taal (Leiden) / KU Leuven

Nederlands, een grote taal? Een kwestie van meten

Abstract

In this article we want to explore the status of the Dutch language. Is Dutch an important language, a ‘major’ one? How do we measure the importance of a language? Is this about the number of native speakers? Or are there other parameters that have to be taken into account? We can check the global influence of a language, the number of translations made, and the presence on the internet, amongst other elements. Ethnologue and UNESCO have developed a classification system to measure the importance and vitality of a language. Whether languages continue to be dynamic is also related to their digital power. In this article we will expand on the status of Dutch and the power of the Dutch digital language infrastructure.

Keywords: language infrastructure, endangered languages, CLARIN, language technology, European Language Equality (ELE).

1. Het Nederlands: groot of klein?

Er zijn ongeveer 24 miljoen Nederlandstaligen. Ongeveer 17 miljoen van hen wonen in Nederland, 6,5 miljoen in België, en 400.000 in Suriname. Daarmee is het Nederlands een van de 40 meest gesproken talen in de wereld. Als je bedenkt dat er wereldwijd meer dan 6000 talen gesproken worden, dan scoort het behoorlijk hoog. Niet alleen daarom, ook om allerlei andere redenen is het Nederlands een wereldtaal. Zo is het ook de twaalfde taal op internet en een belangrijke taal in de sociale media. De taaltechnologie voor het Nederlands is hoog ontwikkeld. En de Nederlandse literatuur en cultuur scoren hoog op internationaal vlak.¹

Deze feiten worden vermeld op de website van de Taalunie. Het Nederlands is een officiële taal in de Europese Unie en de Unie van Zuid-Amerikaanse Naties. De Unie van Zuid-Amerikaanse Naties (Unasur) is een politieke en economische unie van de 12 onafhankelijke staten in Zuid-Amerika. Verder wordt het Nederlands in delen van Duitsland en kleinere gebieden in Noord-Frankrijk gesproken.

¹ Zie <http://taalunieversum.org/inhoud/feiten-en-cijfers#feitencijfers>.

We lezen het wel vaker: “het Nederlands scoort hoog”, “Nederlands is een wereldtaal”, “Nederlands is een belangrijke taal”,² “een van de meest gesproken talen”... maar wat betekent dat?

In de Europese Unie spreken ongeveer 24 miljoen mensen Nederlands als eerste taal en een bijkomende acht miljoen als tweede taal. Verder is het Nederlands ook een officiële taal van de Caraïbische eilanden Aruba, Curaçao en Sint-Maarten, terwijl de Franse Westhoek en de regio rondom de Duitse stad Kleef van oudsher Nederlandstalige gebieden zijn, waar Nederlandse dialecten mogelijk nog gesproken worden door de oudste generaties. Ook in de voormalige kolonie Indonesië spreken in bepaalde gebieden sommige leden van de oudere generaties nog Nederlands. Het aantal sprekers van het Nederlands in de Verenigde Staten, Canada en Australië wordt op ruim een half miljoen geschat.

In Europa zijn de drie grootste Germaanse talen het Duits (95 miljoen), Engels (70 miljoen) en Nederlands (25 miljoen). Het Nederlands alleen wordt door meer mensen gesproken dan de Noord-Germaanse (Scandinavische) talen bij elkaar.

Nederland en België waren in het verleden allebei koloniale machten en zo ging het Nederlands ook een rol spelen in deze gebieden. Zo was het Nederlands ook een officiële taal in Nederlands-Indië, Nederlands Nieuw-Guinea, een stukje van Brazilië, Bernice, Belgisch Congo, in Rwanda en Burundi, en in de Nederlandse Antillen; ook in Zuid-Afrika hebben de van oorsprong Nederlandse kolonisten gepleit voor de erkenning van de Nederlandse taal. Het Nederlands heeft echter geen stand gehouden in deze landen in de postkoloniale periode, wat wel het geval is met het Spaans, Frans, Portugees en Engels.

2. Is het Nederlands een wereldtaal?

Om deze vraag te beantwoorden moeten we eerst en vooral definiëren wat er verstaan wordt onder het begrip ‘wereldtaal’. Er zijn tal van parameters die men kan gebruiken om het ‘belang’ of de ‘status’ van een taal te meten. Een wereldtaal wordt vaak gezien als een taal die in grote delen van de wereld als communicatiemiddel wordt gebruikt, en in die zin is het aantal moedertaalsprekers zeker een belangrijke factor. Maar zij zijn niet de enige factoren die de status van een taal bepalen.

In een artikel in de *NRC* van 2014³ concludeert journalist Bruno van Wayenberg dat het Nederlands een grote taal is. Hij ziet het Nederlands toch een beetje als wereldtaal, ook al blijft de taal in de schaduw van het Frans, Duits en Engels. Hoe komt hij tot deze bewering?

Hij verwijst hiervoor naar een nieuwe methode om de wereldwijde invloed van talen te meten. Amerikaanse en Franse onderzoekers (onder wie taalkundige

² Zie https://www.nt2.nl/nl/dossier/nederlands_leren/6_redenen_om_nederlands_te_leren.

³ Zie <https://www.nrc.nl/nieuws/2014/12/16/nederlands-is-een-grote-kleine-taal-1448396-a1078891>.

Steven Pinker van Harvard) gingen na hoe je de invloed van een taal kan meten.⁴ Wat bepaalt of een taal als *global language* kan worden gezien? Het gaat daarbij niet om het aantal moedertaalsprekers van een taal, maar om de ‘globale invloed’ van een taal. De taalkundige David Crystal deed hier ook al uitspraken over (7). Volgens hem heeft de vraag of een taal al dan niet een wereldtaal is niet zoveel te maken met het “aantal” moedertaalsprekers, maar wel met “wie de sprekers van die taal zijn”. Zo was het Latijn een wereldtaal, een pan-Europese taal, niet omdat het de moedertaal was van de meeste Europeanen, maar omdat het de taal was van het Romeinse Rijk, en later de taal van de katholieke kerk, en professoren. Latijn is zo eeuwenlang een universele taal gebleven, omdat het elites kon verbinden. Kunnen we dit idee van een verbinding tussen internationale elites ook toepassen in onze moderne wereld? Welke parameters kunnen we gebruiken om te meten of een taal inderdaad zoals het Latijn mensen op internationale schaal verbindt? Te denken valt dan aan boekvertalingen, meertalige Wikipediapagina’s en internetpagina’s in het algemeen, maar ook aan tekstberichten zoals Twitter. Dit is door verschillende experts onderzocht.

We verwijzen hier naar onderzoekers zoals Rohen, Pinker en hun team. Zij definiëren het *global language network* zo: een netwerk van taalkundige publicaties en uitingen, dat uiteenvalt in drie grote delen: boekvertalingen, Wikipediapagina’s en Twitteksten. Voor wat betreft boekvertalingen werd er gekeken naar wat het Unesco-project *Index Translationum*⁵ aan gegevens beschikbaar stelde. Ook de vraag naar de markt voor boekvertalingen in bepaalde talen werd meegenomen in de berekeningen. Van en naar welke talen wordt er veel vertaald? Verder werden de meertalige verbanden in Wikipedia in kaart gebracht: gebruikers die een Wikipediapagina redigeren en die ook in een andere taal een pagina bewerken, werden zo in kaart gebracht. Hetzelfde werd dan met Twitter gedaan: talen zijn met elkaar verbonden als bepaalde gebruikers, die in een bepaalde taal tweets sturen, dat ook significant veel in een andere taal doen. Op deze wijze verkregen de onderzoekers een soort van netwerk van paden van directe en indirecte communicatie tussen sprekers van verschillende talen.

Wat het Nederlands betreft, kunnen we zien dat relatief veel Nederlandse twitteraars ook af en toe in het Engels twitteren. De onderzoekers zien dat als een sterke band tussen het Nederlands en Engels. Op dezelfde manier versterken twitterende Turkse Nederlanders de band tussen het Turks en het Nederlands. Een ander voorbeeld: veel boeken in het Russisch zijn vertaald van of naar het Tataars, Oezbeeks of Kirgizisch. En veel schrijvers van Wikipedia-artikelen in het Hindi dragen ook bij aan Engelstalige artikelen. Een overzicht van alle verbindingen tussen die talen levert mooie plaatjes van ‘mondiale taalnetwerken’ op. Wereldtalen als Engels, Spaans en Russisch zijn daarin centrale knooppunten,

⁴ Zie <https://www.pnas.org/content/111/52/E5616>.

⁵ Zie <http://www.unesco.org/xtrans/>.

kopstations van ideeën. Minder prominente talen als het Welsh, Litouws en Sami zitten meer in de periferie. Het onderzoek toont aan dat het Nederlands met zijn 25 miljoen sprekers, van wie er veel meertalig zijn, zich in dit netwerk aardig overeind weet te houden. Sterke verbindingen zijn er met het Engels, Afrikaans en Turks (Twitter), en met het Fries (Wikipedia) en Duits (boekvertalingen). Het meest centraal in het Twitternetwerk staat natuurlijk het Engels, maar op de zesde plaats, net onder het Spaans en Filipijns,⁶ komt het Nederlands.

Ook andere metingen bevestigen het belang en de status van het Nederlands: met name de aanwezigheid van het Nederlands als taal op internationale websites en het surfgedrag van Nederlanders en Vlamingen. Nederland behoort tot de kopgroep van de EU-28-landen met de meeste gezinnen die toegang hebben tot internet. In 2017 had 98 procent van de Nederlandse gezinnen internet thuis, het Europese gemiddelde was 87 procent. Ook met snelle breedbandverbindingen behoort Nederland tot de top. Dat blijkt uit een analyse van cijfers van Eurostat door het CBS.⁷ Het aantal Belgische gezinnen met een basisbreedbandverbinding van ten minste 30 Mbps is 98,99 %, ofwel de op drie na beste prestatie van de EU.⁸ Vlamingen en Nederlanders zijn dus heel sterk online aanwezig, en dat vertaalt zich ook in online koopgedrag. De cijfers van de e-commerce stijgen ieder jaar significant. Belgen gaven vorig jaar 10,6 miljard euro uit via webwinkels; de e-commerce-omzet in Nederland komt uit op 25,7 miljard euro.⁹ Een cijfer dat zal blijven stijgen, onder andere door de opkomst van de online supermarkt. Dit was al een trend voor de coronacrisis, maar wordt nu nog versterkt. Het blijkt dat klanten die online winkelen een sterke voorkeur hebben voor websites waarin ze in hun eigen taal kunnen kiezen en kopen; het Nederlands wordt dus, door de sterke markt, ook op een enorm aantal websites gebruikt. Zo is het Nederlands een prominente taal op het internet. De status van een taal hangt samen met een bloeiende economie.

3. De internationale positie van een taal: *Ethnologue* en Unesco

*Ethnologue: Languages of the world*¹⁰ is een overzicht van alle bekende talen op de wereld en dat zijn er ruim 6900. Het overzicht groeit nog steeds omdat door taalkundig onderzoek nog steeds nieuwe talen geïdentificeerd worden. Daarnaast

⁶ Ook Tagalog of Filipino genoemd.

⁷ Zie <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/05/nederland-koploper-in-europa-met-internettoegang>.

⁸ Zie <https://tweakers.net/nieuws/89661/nederland-en-belgie-lopen-voorop-met-supersnelbreedband.html>.

⁹ Zie <https://www.logistiek.nl/supply-chain/nieuws/2019/07/nederlandse-e-commerce-stijgt-naar-257-miljard>.

¹⁰ Zie <https://www.ethnologue.com/>.

is er ook het *Observatoire linguistique*,¹¹ een taalkundig onderzoeksinstituut dat zich ten doel heeft gesteld alle talen en dialecten van de wereld op een innovatieve manier in kaart te brengen. De werkwijze van dit instituut is erop gericht de wereld als eenheid zonder staatkundige of andere grenzen in kaart te brengen, puur op basis van de taalvarianten die gesproken worden en de relaties daartussen.

Hiervoor is een classificatiesysteem ontwikkeld op basis van lexicale overeenkomst tussen de basiswoordenschat van verschillende taalvarianten. Dit systeem geeft daarbij historisch taalkundige (phylozones) en geografische verbanden (geozones) aan. Een ander interessant overzicht vinden we in het boek *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities* (Dalby 2000) met een overzicht van de talen in de twintigste eeuw om o.a. taalverschuivingen te kunnen volgen.

Wat ook interessant is, is de lijst van criteria vastgesteld door Unesco voor het meten van de vitaliteit van een taal:

- de mate waarin een taal van generatie op generatie wordt doorgegeven;
- het absolute aantal sprekers van die taal;
- het relatieve aantal sprekers van de taal in verhouding tot de totale groep waarmee de sprekers zich identificeren;
- de positie die de taal inneemt in traditionele maatschappelijke domeinen, bijvoorbeeld in het onderwijs;
- de mate waarin de taal gebruikt wordt in nieuwe maatschappelijke domeinen, bijvoorbeeld in sociale media;
- de mate waarin de taal wetenschappelijk beschreven is in materiaal voor het onderwijs (bijvoorbeeld spellinggidsen, woordenboeken, grammatica's, enz.) én de mate waarin er literatuur geschreven wordt in die taal. Met andere woorden: de mate waarin het mogelijk is om de taal aan te leren én om te lezen in die taal;
- de mate waarin de taal institutioneel en beleidsmatig ondersteund wordt, bijvoorbeeld of de taal een officiële taal is;
- de attitudes van de sprekers ten opzichte van hun taal;
- het soort materiaal en de kwaliteit van het materiaal waarmee de taal kan worden gedocumenteerd (zijn er bijvoorbeeld naast teksten in de bewuste taal in de vorm van grammatica's, woordenboeken, enz., ook audio-en video-opnames van de gesproken variant van die taal?).

De overzichten van *Ethnologue* en het *Observatoire linguistique* geven ook aan wanneer een taal bedreigd wordt. Zo kunnen we stellen dat een bedreigde taal een levende taal is die nog maar door erg weinig mensen als moedertaal wordt gesproken, of waarvan het aantal moedertaalsprekers zo snel afneemt, dat zij binnen afzienbare tijd niet meer gesproken zal worden.

Er zijn vier categorieën voor met uitsterving bedreigde talen. De talen met cijfer 5 hebben de status *Safe* en zijn dus (momenteel althans) niet bedreigd.

¹¹ Zie <http://olst.ling.umontreal.ca/>.

0. *Extinct* (uitgestorven)
1. *Critically endangered* (kritiek)
2. *Severely endangered* (zeer ernstig)
3. *Definitively endangered* (ernstig)
4. *Unsafe* (onveilige toestand)
5. *Safe* (veilig)

Van de circa 6900 talen die momenteel worden gesproken, zijn er 2498 die niet de status *Safe* hebben.

Voor het Nederlands, een taal die in categorie 5 zit, vinden we volgende gegevens in *Ethnologue*:¹²

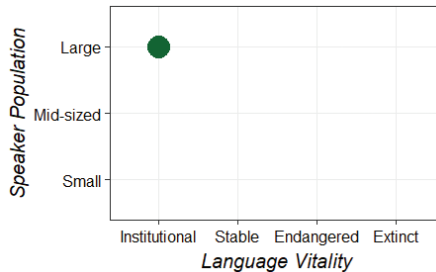

Fig. 1. Language vitality (de grootte van het Nederlands versus de taalvitaliteit); bron: www.ethnologue.com/size-and-vitality/nld

Figuur 1 toont de gegevens voor het Nederlands wat betreft de grootte van de taal (verticale as) en de taalvitaliteit (horizontale as). De verticale as geeft het aantal sprekers van het Nederlands (zowel moedertaalsprekers als NT2 sprekers) aan en maakt gebruik van drie niveaus:

- Large: groot, de taal heeft meer dan 1,000,000 sprekers;
- Mid-sized : gemiddeld, de taal heeft 10,000 tot 1,000,000 sprekers;
- Small: klein, de taal telt minder dan 10,000 sprekers.

De horizontale as laat de graad van vitaliteit zien. Daar worden niveaus en kleuren gebruikt:

- Donkergroen = institutioneel. De taal is zodanig ontwikkeld dat deze gebruikt en ondersteund wordt door formele publieke instellingen zoals ministeries, onderwijs, etc. en is niet alleen een thuistaal of taal van een gemeenschap;

- Lichtgroen = stabiel. De taal wordt niet ondersteund door formele instellingen maar is nog altijd de standaardtaal thuis en in de gemeenschap; kinderen leren de taal nog actief aan;

- Rood = bedreigd. De taal wordt niet langer als vaste waarde beschouwd die door kinderen wordt aangeleerd en gebruikt;

¹² Zie <https://www.ethnologue.com/size-and-vitality/nld>.

— Zwart = uitgestorven. De taal wordt totaal niet meer gebruikt en niemand heeft nog een ethische identiteit die verbonden is met deze taal.

Het Nederlands staat hoog links in de grafiek: het is volgens deze methode een grote en vitale taal.

Er zijn nog andere grafieken die het Nederlands meten tegenover andere talen binnen *Ethnologue*. Zo is er een grafiek die alle levende talen tegenover elkaar zet, de zogenaamde ‘taalwolk’ (*the language cloud*).

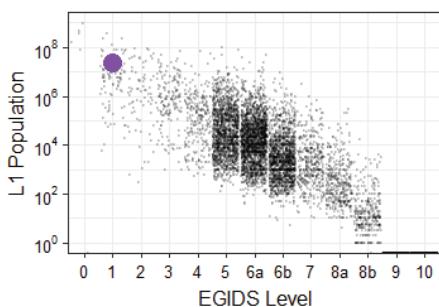

Fig. 2. De verhouding van het Nederlands t.o.v. andere levende talen volgens de *EGIDS*-schaal; bron: <https://www.ethnosproject.org/expanded-graded-intergenerational-disruption-scale/>

Figuur 2 toont hoe het Nederlands zich verhoudt tot de andere levende talen. De verticale as geeft het aantal sprekers weer, en de horizontale as gebruikt de *EGIDS*¹³-schaal om de bedreigde status te meten. De grootste en sterkste talen staan in de linkerbovenhoek in het diagram, de kleinste en zwakste talen staan onderaan rechts. De *EGIDS* schaal gebruikt ook kleuren, en paars, de kleur voor het Nederlands, is de hoogste sterktegraad: de taal is institutioneel ondersteund in alle geledingen van de maatschappij.

4. Is een taal succesvol en blijft ze dat of niet?

Een taalkundige organisatie die de vinger aan de pols houdt over de status van bedreigde talen is *CIPL*,¹⁴ het internationaal comité van linguïsten, samen met Unesco. In het artikel “Language Death and Disappearance: Causes and Circumstances” levert Stephen Wurm (president van *CIPL* van 1997 tot 2001) een interessante bijdrage aan het debat rond bedreigde talen. Hij stelt dat in de loop der jaren vele talen zijn verdwenen, zonder dat zelfs werd opgemerkt hoe dat nu precies is gebeurd. Soms blijven slechts enkele fragmenten over die geschreven of overgele-

¹³ *EGIDS* – *Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale*.

¹⁴ Zie www.ciplnet.com.

verd werden door moedertaalsprekers of mensen die de taal observeerden. Dit geeft ons soms nog een beeld van hoe die taal gestructureerd was en wat de taalkundige eigenschappen waren. Van sommige talen rest er evenwel helemaal niets. Wurm merkt op dat er grote studies zijn over hoe planten of diersoorten verdwijnen of bedreigd zijn. Helaas kunnen ook talen verdwijnen, en daar weten we veel minder over. Talen kunnen eerst en vooral verdwijnen door oorlog en genocide, waarbij een hele taalgemeenschap wordt uitgeroeid. Ook een natuurramp kan aanleiding geven tot het uitsterven van een bepaalde taalgroep. Maar pas veel recenter zijn taalkundigen tot het inzicht gekomen dat vele talen moeten worden ondersteund om te overleven; een zekere vorm van ‘management’ en taalplanning is nodig (Wurm 3).

Wurm noemt drie belangrijke factoren die bepalen of een taal al dan niet succesvol is: economie, cultuur en politiek. We gaan kort even in op deze drie factoren:

1. Economische invloed: talen die gesproken worden door groepen die economisch succesvol zijn, zullen overleven en zullen sterker worden; meer nog, ze zullen talen van zwakkere, minder succesvolle gemeenschappen wegduwen. Dat is onder meer het geval in de grensgebieden tussen Rusland en China, waar minderheidstalen verdwijnen omdat de sprekers kiezen voor het Russisch of het Chinees, talen die een economische grootmacht vertegenwoordigen.

2. Culturele suprematie: een taal die alleen mondeling wordt overgeleverd, staat minder sterk dan een taal met een geschreven traditie. Literatuur en religieuze teksten, een rijke woordenschat en (geschreven) onderwijs in een taal maken die cultureel superieur. Zo kunnen minder ontwikkelde talen in onbruik geraken en verdwijnen.

3. Politieke invloed: er zijn talloze voorbeelden van hoe in het verleden een volk als overwinnaar na een oorlog een heel gebied annexeerde en er zijn taal oplegde als officiële taal, zowel in de administratie als de scholen. Zo is in een aantal Afrikaanse landen in het postkoloniale tijdperk nog altijd het Engels of het Frans, de taal van de vroegere overheerser, de officiële taal. Taalpolitiek kan er ook toe leiden dat een taal niet in het onderwijs mag worden gebruikt, en zo sterft een taal dan ook een stille dood.

Een van de speerpunten van *C IPL* als internationale taalkundige organisatie is dan ook het stimuleren van onderzoek naar bedreigde talen en het organiseren van workshops over dit thema.

5. Kunnen talen digitaal dood gaan?

Al in paragraaf 2 van dit artikel verwezen we naar onderzoek waar de digitale voetafdruk en vitaliteit van een taal worden gemeten aan de hand van het aantal Wikipediapagina's, e-commercewebsites, etc.

Taalkundigen in Nederland en Vlaanderen volgden vanaf de ingebruikname van de eerste computersystemen in de jaren '60 de mogelijkheden om er taalkun-

dig onderzoek mee te doen. F. De Tollenaere, die bij het Instituut voor de Nederlandse Lexicologie (INL) redacteur van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (*WNT*) was en later hoofd van de afdeling thesaurus van het INL, wees reeds heel vroeg op het belang van de digitalisering van voor de taalkunde belangrijke bronnen. Dat lijkt evident, maar wat verstaan we eronder?

In een publicatie uit 1963 (!), “Nieuwe wegen in de lexicologie”, kaartte De Tollenaere al aan dat de automatisering een belangrijke rol zou gaan spelen in het bewerken en verwerken van taalgegevens. Hij beschreef ook de angst die er heerste bij de humane wetenschappen als zou de komst van de computer afbreuk doen aan de eigenheid van het vakgebied en zette zich er kordaat tegen af. Hij vergeleek de revolutie van de boekdrukkunst in de 15^e eeuw met wat er te gebeuren stond door de digitale verwerking van gegevens; dus niet iets om bang van te zijn, maar om op een positieve manier gebruik van te maken in de lexicologie. Hij bepleitte toen al de oprichting van een centrum voor lexicologie in Leiden, dat meteen ook gebruik zou kunnen maken van de troeven van de digitalisering om zowel de te bouwen thesaurus als het *WNT* en andere materiaalverzamelingen te digitaliseren. In 1977, wanneer hij een rede uitspreekt bij de opening van het studiejaar van de school voor Taal- en Letterkunde in Den Haag, gaat hij verder met het uitwerken van zijn ideeën over automatisering in de taalkunde. Zijn ideeën en voorspellingen zijn nu in het nieuwe Instituut voor de Nederlandse taal helemaal realiteit geworden. Het Nederlands is springlevend, en heeft beschikking over enorme hoeveelheden digitale taaldata.

Zijn er dan talen die niet meegaan in deze digitale (r)evolutie? Zijn er talen die digitaal dood gaan? In 2018 maakte een aantal kranten gewag van de digitale dood van het IJslands. Of dat waar of onwaar is, valt te bezien. Feit is in elk geval dat het IJslands het flink moeilijk krijgt. Hoe oud en inventief de taal ook is, amper 340.000 mensen spreken IJslands, en virtuele assistenten zoals Siri (Apple) en Alexa (Amazon) horen daar niet bij. We noemen dat verschijnsel ook ‘digitale marginalisering’, met name de evolutie waarbij een meerderheidstaal in de echte wereld een minderheidstaal wordt in de digitale wereld. Voor het IJslands heeft de regering beslist om sterk te investeren in taaltechnologie, zodat de taal ook in nieuwe digitale toepassingen kan worden gebruikt. Grote talen zoals Chinees, Spaans en Engels hebben de nodige ondersteuning voor het uitbouwen van digitale hulpmiddelen, maar hoe zit dat nu met het rijke talenpalet in het meertalige Europa, waar heel wat ‘kleinere’ talen als officiële taal worden gebruikt? Hoe overleven deze in de digitale wereld?

De Europese instellingen, waar meertaligheid hoog op de agenda staat, geven antwoord op deze uitdagingen door de uitbouw van een specifieke Europese onderzoeksinfrastructuur voor alle talen. Zo werd er eerst het *CLARIN*-netwerk opgericht. Het acroniem *CLARIN* staat voor *Common Language Resources and Technology Infrastructure*. Het is een Europees programma dat in 2009

is gestart om een duurzame gemeenschappelijke taalinfrastructuur op te zetten voor onderzoek in de geesteswetenschappen. Daarbij gaat het tegelijk om softwareprogramma's en om de inhoud, de digitale taalmaterialen. Sinds 2012 is het project uitgegroeid tot *CLARIN ERIC (European Research Infrastructure Consortium)*. Inmiddels nemen er 19 landen aan deel; Nederland speelde vanaf het begin een belangrijke rol als trekker en telt vier *CLARIN B*-centra: het Meertens Instituut, het Huygens Instituut, het Max Planck Instituut en het Instituut voor de Nederlandse Taal (INT). In Vlaanderen zijn er geen *CLARIN*-centra, maar het INT vervult de rol van *CLARIN B*-centrum¹⁵ voor Vlaanderen en legt contacten met Vlaamse academische instellingen en onderzoeksinstituten. Naast alle voorzieningen voor onderzoekers levert de *CLARIN ERIC*-infrastructuur voor de deelnemende landen en instellingen vele voordelen op. Die structuur overschrijdt disciplines, talen en grenzen. Het zet de talen en culturen van een land op de kaart. En doordat er centrale diensten zijn en iedereen dezelfde standaarden gebruikt, worden er veel kosten bespaard.

Hoe staat het dan met het Nederlands in deze digitale taalinfrastructuur? Om te weten of talen klaar zijn voor de digitale uitdagingen is er een Europees consortium opgericht: META-NET (Multilinguale Europese Technologie Alliantie). Het is een netwerk dat de technologische fundamenteën van een meertalige Europese informatiemaatschappij wil bestuderen en verder versterken. Als talen ook digitaal goed ontwikkeld zijn, dan kunnen deze taaltechnologische hulpmiddelen communicatie en samenwerking over talen heen mogelijk maken en sprekers van om het even welke taal verzekeren van gelijke toegang tot informatie en kennis (via bijvoorbeeld apps op de mobiele telefoon, websites in de moedertaal, spraakgestuurde toepassingen, taalgebaseerde interfaces voor technologie van huishoudelijke elektronica, etc.). META-NET heeft in 2012 onderzoek gedaan naar de stand van zaken van de digitale bronnen voor de verschillende Europese talen. Het Nederlands komt daar helemaal niet slecht uit: er is een sterke onderzoeksgemeenschap in de spraak- en taaltechnologie in Nederland en Vlaanderen en daardoor hebben we veel digitale data voor het Nederlands zoals databanken voor gesproken en geschreven taal, bijhorende software voor de analyse en verwerking van taaldata etc. Al deze taalmaterialen zijn via *CLARIN* en ook via de website van het INT vrij toegankelijk beschikbaar; zo kunnen bedrijven bij het ontwikkelen van nieuwe digitale toepassingen ook het Nederlands meenemen als een van de beschikbare talen. De details van de stand van zaken voor het Nederlands zijn te vinden in een witboek: *The Dutch Language in the Digital Age / Het Nederlands in het Digitale Tijdperk*. META-NET wordt momenteel min of meer

¹⁵ Een *CLARIN B*-centrum is een centrum dat beantwoordt aan de vereiste technische criteria voor de opslag en het beschikbaar stellen van taalmaterialen. Het is de hoogste kwalificatie die er momenteel is.

voortgezet door de *European Language Grid*,¹⁶ waar software en taalbronnen (al dan niet tegen betaling) beschikbaar gesteld worden door bedrijven en andere organisaties. Een en ander wordt ook toegelicht in het rapport *Language Equality in the Digital Age*,¹⁷ dat goedgekeurd werd door het Europees Parlement.

6. De schatkamer van het Nederlands: de Taalmaterialen van het INT

Het Instituut voor de Nederlandse Lexicologie werd in 2016 hervormd tot een breder Instituut voor de Nederlandse Taal. Dit ging samen met de vernieuwde taakstelling van het Algemeen Secretariaat van de Taalunie, dat zich ging toespitsen op beleidsmatige taken, en de uitvoerende taken aan het INT overliet. Voor het Instituut voor de Nederlandse Taal biedt deze overdracht van taken de kans om de eigen werkzaamheden te verbreden. Zo werd het INT het centrale aanspreekpunt voor de bewaring en het wetenschappelijk onderhoud van digitale taalmaterialen en het veiligstellen van allerlei materiaalverzamelingen die met alle variatie van het Nederlands te maken hebben. Deze evolutie weerspiegelt het sterk veranderde landschap van het taalkundig onderzoek: grote taalinfrastructuren worden digitaal opgebouwd, en omvatten corpora, woordenboeken, andere gespecialiseerde lexica en databanken, grammatica en zo veel meer. Het INT streeft ernaar om het best gesorteerde en daarmee zeer goed toegankelijke wetenschappelijk instituut te zijn op het gebied van de Nederlandse taal en haar woordenschat. Het instituut ontwikkelt en levert data voor woordenboeken, (computationele) lexica, corpora en tools. De woordenboeken zijn online te raadplegen. Software en computerlinguïstische tools zijn als open source beschikbaar. Het instituut heeft een centrale positie in het hele Nederlandse taalgebied (Nederland, Vlaanderen, Suriname en de voormalige Antillen) op het vlak van het wetenschappelijk verantwoord ontwikkelen, onderhouden, bewaren en duurzaam beschikbaar stellen van taalmateriaal. Het instituut is daartoe goed uitgerust en beschikt over een groot internationaal netwerk waarbij informatie kan worden uitgewisseld met gelijkaardige instellingen.

Nederland en Vlaanderen hebben een sterke traditie van taalkundig en computerlinguïstisch onderzoek, en dat vertaalt zich in een goed uitgeruste materiaalverzameling.

Via de website van het INT¹⁸ vindt de gebruiker onder het kopje *Taalmaterialen* een bijzonder rijke verzameling. Deze catalogus bevat bronnen, data en tools voor taalkundig onderzoek en taal- en spraaktechnologie (TST) binnen het

¹⁶ Zie <https://www.european-language-grid.eu/>.

¹⁷ Zie http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0332_EN.html.

¹⁸ Zie <https://ivdnt.org/>.

Nederlandse taalgebied. Ik noem hier tekstverzamelingen, woordenlijsten, wetenschappelijke woordenboeken, spraakcorpora en taal- en spraaktechnologische software. Bedrijven, onderzoekers, docenten, taalliefhebbers: iedereen kan met deze materialen kennismaken en er gebruik van maken om nieuwe toepassingen te ontwikkelen.

7. Conclusie

De status van een taal wordt bepaald door een waaier aan factoren. Het gaat beslist niet alleen om het aantal moedertaalsprekers; de parameters om een taal te beoordelen als groot of klein zijn veel genuanceerder. Het *global language network* gaat uit van taalkundige publicaties, en uitingen, met name de vertaalmarkt (boekvertalingen), Wikipediapagina's en Twitteksten. De classificaties van *Ethnologue* en Unesco kunnen helpen om talen in kaart te brengen. Of een taal succesvol blijft, heeft dan weer te maken met economische invloed, culturele suprematie en politieke keuzes. Talen kunnen ook digitaal uitsterven; een digitale taalinfrastructuur is belangrijk als ondersteuning voor de vitaliteit van elke taal.

Bibliografie

- Crystal, David. *English as a Global Language*. Cambridge University Press, 2012.
- Dalby, David. *The Linguasphere Register of the World's Languages and Speech Communities Linguasphere*. Press/Gwasg y Byd Iaith, 2000.
- De Tollenaere, Felicien. *Den grooten dictionaris: problematiek der historische lexicografie*. School voor Taal- en Letterkunde, 1977.
- . "Nieuwe wegen in de lexicologie". *Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde*, deel 70, n° 1. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, 1963.
- Shahar, Ronen, et al. *Links that speak: The global language network and its association with global fame*. *PNAS*, 30 december 2014, no. 111 (52) E5616-E5622; first published 15 december 2014, <https://doi.org/10.1073/pnas.1410931111>.
- Ulasziuk, Iryna, et al. *Language Policy and Conflict Prevention*. Brill, 2018.
- Wurm, Stephen. "Language Death and Disappearance: Causes and Circumstances". *Endangered Languages*, geredigeerd door Robert H. Robins en Eugenius M. Uhlenbeck. Berg, 1991, pp. 1–18.

Internetbronnen

- European Language Grid*. <https://www.european-language-grid.eu/>. Geraadpleegd 17 augustus 2021.
- Instituut Voor de Nederlandse taal*. <https://ivdnt.org/>. Geraadpleegd 17 augustus 2021.
- UNESCO*. <http://www.unesco.org/xtrans/>. Geraadpleegd 17 augustus 2021.

- Van Wayenberg, Bruno. “Nederlands is een grote kleine taal”. *NRC*, 16 december 2014, <https://www.nrc.nl/nieuws/2014/12/16/nederlands-is-een-grote-kleine-taal-1448396-a1078891>. Geraadpleegd 17 augustus 2021.
- z.a. “European Parliament resolution of 11 September 2018 on language equality in the digital age (2018/2028(INI))”. *European Parliament*, http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0332_EN.html. Geraadpleegd 17 augustus 2021.
- z.a. “Feiten en cijfers. Wat iedereen zou moeten weten over het Nederlands”. *Taaluniversum*, <http://taaluniversum.org/inhoud/feiten-en-cijfers#feitencijfers>. Geraadpleegd 17 augustus 2021.
- z.a. “Huishoudens met een breedbandconnectie”. *Statistiek vlaanderen*, <https://www.statistiekvlaanderen.be/nl/huishoudens-met-een-breedbandconnectie>. Geraadpleegd 17 augustus 2021.
- z.a. “Nederland koploper in Europa met internettoegang”. *CBS*, <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/05/nederland-koploper-in-europa-met-internettoegang>. Geraadpleegd 17 augustus 2021.

Beata POPLAWSKA

ORCID: 0000-0003-0196-2378

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

De wind in de zeilen hebben – *chwycić wiatr w żagle*. Nederlandse en Poolse metaforen uit de scheepvaart in vergelijking

Abstract

This article underlines the great impact of navigation on the Dutch language. It contains a large number of Dutch maritime expressions and other terms derived from navigation and used in everyday language. The main aim of this article is to propose two different divisions of Dutch maritime idioms, which may clarify their figurative meaning. Furthermore, the author compares Dutch maritime metaphors to Polish examples, and eventually makes an attempt to answer the question whether Dutch maritime expressions were borrowed by Polish. There are many different Dutch loanwords (technical terminology) in Polish connected to navigation (eg. ship equipment elements).

Keywords: phraseology, metaphor, impact of navigation, Dutch and Polish maritime expressions.

1. Inleiding

De invloed van de scheepvaart is vermoedelijk in geen Indo-Europese taal zo sterk als in het Nederlands. Zo kent bijvoorbeeld de Nederlandse literatuur veel hoogtepunten met een maritieme inslag, van Vondels *Lof der zee-vaart* (1623) tot Slauerhoffs “Laatste reis van de Nyborg” (*Schuim en Asch* 1930) en Hartogs *Hollands Glorie* (1940). De verre reizen die Nederlanders in het verleden hebben gemaakt, zijn niet alleen weerspiegeld in reisverhalen zoals in *De overwintering op Nova Zembla*, maar ook in talrijke fraseologische uitdrukkingen en andere termen. Een groot aantal Nederlandse metaforen is namelijk rond scheepsonderdelen, soorten schepen en andere maritieme/nautische termen opgebouwd. Mensen hebben vandaag de dag altijd veel ‘voor de boeg’, dan proberen ze het soms ‘over een andere boeg’ te ‘gooien’, ze ‘raken van streek’ (‘zijn overstuur’),

en als resultaat doen ze alles vaak ‘op de valreep’: slechts een voorbeeld van een zin waarin vijf maritieme uitdrukkingen zitten.

Het doel van dit artikel is om de invloed van de scheepvaartsterminologie op de Nederlandse fraseologie en metaforiek aan te tonen en om verder twee verschillende verdelingen van maritieme uitdrukkingen voor te stellen, bedoeld om de herkomst van die metaforen te verduidelijken. Daarna worden ook Poolse uitdrukkingen/equivalenten uit dit domein uitgezocht en met de Nederlandse vergeleken. Tot slot wordt de vraag gesteld of het Pools Nederlandse maritieme metaforen heeft overgenomen.

1.1. Maritieme geschiedenis – introductie

Nederland is wereldwijd bekend om zijn maritieme geschiedenis. Nederland behaalde de grootste roem dankzij de aanwezigheid van Nederlanders op de zeeën. Iedereen heeft waarschijnlijk wel eens gehoord van het fictieve spookschip van kapitein Willem van der Decken, *de Vliegende Hollander*.¹ Tot op de dag van vandaag kan je het schip met zijn felrode zeilen waar dan ook ter wereld zien. Bovendien beschikt zeker niet iedere taal over een maritiem woordenboek, en het Nederlands wel (het oudste is *Seeman van Wigardus à Winschoten* uit 1681).² Het motief van de scheepvaart was en is nog steeds aanwezig in de Nederlandse taal (Jutte 4):

De zee is ons tweede vaderland. Wanneer moeder de wieg schommelt, dan zingt zij reeds van schuitje varen over de zee. Het kind hoort de geheele zee in een schelp. Jongens varen op planken en ijsschollen, lopen 't liefst door plassen, maken dijken en waterwerken van zand en modder. Zij dragen een matrozenpakje, hebben voor speelgoed een scheepje en dragen aan horlogeketting een kompas, anker of stuurrad. Op school zingen zij liever van *Piet Hein* dan van *Lieve lente*, prikken met Oost-Indische inkt een anker op hand en borst en laten het inzweeren, zoodat het niet meer kan uitgewischt worden. Wanneer zij een vlieger oplaten, dan moet het model een tarbot zijn.

Dit citaat laat zien dat de Nederlandse cultuur en samenleving onlosmakelijk verbonden zijn met de scheepvaart. De zee vormt voor een Nederlander zijn tweede thuisland. Rekening houdend met de geografische ligging van de Lage Landen is het vanzelfsprekend dat het water invloed had én heeft op Nederland, en daarmee ook op de Nederlandse taal.

Niet alleen bestaan er allerlei maritieme metaforen, maar er is ook een aanzienlijk aantal Nederlandse familienamen waarvan de oorsprong in de scheepvaart ligt. Voorbeelden daarvan zijn: ‘Visscher’, ‘Van den Anker’, ‘Haring’, ‘Van

¹ Zie <https://www.hetscheepvaartmuseum.nl/collectie/artikelen/599/de-vliegende-hollander>.

² Het boek is recent door Hans Beelen, Ingrid Biesheuvel en Nicoline van der Sijs hertaald en uitgegeven onder de titel *Seeman. Maritiem woordenboek van Wigardus à Winschoten* (2011).

den Schipper’, ‘Van Zeil’, ‘Bootsman’, ‘Zeeman’, enz. Sommige namen zijn zelfs ontstaan op basis van scheepsnamen: “Schippers ontleenden hun naam wel aan hun schepen. Zo werd Jan Gerritsz uit Amsterdam, schipper op ‘De Geelvinck’, de stamvader van het regentengeslacht Geelvinck. Cornelis Gerritsz Tasman te Schellinkhout (begin 17e eeuw) was schipper op ‘De Tas’” (Meertens 38). Dat feit onderbouwt de sterke invloed van de scheepvaart op de Nederlandse taal nog meer.

2. Nederlandse maritieme metaforen

Lakoff en Johnson (126) geven geen rigide definitie van een metafoor; volgens hen komen de termen voort uit onze ervaringen:

Rather than being rigidly defined, concepts arising from our experience are open-ended. Metaphors and hedges are systematic devices for further defining a concept and for changing its range of applicability.

Ik hanteer hier nog mijn eigen werkdefinitie van een metafoor. Binnen de term ‘metafoor’ zijn idiomatische uitdrukkingen en ook enkele andere lexemen inbegrepen (d.w.z. de lexemen die hun betekenis hebben veranderd of wel een metaforische betekenis hebben gekregen). Een vrij groot aantal Nederlandse metaforen is ontstaan op basis van de scheepvaartsterminologie. Vaak ligt de herkomst van idiomatische uitdrukkingen voor de hand: in heel veel gevallen zit er namelijk logica in. Als het schip de ‘wind tegen’ had, kostte het varen meer tijd, als de zeilen gehesen waren, kon het schip ‘voor de wind gaan’. De vissers visten met netten; als je ‘achter het net viste’, verkeek je een kans om te kunnen profiteren van hun harde werk. Aan de andere hand benutten taalgebruikers de uitdrukkingen zonder over hun ontstaanswijze na te denken. Mensen kennen sommige uitdrukkingen wel en andere niet: soms hangt dat van de regio af en ook de leeftijd speelt hier een enorme rol. Ze zullen bepaalde vaste verbindingen vaak gebruiken en andere nooit. Een goed voorbeeld van een nogal onbekende, onzekere herkomst is de uitdrukking ‘voor pampus liggen’. Figuurlijk betekent het ‘uitgeteld zijn, in een toestand zijn dat je niets kunt uitvoeren’. De *Grote Van Dale* (Den Boon & Hendrickx 2885) voegt er nog aan toe: ‘dronken zijn; in zwijm liggen door de warmte; niet in staat zijn zich te bewegen door overmatig eten’. Verder komen we hier te weten dat Pampus een zandbank is in het IJsselmeer ten oosten van Amsterdam. Volgens het *Groot Uitdrukkingenwoordenboek* van Van Dale (De Groot 630) bezorgde de zandbank (Pampus genaamd) zwaarbeladen schepen veel last. De uitdrukking betekent namelijk letterlijk voor de ondiepte Pampus liggen: wachten op de komst van de vloed zodat het schip Pampus kan passeren. Pampus is dus een echt eilandje dat in 1885 werd aangelegd, inclusief fort, en het bestaat vandaag

de dag nog steeds. Een andere hypothese: een Pampus is dus een ondiepte bij de voormalige Zuiderzee, ten oosten van Amsterdam. Volgens F.A. Stoett (1981) gaat de uitdrukking ‘voor pampus liggen’ terug op het oponthoud dat deze ondiepte met zich meebracht.³ Hij heeft vermoedelijk gelijk: in zijn tijd is dat trouwens nog het geval geweest. In elk geval is ‘voor Pampus liggen’ een omstreden voorbeeld qua etymologie.⁴ Dit voorbeeld laat zien dat de herkomst van woorden soms wel kan helpen bij het ontcijferen van de betekenis van een metafoor.

Het corpus voor dit onderzoek werd verzameld op basis van de volgende boeken: *Seeman. Maritiem woordenboek van Wigardus à Winschooten* (2011), *We zien wel waar het schip strandt* (1991) en *Spreekwoorden en zegswijzen ontleend aan het zeewezen, de scheepvaart en de vischvangst* (1914). Het onderzoek bevat slechts een selectie aan voorbeelden, er zijn er natuurlijk altijd nog meer te vinden. Verder behoort een deel van deze uitdrukkingen zeker niet meer tot de hedendaagse woordenschat. Jan Berns stelt (9) de volgende verdeling van uitdrukkingen met scheepvaartstermen voor: ‘algemeen’, ‘vaartuig’, ‘varen’, ‘riem en roeien’, ‘mast en toebehoren’, ‘zeil en tuigage – zeilen’, ‘roer’, ‘anker’, ‘kompas’, ‘bakens en boeien’, ‘averij en obstakels’, ‘land en water’, ‘weer en wind’, ‘vlag en wimpel’, ‘scheepsvolk’, ‘scheepsbouw’. In dit artikel worden er twee andere mogelijke verdelingen van maritieme uitdrukkingen voorgesteld, om de betekenis van de maritieme metaforen verborgen in vaste verbindingen te verduidelijken.

I. De verdeling naar het type activiteit of gedrag:

- a) **Aanlanden/(weg)varen**: ‘de boot is aan’, ‘de boot afhouden’, ‘van wal steken’, ‘langs de wal zeilen’, ‘in iemands kielzog varen’, ‘op dreef zijn’, ‘met iemand in zee gaan’, ‘in hetzelfde schuitje zitten’, (‘het schip is’) ‘met man en muis vergaan’, ‘zonder kompas zeilen’, ‘van stapel lopen’.
- b) **Vissen**: ‘achter het net vissen’, ‘kant noch wal raken’, ‘iets niet over je kant laten gaan’, ‘onder zeil gaan’, ‘bij de vleet’,⁵ ‘iemand de wind uit de zeilen nemen’.
- c) **Gedrag bij de storm (gedrag bij problemen)**: ‘op de valreep’, ‘overstuur zijn’, ‘van streek raken/zijn’, ‘poolshoogte nemen’, ‘de spuigaten uitlopen’, ‘niet aan de bak kunnen komen’, ‘aan lagerwal raken’, ‘iets overboord gooien’, ‘veel voor de boeg hebben’, ‘voor pampus liggen’, ‘alle zeilen bijzetten’, ‘tegen de wind en stroom in roeien’, ‘roeien met de riemen die men heeft’.
- d) **Concurrentie op zee**: ‘iemand de loef afsteken’, ‘in iemands vaarwater zitten’, ‘bakzeil halen’, ‘het land hebben aan iets’/‘iemand’, ‘overstag gaan’, ‘de volle laag krijgen’, ‘in volle vaart’, ‘een oogje in het zeil

³ Zie https://www.dbnl.org/tekst/stoe002nede01_01/stoe002nede01_01_1828.php#v1769.

⁴ Meer over het woord ‘Pampus’ zie Rentenaar 110.

⁵ De vleet is het geheel van visnetten (om haring te vangen) dat bij één vissersboot hoort.

houden’, ‘een bezem in de mast voeren’,⁶ ‘diepgang hebben’, ‘een kink in de kabel’, ‘het over een andere boeg gooien’, ‘iemand aanklampen’, ‘iemand afschepen met iets’, ‘tussen wal en schip (raken)’.

- e) **Uitdrukkingen verbonden met handelingen op het schip:** ‘iemand aftuigen’, ‘mars boven mars voeren’, ‘iets achterbaks uithalen’, ‘zijn ra is lam geschoten’, ‘een glaasje op de valreep’, ‘niet aan de bak kunnen komen’, ‘iets grootscheeps aanpakken’, ‘zijn kompas is van de pen’, ‘zijn kompas is verdraaid’.

II. De verdeling van uitdrukkingen en spreekwoorden volgens scheepsonderdelen en scheepsuitrusting (zie onderdelen van een schip in fig. 1):

- 1) anker: ‘het anker laten slippen’, ‘het anker lichten’, ‘voor anker gaan’, ‘het anker is doorgestaan’, ‘van zijn neus een anker maken’, ‘een kat op het anker zetten’, ‘enz.’;⁷
- 2) bak: ‘niet aan de bak kunnen komen’, ‘iets achterbaks uithalen’;
- 3) boeg: ‘over een andere boeg gooien’, ‘veel voor de boeg hebben’, ‘over één boeg liggen’;
- 4) boord: ‘iets overboord gooien’, ‘aan hoger boord zijn’, ‘het roer aan boord leggen en vastzetten’, ‘die man moet buiten boord’, ‘alle riemen te boord’;
- 5) bot (fr. *bout*; einde van het touw): ‘zo koud als een botje’, ‘botje bij botje’, ‘een botterik’, ‘bot geven’;
- 6) bram (het hoogste zeil): ‘bram boven bram voeren’, ‘een rechte bram zijn’;
- 7) bras: ‘een wildebras’, ‘er de bras van hebben’;
- 8) druil (klein zeil): ‘met een druil iets doen’, ‘een druil/druiloor zijn’;
- 9) kant:⁸ ‘kant noch wal raken’, ‘iets niet over je kant laten gaan’;
- 10) kiel: ‘in iemands kielzog varen’, ‘het was kielekiele’,⁹ ‘zoveel als mast en kiel lijden kan’;
- 11) laag:¹⁰ ‘de volle laag krijgen’, ‘het schip voert drie lagen geschut’;
- 12) loef: ‘iemand de loef afsteken’/‘afwinnen’/‘afknippen’, ‘loef hebben’;
- 13) mars: ‘mars boven mars voeren’, ‘iets in zijn mars voeren’;
- 14) mast: ‘er passen geen twee masten op een schip’; ‘voor de mast zitten’, ‘als de grote mast meevaren’, ‘de mast valt overboord’, ‘hij zal de mast wel op krijgen’;
- 15) net: ‘achter het net vissen’; ‘bij de vleet’;¹¹

⁶ Zie <https://onh.nl/verhaal/een-oogje-in-het-zeil-houden-en-een-bezem-in-de-mast-voeren>.

⁷ Voor meer uitdrukkingen zie Berns 1991.

⁸ Als scheepvaartterm betekent het “wal” of “waterkant” (dus niet de rand van het schip, maar de oever of waterzijde).

⁹ Herkomst niet duidelijk. Vermoedelijk komt deze uitdrukking uit het woord kiel, zie <https://onzetaal.nl/taaladvies/kielekiele/>.

¹⁰ In de betekenis: een rij kanonnen op het oorlogsschip; zie Toorn-Schutte 160.

¹¹ Zie noot 5.

- 16) ra: ‘zijn ra is lam geschoten’, ‘hij laat hem geducht van de ra lopen’, ‘zelfs geen rabandje ergens aan hebben’;
- 17) riemen: ‘roeien met de riemen die je hebt’, ‘een riem onder het zeil steken’, ‘de riemen binnenhalen’, ‘met tien riemen naar lagerwal roeien’;
- 18) roer: ‘in rep en roer’, ‘een vrouw zonder man is als een schip zonder roer’, ‘aan het roer zijn’, ‘het roer in handen hebben’, ‘voor een schip zonder roer is iedere wind tegenwind’;
- 19) spuigat: ‘de spuigaten uitlopen’;
- 20) touw/lijn/kabel: ‘een vrouwenhaar is sterker dan een sloopstouw’, ‘een kink in de kabel’, ‘in touw zijn’, ‘één lijn trekken’, ‘iem. aan het lijntje houden’, ‘overstag gaan’;¹²
- 21) valreep: ‘op de valreep’, ‘een glaasje op de valreep’;
- 22) zeil: ‘iemand de wind uit de zeilen nemen’, ‘de wind in de zeilen hebben’, ‘onder zeil gaan’, ‘een oogje in het zeil houden’, ‘bakzeil halen’, ‘met de zeilen tegen de mast liggen’, ‘alle zeilen bijzetten’, ‘de zeilen strijken’, ‘met een nat zeil thuiskomen’, ‘een reef in het zeil doen’, ‘het zeil inbinden’, ‘enz.’.

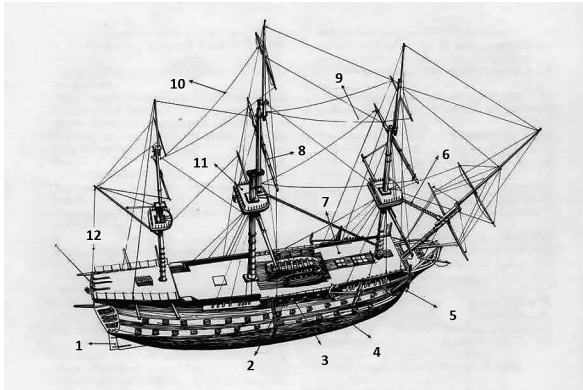

Fig. Onderdelen van een schip; bron: <https://historiek.net/gezegdes-en-uitdrukkingen-uit-de-scheepvaart/58445/>
 Legende: 1 – roer, 2 – valreep, 3 – spuigat, 4 – kannonerij, 5 – boeg, 6 – stag, 7 – bak, 8 – ra, 9 – tuigage, 10 – bras, 11 – mars, 12 – zeilschoot

Bovendien beschikt de Nederlandse taal ook over talrijke uitdrukkingen met woorden zoals: **boot/schip/schuit** (‘de boot is aan’, ‘de boot afhouden’, ‘de boot missen’, ‘iemand in de boot nemen’, ‘opgescheept zijn’, ‘in hetzelfde schuitje zitten’, ‘zijn schepen achter zich verbranden’, ‘enz.’), **wal** (‘van wal steken’, ‘de beste stuurman staan aan wal’, ‘aan lagerwal raken’, ‘tussen wal en schip’), **kust**

¹² Stag is het touw dat de mast naar voren houdt.

(‘er zijn kapers op de kust’, ‘te kust en te keur’, ‘de kust is veilig’), **zee** (‘met iemand in de zee gaan’, ‘recht door zee gaan’, ‘geen zee te hoog’, ‘zo rijk zijn als de zee diep is’). Er zijn ook nog meer uitdrukkingen verbonden met de scheepvaart en water in een bredere context: ‘het hoofd boven water houden’, ‘in veilige haven’, ‘het kompas is verdraaid’, ‘uit de hoek komen’, ‘de vliegende Hollander’, ‘koers houden’, ‘naar de haaien zijn’, ‘met de noorderzon vertrekken’, etc.

Daarnaast bestaan er ook lexemen die zo diep in het Nederlands zijn verankerd dat zij niet meer als scheepstermen worden herkend. Hun oorspronkelijke betekenis werd in de loop der tijd veranderd of ze hebben een andere, nieuwe (metaforische) betekenis gekregen. Tot slot is de etymologie van groot belang om de fraseologismen beter te kunnen begrijpen of te kunnen doorzien. De taalgebruikers benutten verschillende woorden of uitdrukkingen in dagelijkse gesprekken waarvan de oorsprong vaak nog maar bij weinigen bekend zal zijn (bijv. ‘opdirken’, ‘rechtstreeks’, enz.). Elke uitdrukking was hoogstwaarschijnlijk ooit eerst letterlijk gebruikt (bijv. ‘op de valreep’ of ‘de spuigaten uitlopen’), werd daarna in de loop der tijd vast en kreeg uiteindelijk de hedendaagse figuurlijke betekenis.

Bijvoorbeeld:

- a) **inbinden** ‘zich matigen’ – dankzij het inbinden van de zeilen lag het schip veiliger en rustiger bij stormachtig weer;
- b) **opdirken** ‘verfraaien, versieren’ – de dirk is een lijn waarmee de giek wordt opgehouden. Het schip wordt opgedirkt wanneer het bij bepaalde gelegenheden met vlaggen wordt versierd;
- c) **optuigen** ‘versieren, uitdossen’ – de verschillende delen van het tuig klaarmaken voor de afvaart;
- d) **aftuigen** ‘afranselen’ – ontdoen van het tuig;
- e) **rechtstreeks** ‘direct, dadelijk, meteen’ – het woord *streek* betekent een windstreek van een kompas waarop 32 windstreken zijn aangegeven;
- f) **ruimschoots** ‘overvloedig, abundant, rijkelijk – met ruime schoot, met bakstagwind zeilen.

Er zijn nog meer voorbeelden zoals ‘grootscheeps’, ‘iemand aanklampen’, ‘afschepen’, ‘aftakelen’, ‘dokken’, ‘diepgang’, enz.

3. Poolse maritieme metaforen

Als we het Pools onder de loep nemen, bestaan er veel minder uitdrukkingen verbonden met de scheepvaart. Er kan dus geen soortgelijke verdeling voorgesteld worden zoals hier met het Nederlands is gedaan. Er bestaan al helemaal niet veel uitdrukkingen met specifieke woordenschat als scheepsonderdelen of scheepsuitrusting. De Poolse maritieme uitdrukkingen kunnen wel vanuit formeel gezichtspunt in twee groepen worden verdeeld.

Zegswijzen: *przejść stery/sterować* [het stuur overnemen/besturen] ‘de leiding/macht overnemen/hebben’, *trzymać ster w rękach* ‘het roer in handen hebben’, *pójsć/stoczyć się na dno* [naar de bodem gaan; ondergaan] ‘financiële- of levensmislukking ervaren, syn. aan lagerwal raken’, *uciekać z tonącego statku* [het zinkende schip verlaten] of wel *uciekać jak szczur z tonącego okrętu* [als een rat van een zinkend schip wegrennen] ‘zich als een lafaard gedragen en wegrennen’, *odejść na wieczną wachtę* [op eeuwige wacht gaan] in de betekenis ‘gaan sterven’,¹³ *wachta*, ontleend aan het Duitse woord *Wacht* (Zgółkowa 2003: 434) betekent een dienst op het schip, *wszystkie ręce na pokład* [alle handen aan dek/ Alle hens aan dek] ‘samen kan er meer worden bereikt’, *chwytać wiatr w żagle* [de wind in de zeilen hebben/krijgen] ‘kracht en bereidheid verkrijgen om te handelen’, *zwijać żagle* [zeilen strijken/innemen] ‘ontsnappen, opgeven’, *rozwinąć wszystkie żagle/pracować pełną parą* [alle zeilen bijzetten] ‘alle krachten bundelen; zijn uiterste best doen om iets te bereiken’, *wyrzucić kogoś za burtę* [iem. overboord gooien] ‘iemand ontslaan’, *wylać morze łez* [een zee van tranen vergieten] ‘flink huilen’, *wybierać się jak sójka za morze* [als een Vlaamse gaai overzee gaan] ‘zich ergens lang op voorbereiden, maar dit uiteindelijk niet doen’.

Gezegden: *stopy wody pod kilem* [een voet water onder de kiel]¹⁴ ‘gebruikt om een zeeman een goede reis te wensen’, *na bakier*¹⁵ [averechts] ‘er gaat iets mis; in conflict zijn met iemand; niet goed zijn in iets; zijn pet staat scheef’, *wilk morski* [zeewolf] betekent ‘een ervaren zeeman; zeerot’, *szczur lądowy* [landrat] ‘niet-zeevarende, landrot’, *elegant z morskiej pianki* [een elegante man van het zeeschuim] betekent ironisch ‘overdreven elegante man; modepop; fat’, *witamy na pokładzie* [welkom aan boord] bijv. ‘welkom op het werk; in ons team/onze ploeg’, *pirat drogowy* [wegpiraat] ‘roekeloze weggebruiker’, *kapla w morzu* [een druppel in de zee] ‘een druppel in de oceaan’.

Andere lexemen met de metaforische betekenis: *załoga* [de bemanning] ‘de ploeg, het team’, *kapitan* [kapitein] ‘voorzitter’, *majtek pokładowy* [dekknecht] ‘iemand met de laagste rang’ het woord *majtek* is afkomstig van het Nederlands *maatje* (Zgółkowa 1999: 132), *wiosłować* [roeien] ‘snel eten m.b.v. een bestek; gitaar spelen; een soort van halteroefeningen waarbij u uw armen beweegt alsof u een boot roeit’, *zarzucać kotwicę/zakotwiczyć* [verankeren] ‘ergens voor langere tijd blijven; een deel van iets (bv. traditie) worden’.

Al met al bestaan er in het Pools slechts een paar metaforen met de volgende scheepsonderdelen/scheepsuitrusting: ‘kiel’, ‘roer’, ‘zeil’, ‘boord’, ‘dek’, en

¹³ Met betrekking tot de dood van een zeelid, zie https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=91980&ind=0&w_szukaj=odej%C5%9B%C4%87.

¹⁴ Een voet is hier een lengtemaat.

¹⁵ Er kan geen letterlijke vertaling voorgesteld worden omdat het woord *bakier* in het Pools alleen in de vaste woordverbinding *na bakier* voorkomt. Deze uitdrukking heeft verschillende figuurlijke betekenissen, zie <http://www.edusens.pl/edusensownik/skad-sie-wzial-bakier-i-co-wlasciwie-znaczy>.

‘anker’. Als we met het Nederlands vergelijken zien we uiteraard een groot contrast, met name een enorm verschil in het aantal maritieme metaforen (vergelijk bijv. de Nederlandse en Poolse uitdrukkingen met scheepsonderdelen met elkaar). Ik heb ook geprobeerd om equivalenten van de bovenstaande Nederlandse maritieme uitdrukkingen in het Pools op te zoeken, met speciale aandacht voor de equivalenten die ook uit de scheepvaart komen. De gevonden maritieme Poolse equivalenten zijn: *chwytac wiatr w żagle* – ‘de wind in de zeilen hebben/krijgen’, *rozłożyć wszystkie żagle* – ‘alle zeilen bijzetten’, *zwiąc żagle* – ‘de zeilen strijken’, *wyrzucić za burtę* – ‘overboord gooien’¹⁶, *trzymać ster w rękach* – ‘het roer in handen hebben’, *pójsć na dno* – ‘aan lagerwal raken’.

3.1. Vanuit het Nederlands ontleend?

Er is al onderzoek gedaan door Kowalska-Szubert (2013) naar Nederlandse ontleningen in het Pools. De conclusie hiervan was dat het Pools over een groot aantal Nederlandse ontleningen beschikt die onder andere uit de scheepvaart afkomstig zijn. Zo zijn veel Poolse woorden voor uitrustingselementen van een schip ontleend aan het Nederlands: *achtersztag* – ‘achterstag’, *falrep* – ‘valreep’, *kabeltaw* – ‘kabeltouw’, *maszt* – ‘mast’, *waterbaksztag* – ‘waterbakstag’, enz. of delen van een schip: *kajuta* – ‘kajuit’, *rufa* – ‘roef’, *ster* – ‘stuur’, *szpigat* – ‘spuigat’, en veel andere (Kowalska-Szubert 220–221).¹⁷ Ook zijn er nog Poolse woorden als *matias* (maatjesharing) of *rolmops* die ook vanuit het Nederlands zijn ontleend, zij het via een andere taal. Mogelijk is het zo dat sommige metaforen uit de scheepvaart ook vanuit het Nederlands ontleend zijn: het is vanzelfsprekend dat sommige uitdrukkingen of termen alleen in het Nederlands bestaan, maar misschien zijn er enkele in het Pools die toch aan het Nederlands ontleend zouden kunnen zijn. Daarom is er hier enige behoefte om enkele vaste verbindingen te analyseren en met andere talen te vergelijken om te kunnen bepalen of sommige scheepvaartuitdrukkingen feitelijk vanuit het Nederlands ontleend zijn.

‘Iets overboord gooien’ – in het Pools betekent *wyrzucić kogoś za burtę* [iemand overboord gooien] ‘iemand ontslaan’, dus niet precies hetzelfde als de Nederlandse uitdrukking ‘iets overboord gooien’. Het Poolse woord *burta* is ontleend aan het Nederlandse woord ‘boord’ (Kowalska-Szubert 172), dus deze uitdrukking kan uiteraard ook ontleend zijn. De daarnet besproken Poolse uitdrukking *chwytac wiatr w żagle* [de wind in de zeilen vangen] is bijna een letterlijke vertaling van de Nederlandse uitdrukking ‘de wind in de zeilen hebben’/‘krijgen’. Aan de hand van het woord *bakier* kunnen we veronderstellen dat de Poolse maritieme uitdrukking *na bakier* vanuit het Duits (*back kehren*)

¹⁶ Maar wel met een andere betekenis.

¹⁷ Voor meer Nederlandse ontleningen in het Pools zie Kowalska-Szubert 2013.

(Zgółkowa 1994: 179) of Frans (*à bas coeur*) is ontleend.¹⁸ De Poolse taalbronnen zijn echter dubbelzinnig. Kowalska-Szubert (157) constateert dat het woord *bakier* afgeleid is van de Nederlandse uitdrukking ‘bak keren’. Het woord *bakier* heeft zijn weg naar de Poolse taal gevonden als een onderdeel van de fraseologische verbinding *na bakier* (Zgółkowa 1994: 179). Het is waarschijnlijk ontleend aan de Nederlandse nautische terminologie en bestaat alleen in de vorm van een uitdrukking (niet als een gewoon woord). “Bak keren!” riepen de Nederlandsprekende matrozen wanneer ze het schip bevolen linksaf te slaan. In navolging van hen riepen de Polen: *na bakier!* Oorspronkelijk betekende dit dat het schip linksaf moest slaan, maar vandaag heeft *na bakier* drie verschillende betekenissen.¹⁹ Concluderend kan er gesteld worden dat deze situatie vergelijkbaar is met de Poolse scheepvaartsterminologie ontleend aan het Nederlands: de Poolse zeelieden gebruikten de woorden ‘zoals ze die hadden gehoord’ voor bepaalde scheepsonderdelen (*maszt, ster, kil, enz.*), maar de nautische metaforen zijn ongetwijfeld in zeer mindere mate ontleend.

De uitdrukking ‘zijn schepen achter zich verbranden’ gaat terug op vele historische gebeurtenissen²⁰ en komt in veel talen voor. Bij F.A. Stoett (1981) vinden we de volgende voorbeelden in het Frans: *brûler ses vaisseaux*, in het Duits *die Schiffe hinter sich verbrennen* en in Engels *to burn one’s boats* (279). In het Pools komen echter bruggen voor in plaats van schepen, *palić za sobą mosty* [lett. de bruggen achter zich verbranden]. Het Engels kent ook deze versie: *to burn one’s bridges*. In de Romaanse talen (respectievelijk Frans, Italiaans en Spaans) wordt ook gezegd: *couper les ponts, tagliare i ponti, cortar puentes* wat in het Nederlands letterlijk ‘het knippen van bruggen’ betekent. Volgens het *Van Dale Groot woordenboek* (2015) bestaat er ook een soortgelijke versie in het Nederlands, ‘de brug is opgehaald’, die precies dezelfde betekenis heeft, maar het Pools kent geen versie met schepen. De Poolse uitdrukking is blijkbaar afkomstig uit het domein van het leger (Kurkowska & Skorupka 161) en niet uit de scheepvaart. Aan de hand van dit voorbeeld zien we dat de Nederlandse uitdrukking niet is overgenomen door het Pools; het Pools grijpt hier naar de militaire metaforiek. Dat is niet het enige geval: de Nederlandse uitdrukking ‘overstag gaan’ (komt uit de scheepvaart) heeft een Pools equivalent *zmienić front* (ook afkomstig uit de sfeer van het leger). Vermoedelijk is het Pools nog rijker aan de metaforen uit dit domein: een interessant onderwerp voor een toekomstig onderzoek.

¹⁸ Zie https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/ojczysty-dodaj-do-ulubionych/ciekawostki-jezykowe/NA_BAKIER,cltt,N.

¹⁹ 1) ‘zijn pet staat scheef’; 2) ‘er gaat iets mis’; 3) ‘niet goed zijn in iets/in conflict zijn met iemand’; zie Zgółkowa 1994: 179.

²⁰ Zie bijv. bij Stoett: https://www.dbnl.org/tekst/stoe002nede01_01/stoe002nede01_01_2067.php.

De conclusie is dat de Poolse taal zeker niet zo rijk is aan nautische metaforen als de Nederlandse. Hoewel het Pools een groot aantal vaktermen uit de scheepvaart aan het Nederlands ontleend heeft, lijken er geen (of bijna geen) ontleende fraseologismen vanuit het Nederlands in het Pools te worden gebruikt. Het Pools heeft vaak wel een betekenis-equivalent, maar dat is dan meestal afkomstig uit andere domeinen dan de scheepvaart. Voor de overige (Europese) talen moet hier ongetwijfeld nog onderzoek naar gedaan worden.

4. Conclusie

Uit het onderzoek blijkt dat er inderdaad talrijke maritieme uitdrukkingen in het Nederlands bestaan en dat de sfeer van de scheepvaart een enorme invloed heeft (gehad) op de Nederlandse taal, en dus ook op de Nederlandse metaforen. In tegenstelling tot het Nederlands beschikt de Poolse taal over een klein aantal voorbeelden uit dit domein. Aan de hand van de gelijkenissen tussen vaste verbindingen in het Nederlands en in andere talen kan men gemakkelijk zien dat ze niet per se inheems hoeven te zijn. Omdat Nederland echter als een wereldmacht op zee gold, kunnen we vermoeden dat deze vaststelling niet van toepassing is op vaste verbindingen verbonden met de scheepvaart. Daarmee wordt hier bedoeld dat dit soort uitdrukkingen typisch Nederlands is, nauw verbonden met de Nederlandse taal, cultuur en maritieme geschiedenis. Er bestaan in het Pools dan ook geen of bijna geen ontleende fraseologismen vanuit het Nederlands, in tegenstelling tot de scheepvaartstermen die door talrijke Nederlandse ontleeningen in het Pools worden vertegenwoordigd.

Bibliografie

- Beelen, Hans, et al. *Seeman. Maritiem woordenboek van Wigardus à Winschooten*. Walburg Pers, 2011.
- Berns, Jan. *We zien wel waar het schip strandt. Zee- en scheepvaartstermen in het dagelijks taalgebruik*. BZZTôH, 1991.
- Boon, Ton den, en Ruud Hendrickx. *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Van Dale Uitgevers, 2015.
- Groot, Hans de. *Van Dale Groot Uitdrukkingenwoordenboek: Verklaring en herkomst van moderne uitdrukkingen*. Van Dale Lexicografie, 2006.
- Huizinga, Albertus, en Agave Kruijssen. *Huizinga's spreekwoorden en gezegden: herkomst, verklaring en vergelijking met Frans, Duits, Engels*. Tirion, 1994/1997.
- Jutte, Jos. *Spreekwoorden en zegswijzen ontleend aan het zeezezen, de scheepvaart en de vischvangst*. Rotterdam, 1914, <https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identificer=MMUBL07:000004440:00063>. Geraadpleegd 7 september 2021.
- Kowalska-Szubert, Agata. *Polder, lakmus en kordzik. Nederlandse lexicale ontleeningen in het hedendaagse Pools*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2013.

- Kurkowska, Halina, en Stanisław Skorupka. *Stylistyka polska. Zarys*. PWN, 1959/2003.
- Lakoff, George, en Mark Johnson. *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press, 2003.
- Lennep, Jacob van. *Zeemans-woordenboek*. Gebroeders Binger, 1856.
- Meertens, Pieter Jacobus. *De betekenis van de Nederlandse familienamen*. N.V. Uitgevers, 1941.
- Rentenaar, Rob. *Groeten van Elders. Plaatsnamen en familienamen als spiegel van onze cultuur*. Strenght, 1990.
- Sijs, Noline van der. *Klein uitleenwoordenboek*. Sdu, 2006.
- Sprenger, Jacobus Petrus van Eyk. *Handleiding tot de kennis van onze vaderlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke zegswijzen, bijzonder aan de scheepvaart en het scheepsleven, het dierenrijk en het landleven ontleend*. J. van Baalen & Zonen, 1844.
- Stoett, Frederik August. *Nederlandse spreekwoorden en gezegden verklaard en vergeleken met die in het Frans, Duits en Engels*. 10e ed. Thieme, 1981.
- Toorn-Schutte, Jenny van der. *Beeldtaal*. Boom, 2013.
- Verstraten, Linda. *Vaste verbindingen. Een lexicologische studie vanuit cognitief-semantisch perspectief naar fraseologismen in het Nederlands*. LED, 1992.
- Zgółkowa, Halina. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, vol. 1–50. Wydawnictwo Kurpisz, 1994–2005.

Internetbronnen

- Buist, Girbe. “Gezegdes en uitdrukkingen uit de scheepvaart”. *Historiek, online geschiedenismagazine*, <https://historiek.net/gezegdes-en-uitdrukkingen-uit-de-scheepvaart/58445/>. Geraadpleegd 5 juni 2020.
- z.a. “Het spookschip ‘De Vliegende Hollander’”. *Het scheepvaart nationaal maritieme museum*, 2020, <https://www.hetscheepvaartmuseum.nl/collectie/artikelen/599/de-vliegende-hollander>. Geraadpleegd 17 februari 2021.
- z.a. “Na bakier”. *Narodowe Centrum Kultury*, https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/ojczysty-dodaj-do-ulubionych/ciekawostki-jezykowe/NA_BAKIER,cltt,N. Geraadpleegd 17 februari 2021.
- Żmigrodzki, Piotr, et al. *Wielki Słownik Języka Polskiego*, www.wsjp.pl. Geraadpleegd 17 februari 2021.

Wilken ENGELBRECHT

ORCID: 0000-0002-9058-8199

Univerzita Palackého v Olomouci / Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Kateřina KRÍŽOVÁ

ORCID: 0000-0002-7357-9530

Univerzita Palackého v Olomouci

Iets om over te praten. De problematiek van het voorzetselvoorwerp in het Nederlands en het Tsjechisch

Abstract

For foreign students, the prepositional object is among the most problematic syntactic features of the Dutch language, as its form presents strong similarities with the adverbial clause, but it has an object function. In some cases it is very difficult to even decide whether the prepositional phrase has an adverbial function or is an object comparable with the direct object. In this paper the Dutch prepositional object is compared with similar constructions in the Czech language. Furthermore, the function of the preposition and its categorisation are briefly discussed. The paper ends with some criteria for Czech-speaking students to recognize a prepositional object as such.

Keywords: prepositional object, adverbial clause, Dutch, Czech, traditional syntax.

1. Afbakening van het onderwerp

Het voorzetselvoorwerp behoort zeker niet tot de onderwerpen waar studenten wild van worden, althans niet in de zin van ‘er graag mee bezig zijn’. Dat geldt bepaald niet alleen voor anderstalige studenten – ook studenten-moedertaalsprekers hebben ernstige problemen met dit zinsdeel dat tot de syntactische nachtmerries van menig scholier en student behoort.¹ Dat heeft te maken met zowel

¹ Zie bijv. het commentaar *Het verraderlijke voorzetselvoorwerp* op het later in dit artikel vermelde ‘criteriadebat’ in *Taalprof Plein*, gepost op 20 juni 2006 (<http://taalprof.blogspot.com/2006/06/het-verraderlijke-voorzetselvoorwerp.html>).

de gelijkenis van prepositionele objecten met bijwoordelijke bepalingen, als met hun functie als object. Voor de anderstalige student geldt bovendien dat er voor het begrip voorzetselvoorwerp als zodanig vaak geen equivalent als erkende syntactische categorie in het eigen grammaticale systeem bestaat. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de West-Slavische talen.

In deze bijdrage wordt de situatie in het Nederlands met die in het Tsjechisch vergeleken om te bekijken hoe dit zinsdeel in beide talen fungeert. Hierbij beperken we ons tot het voorzetselvoorwerp in hoofd- en bijzinnen. De voorzetselvoorwerpszinnen die in het Nederlands een nog ingewikkelder probleem vormen zijn buiten beschouwing gelaten, temeer omdat beknopte bijzinnen in het Tsjechisch nauwelijks bestaan.² Verder is uitgegaan van de traditionele syntaxis zoals die in de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (1997),³ bij Jan Luif, *In verband met de zin* (2011) en bij Willy Vandeweghe, *Grammatica van de Nederlandse zin* (2000) is beschreven. Voor het Tsjechisch is van vergelijkbare werken uitgegaan, met name de *Mluvnice češtiny* (1987) [Grammatica van het Tsjechisch, hierna *MČ*] die de functie van ‘de Tsjechische *ANS*’ heeft,⁴ van Petr Karlík e.a., *Příruční mluvnice češtiny* (2012) [Handboek van de Tsjechische grammatica, hierna *PMČ*] en tenslotte van *Skladba češtiny* (1998) [Zinsbouw van het Tsjechisch] van Miroslav Grepl en Petr Karlík.

In onze bijdrage beschrijven we eerst definities van het voorzetselvoorwerp in het Nederlands. Daarna bekijken we het syntactisch vergelijkbare verschijnsel in het Tsjechisch. Wij stippen kort het zogeheten ‘criteriadebat’ aan, een debat over welke criteria er zijn om een syntactisch verschijnsel in het Nederlands als ‘voorzetselvoorwerp’ aan te duiden. Ten slotte geven we in de laatste paragraaf ‘Ter afronding’ een overzicht en doen we voorstellen voor verder comparatief onderzoek.

² Nederlandse beknopte bijzinnen moeten in het Tsjechisch vrijwel altijd als een ‘gewone’ bijzin worden vertaald. Bij voorbeeld: “Ik vroeg de studenten goed op te letten op de plaatjes” wordt vertaald als “Žádal jsem studenty, aby na obrázky dávali dobrý pozor” [lett. “Ik vroeg de studenten, opdat zij op de plaatjes goed opletten”]. De constructie van *accusativus cum infinitivo* komt in het Tsjechisch nauwelijks voor, vgl. Dušková (543–559), maar ook Dušková (440) waar wel over de voorzetselvoorwerpszin in het Engels wordt gesproken.

³ Inmiddels is er een grondig herziene derde versie van de *ANS* verschenen die uitsluitend online beschikbaar is op <https://e-ans.ivdnt.org>. De beschrijving van het voorzetselvoorwerp (https://e-ans.ivdnt.org/topics/pid/ans_2006lingtopic) is echter nog niet wezenlijk veranderd ten opzichte van de gedrukte versie van 1997.

⁴ Er is een nieuwe, herziene versie van deze spraakkunst in bewerking, de *Velká akademická gramatika českého jazyka* [Grote Academische Grammatica van de Tsjechische Taal]. Hiervan is inmiddels het eerste, morfologische deel in 2018 verschenen.

2. Definities

De beschrijving van het voorzetselvoorwerp in de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (1997: 1168) klinkt al redelijk ominus:⁵

Het VOORZETSELVOORWERP is een zinsdeel dat bij bepaalde werkwoordelijke en naamwoordelijke gezegdes kan of moet voorkomen en de zelfstandigheid aanduidt waarop de door het gezegde uitgedrukte werking gericht is; het bestaat in principe altijd uit een voorzetselconstituent.

Het zinsdeel dat traditioneel als voorzetselvoorwerp bekend staat, heeft een omstreden status; zowel terminologisch als inhoudelijk is door taalkundigen bezwaar aangetekend tegen het begrip voorzetselvoorwerp.

Willy Vandeweghe wijdt in zijn *Grammatica van de Nederlandse zin* het gehele zevende hoofdstuk aan wat hij ‘voorzetselobject’ noemt. Hij stelt het volgende (Vandeweghe 2000: 95):

Het voorzetselobject kan eerste of tweede object zijn bij de zinsrelator,⁶ en het wordt met het zinspredikaat verbonden door middel van een *vast* voorzetsel. Met ‘vast’ is bedoeld dat het voorzetsel paradigmaloos is: niet vervangbaar, uitbreidbaar of weglaatbaar. Dat komt dan weer omdat het **niet-autonoom** is: het kan niet zelfstandig een betekenisvolle verbinding leggen, maar fungeert enkel betekenisvol in combinatie met het predikaat. Dat houdt in dat de voorzetselkeuze al mee geprogrammeerd is in de keuze van het predikaat: dat zit in het lexicon opgeslagen mét het bijpassende voorzetsel.

Voor de beginnende student-vreemdetaallearder is de definitie van Jan Luif in zijn *In verband met de zin* wellicht simpeler:

[Voorzetselvoorwerpen] zijn te herkennen doordat ze beginnen met een voorzetsel dat een vaste combinatie vormt met het gebruikte werkwoord (Luif 22–23).

en:

Werkwoord en voorzetsel hebben in deze combinatie samen een eigen betekenis. Die betekenis kan sterk afwijken van de betekenis die ze buiten deze combinatie hebben (Luif 23).

Luif geeft in zijn *grammatica*, zoals in Nederland en Vlaanderen gebruikelijk is, steeds vervangingsproeven aan. Bij het voorzetselvoorwerp is dat:

Een voorzetselvoorwerp in de vorm van een voorzetselconstituent is bijna altijd te vervangen door een voorlopig voorzetselvoorwerp en een voorzetselvoorwerps-zin (Luif 132).

⁵ In de nieuwe elektronische versie §20.6.1 (<https://e-ans.ivdnt.org/topics/pid/ans2006011ing-topic>). Bij navolgende voorbeelden is steeds alleen naar de bewuste paragraaf verwezen.

⁶ Met de term *zinsrelator* geeft Vandeweghe aan wat in de *ANS* en in traditionele schoolgrammatica’s meestal met *gezegde* wordt aangeduid en met *predikaat* bedoelt hij hetgeen waaraan iets (hier het voorzetsel) refereert.

Een voorbeeld door hem gegeven:

Ze beschuldigden hem *van lafheid*

Ze beschuldigden hem *ervan dat hij laf was*.

tegenover:

Hij brulde het uit *van de pijn*.

*Hij brulde het *ervan uit dat hij pijn had*.

Overigens stelt Vandeweghe (2000: 96) vrij terecht:

Het voorzetsel is niet-autonoom en als zodanig paradigmaloos. Het reageert dan ook negatief op de klassieke paradigmatische operaties van vervanging, uitbreiding en weglating, en aangezien het niet contrasteerbaar is, is ook beklemtoning uitgesloten.

Vanuit de optiek van de student-vreemdetaalleerder zijn vervangingsoperaties niet echt behulpzaam en zelfs verwarrend. De vreemdetaalleerder ‘voelt’ immers, anders dan de meeste moedertaalsprekers, niet de (on)mogelijkheid van bepaalde vervangingsoperaties aan. In de praktijk betekent dit dat de studenten meestal hele reeksen werkwoorden ‘met hun vaste voorzetsel’ uit het hoofd moeten leren. Zoals vrijwel alle Slavische talen heeft het Tsjechisch een uitgebreid en actief gebruikt naamvalssysteem waarmee allerlei onderlinge verbanden in de zin kunnen worden aangeduid. Mede hierom bezit het Tsjechisch minder voorzetsels dan het Nederlands, waardoor de Tsjechische voorzetsels bij vertaling ‘poly-interpretabel’ zijn. Zo is het voor een Tsjechische leerder lastig uit te maken of bijvoorbeeld Tsjechisch *na* in het Nederlands moet worden vertaald met ‘op’ (de eerste betekenis), ‘naar’, ‘aan’ of ‘voor’ – betekenissen die allemaal voorkomen.⁷

3. Het voorzetselvoorwerp in het Tsjechisch

Ook syntactisch is er een probleem. Zowel voor moedertaalsprekers als voor studenten-vreemdetaalleerders is moeilijk invoelbaar of een bepaalde voorzetsel-constituent in de bewuste zin de functie heeft van een bijwoordelijke bepaling dan wel van een voorzetselvoorwerp. Hierbij komt het extra probleem dat het voorzetselvoorwerp in het Tsjechisch als verschijnsel wel degelijk bestaat, d.w.z. er zijn werkwoorden die in plaats van een object in de accusatief een objectconstructie met een verplicht voorzetsel hebben, bijv. *Myslel na matku* [Hij dacht

⁷ Voorbeelden: *na stole* – ‘op tafel’; *jít na poštu* – ‘naar de post gaan’; *na konci* – ‘aan het einde’; *to je na ni moc* – ‘dat is te veel voor haar’ (Máčelová-Van den Broecke & Spěváková 360). Het omgekeerde komt overigens eveneens voor. Zo kan het Nederlandse voorzetsel ‘voor’ in het Tsjechisch *před, pro, za* of *na* betekenissen: ‘voor het huis’ – *před domem*; ‘het is voor u’ – *to je pro Vás*; ‘voor die prijs’ – *za tu cenu*; ‘dat is goed voor de dorst’ – *to je dobré na žízeň* (Čermák & Hrnčířová 952–953). Dit is echter minder vaak het geval.

aan moeder], maar dat dit verschijnsel niet apart is gecategoriseerd. In het derde, syntactische deel van de *MČ* vermelden de auteurs wel het volgende:

Vzorce s komplementem v předložkovém pádě představují velmi pestrý soubor, a to jak po stránce významové, tak formální. Z hlediska větněčlenského má komplement ráz objektový, nebo je ADV, zejména ADVLoc (*MČ* 193).

[Voorbeelden met een complement in een voorzetselnaamval vormen een zeer bont geheel, en dat zowel van de kant van de betekenis als formeel. Gezien vanuit de zinsbouw heeft het complement een objectskarakter, of het is adverbiaal, met name locatief-adverbiaal.]

Veel duidelijker is de recentere *PMČ* die het begrip ‘*předmět v pozici s formou předložkového pádu*’ munt, letterlijk ‘object in positie met de vorm van een voorzetselnaamval’. Uit de beschrijving en de voorbeelden blijkt dat dit het Tsjechische equivalent van het Nederlandse voorzetselvoorwerp is (*PMČ* 432):

U předložkových pádů dochází k jejich postupnému přechodu z platnosti příslovečné do platnosti předmětné. Ve vazebných pádech se užívá jen předložek **původních**, které v nich ztrácejí své více nebo méně konkrétní významové odstíny. Srov.: *Myslel na matku* (předložka *na* pozbyla svého původního významu “umístění na povrchu něčeho”). Naproti tomu v pádech ne vazebných, tj. příslovečných, si původní předložky do značné míry ponechávají svůj původní význam: *Sedl si na stůl* (předložka *na* označuje “umístění na povrchu něčeho”).⁸

[Bij voorzetselnaamvallen komt het stapsgewijze tot een overgang van een bepalingswerking naar een objectwerking. In verbindende gevallen worden uitsluitend de **oorspronkelijke** voorzetsels gebruikt, die hierin min of meer hun concrete betekenis verliezen. Vergelijk: *Myslel na matku* – “Hij dacht aan zijn moeder” (het voorzetsel ‘na’ heeft zijn oorspronkelijke betekenis van ‘positionering op het oppervlak van iets’ verloren). Daarentegen behouden de oorspronkelijke voorzetsels in de niet-verbindende, dat wil zeggen bepalingsgevallen, voor een belangrijk deel hun oorspronkelijke betekenis: *Sedl si na stůl* – “Hij ging op de tafel zitten” (het voorzetsel ‘na’ betekent hier ‘positionering op het oppervlak van iets’].

De voorbeelden die Karlík e.a. (2012) vervolgens geven in concurrerende paren van wat wij voorzetselvoorwerp en bijwoordelijke bepaling zouden noemen, geven aan dat ook het Tsjechisch tot vergelijkbare structuren komt. Helaas is deze precieze labeling als een apart syntactisch fenomeen tot nog toe nog niet in de Tsjechische schoolgrammatica’s doorgedrongen. Het probleem wordt daar (soms) wel besproken, maar zonder dat het een duidelijk eigen label krijgt. Tsjechische schoolgrammatica’s onderscheiden hoofdzakelijk tussen *základní větné členy*, basiszinsdelen, waarmee *přísudek* [gezegde] en *podmět* [onderwerp] zijn bedoeld (Styblík 83–86), en *roztvíjející větné členy* [uitbreidende zinsdelen] die zijn gelabeld als *předmět* [object], *příslovečné určení* [bijwoordelijke bepaling], *přívlástek* [lett. ‘attribuut’] en *doplňek* [lett. ‘aanvulling’]. Een belangrijk probleem is dat de laatste twee Tsjechische categorieën absoluut niet overeenkomen met klassieke Nederlandse zinsdelen. Zo worden in het zinnenje “Na úpatí hory

⁸ Letterlijk dezelfde uitleg geven ook Grepl en Karlík (245).

stojí stromy se **zažloutlými** listy” (Styblík 86) [Aan de voet **van de berg** staan bomen met **vergeelde** bladeren] zowel *hory* [van de berg] als *zažloutlými* [vergeelde] als *přívlastek* en daarmee als apart zinsdeel geclassificeerd.⁹ In beide gevallen gaat het om zinsdeelstukken die in het Nederlands hooguit als bijvoeglijke bepaling worden benoemd (Luif 68, 136) maar meestal niet apart worden geclassificeerd. Onder het hoofdje *doplněk* vallen types constituenten die in het Nederlands meestal als bepaling van gesteldheid (*ANS* 1997: 1183–1189) worden gedetermineerd.¹⁰

Het attribuut wordt in het Tsjechisch, zoals gezegd, als een apart zinsdeel beschouwd. Tsjechische basisschoolleerlingen leren dat “bijwoordelijke bepalingen voorrang hebben boven voorwerpen” en antwoord geven op de vragen *Kde?* [Waar?], *Kam?* [Waarheen?], *Odkud?* [Waarvandaan?] en dergelijke.

Nu gaat het bij bovengenoemde situatie om een schoolgrammatica. Het Tsjechische equivalent van Luif (2011) of Vandeweghe (2000) is Robert Adam, *Grammatické rozborý češtiny* (2017) [Grammaticale analyses van het Tsjechisch], een grammatica die voornamelijk bestemd is voor bachelorstudenten Tsjechisch. Helaas is vanuit een Nederlandse optiek bekeken de beschrijving in dit werk nauwelijks duidelijker.

Hierin wordt de categorie *předmět* [object] als volgt omschreven:

Předmět (objekt) je větný člen, jehož pádová forma je pevně fixována řídicím slovesem nebo adjektivem, tj. určena vztahem rekce. (...) Na předmět se ptáme všemi pádovými otázkami kromě *kdo*, *co*. Od podmětu se předmět liší tím, že pozici předmětu mají i slovesa v jiném tvaru než určitém (*Upéct koláč už nestihla. Pekouc koláč, zpívala si.*) a verbální adjektiva (*Při pozorování máme pečící koláč se mu sbíhaly sliny.*) a že předmět se může ve větě vyskytovat více než jednou (*Daroval jim křeslo.* – dva předměty řízené jedním slovesem; *Narídila mu upéct koláč.* – tři předměty, první dva řízené verbem finitem, třetí infinitivem) (Adam 106).

[Een **voorwerp** (object) is een zinsdeel, waarvan de naamvalsform geheel gefixeerd is door het leidende werkwoord of adjectief, dwz. bepaald door de relatie van de rectie. (...) Naar het voorwerp vragen we met alle naamvalsvragen behalve ‘wie’, ‘wat’. Het onderwerp verschilt van het voorwerp doordat de voorwerpspositie ook door werkwoorden kan worden ingenomen in een andere dan de finiete vorm (*Ze haalde het niet meer een cake te bakken. De cake* bakkende zong ze.) en door verbale adjectiva (Bij het observeren van de **een cake** bakkende

⁹ Overigens onderscheidt het Tsjechisch twee types *přívlastek* en wel *přívlastek shodný* [congruent attribuut] en *přívlastek neshodný* [niet-congruent attribuut]. In het geciteerde voorbeeld is in de constructie *na úpatí hory* het woord *hory* een niet-congruent attribuut, omdat het in een andere naamval staat dan *úpatí* en dus als het ware een extra toevoeging is. In *se zažloutlými listy* is *zažloutlými* een congruent attribuut, aangezien het in dezelfde naamval en hetzelfde getal staat als *listy*, waar het bij hoort.

¹⁰ Luif onderscheidt strikt tussen ‘bepaling van gesteldheid’ voor de toestand tijdens de handeling (Luif 51–52) – *ANS* (1184–1186; vgl. *ANS* 2021 §20.9.2) noemt dit ‘bepaling van gesteldheid tijdens de handeling’, en predicatief complement, namelijk de toestand als resultaat van de handeling (Luif 44) – *ANS* (1187–1189; vgl. *ANS* 2021 §20.9.3) geeft hiervoor het begrip ‘bepaling van gesteldheid ten gevolge van de handeling’. In het Tsjechisch is beide *doplněk*.

moeder liep het water hem in de mond.) en doordat er in de zin meer dan één voorwerp kan voorkomen (Hij gaf **hun een fauteuil**. – twee voorwerpen geregeerd door één werkwoord; Ze beval **hem een taart te bakken**. – drie voorwerpen, de eerste twee geregeerd door een finiet werkwoord, de derde door een infinitief)].

Het duidelijkste is nog het naslagwerkje voor groot publiek van de firma *Lingea, Gramatika současné češtiny* (2018) [Grammatica van het moderne Tsjechisch] dat het voorwerp als volgt verklaart:

Předmět neboli **objekt** je rozvíjející větný člen, rozvíjí **sloveso** nebo **přídavné jméno**. Předmět se nejčastěji vyjadřuje **podstatným jménem** nebo **zájmenem** ve 4. pádu (může být i ve 2., 3., 7. pádu), lze ho vyjádřit i infinitivem. (...)

Předmět v předložkovém pádu

O předmět se jedná, pokud se sloveso pojí **jen s jednou předložkou**:

*Odkázal mě **na nadřezaného** (odkázat na + 4. pád)*

*Poprosil mě **o vodu**. (poprosit o + 4. pád)*

*Radují se z **úspěchu** svých dětí. (radovat se z + 2. pád)*

*Nejraději vykládal **o své motorce** (vykládat o + 6. pád) (...)*

V některých mluvnicích jsou vazby s předložkovým pádem chápány ne jako předmět, ale jako příslovečné určení. Přesnou hranici mezi nimi nelze určit (Lingea 2018: 184, 186).

[Een voorwerp of **object** is een uitbreidend zinsdeel, het ontwikkelt een **werkwoord** of een **bijvoeglijk naamwoord**. Het voorwerp wordt meestal uitgedrukt door een **zelfstandig naamwoord** of **voornaamwoord** in de 4e naamval (het kan ook in de 2e, 3e, 7e naamval zijn), het kan ook worden uitgedrukt door een infinitief. (...)

Voorwerp in de voorzetselnaamval

Het gaat om een voorwerp, indien het werkwoord steeds met **slechts één voorzetsel** wordt verbonden:

*Hij verwees me **naar mijn meedere** (verwijzen naar + 4^e naamval)*

*Hij vroeg me **om water**. (vragen om + 4^e naamval)*

*Ze verheugen zich **over het succes** van hun kinderen. (zich verheugen over + 2^e naamval)*

*Hij vertelde het liefst **over zijn motorfiets** (vertellen over + 6^e naamval) (...)*

In sommige grammatica's worden verbindingen met een vast voorzetsel niet begrepen als een voorwerp, maar als een bijwoordelijke bepaling. De exacte grens daartussen kan niet worden bepaald].

Hieruit wordt al iets duidelijk. Om te beginnen is de grens tussen voorzetselvoorwerp en bijwoordelijke bepaling in het Tsjechisch voor Tsjechische leerlingen en studenten in enkele gevallen even onduidelijk als die in het Nederlands voor Nederlandstalige studenten is. Ook Nederlandse wetenschappers strijden erover of bij een bepaalde voorzetselconstructie als bijv. “Ik zoek **naar een goede vulpen**” de voorzetselconstituent nu wel of geen voorzetselvoorwerp is (Duinhoven 51, vgl. Schermer-Vermeer 2006: 156).¹¹ Ten tweede wordt het bepalen van zinsdelen op school evenals in Tsjechië gedaan door vragen te stellen: “Wie doet iets?” (onderwerp). “Wat wordt gedaan?” (direct object). “Aan

¹¹ De overeenkomstige Tsjechische constructie *Pátrám po dobrém plnicím peru* wordt meestal als ‘voorwerpsconstructie’ gezien.

wie wordt iets gegeven?” (indirect object). Als we echter bijvoorbeeld de vraag ‘Waarom?’ stellen, kan dit zowel met een voorzetselvoorwerp (bijv. “Ik denk **aan mijn vakantie**”), als met een bijwoordelijke bepaling (bijv. “Het schilderij hangt **aan een spijker**”) verband houden. Het antwoord op de vragen geeft wel aan wat bij een bepaald werkwoord hoort maar niet welke functie het heeft – hetgeen in Tsjechische grammatica’s een minder groot probleem is, aangezien eerst de vraag naar de bijwoordelijke bepalingen wordt gesteld (die dan al gedetermineerd zijn), terwijl het verschil tussen verschillende types *předmět* voor het Tsjechisch minder relevant en feitelijk uit de naamvallen al duidelijk is. Voor Tsjechen gaat het er wat de voorwerpen betreft met name om het basale verschil tussen onderwerp en voorwerp te maken. Deze voor West-Slavische talen logische aanpak is echter een wijze van determineren die bij het leren van analytische talen als het Engels en het Nederlands problematisch kan zijn, aangezien hier het verschil tussen de verschillende types objecten wel van belang is en dit, ook voor moedertaalsprekers, vaak lastiger is vanwege het feitelijk ontbreken van naamvallen. Zoals hierna zal worden verduidelijkt, begint daar in recentere Tsjechische academische spraakkunsten verandering in te komen.

Dankzij toenemend belang van het Engels als vreemde taal wordt gezocht naar andere manieren om syntaxis te onderwijzen (Zouharová 2005). Er is een nieuwe academische grammatica op komst waarvan vooralsnog voorstudies in de vorm van de serie *Studie k moderní mluvnici češtiny* [Studies voor een moderne grammatica van het Tsjechisch] onder leiding van Oldřich Uličný en zijn collega’s beschikbaar zijn.¹² In het deel “Preliminária” (Uličný 281–282) komt het probleem van de *pád lexikální vyjádřený předložkovou skupinou* [lexicale naamval uitgedrukt met een prepositionele groep] aan de orde met een hele serie voorbeelden uit het elektronische Tsjechische Nationale Corpus.

4. De functie van het voorzetsel

Wat in vrijwel alle grammatica’s in beide talen ontbreekt, is **waarom** er in een voorzetselvoorwerp juist een voorzetsel staat in deze constructie. Broekhuis en collega’s stellen op Taalportaal (Syntax 2.3):

The one thing that all researchers seem to agree on is that the verb and the preposition that heads the PP-complement form a semantic unit, that is, express a lexically determined meaning; the meaning of the prepositions in isolation is lost. For example, the functional prepositions *op* and *voor* in the primeless examples in *Jan wacht op zijn vader* / *Jan vecht voor een betere wereld* do not have the locational meanings of the prepositions *op* and *voor* in the primed examples *Jan wacht op het perron* / *Jan vecht voor de school*.

¹² Zie noot 4.

Vandeweghe (2000: 95–96) stelt: “in tegenstelling echter tot bij een direct object of een indirect object, impliceert het werkwoord niet dat X geaffecteerd wordt of enigerlei verandering ondergaat door de werking”. De gedachte daarbij is duidelijk: Vandeweghe ziet het voorzetsel als een element dat het object op een zekere afstand zet. Dat voorzetsel moet dus toch wel enige betekenis of functie hebben, al is die wellicht slechts rudimentair (ook voor het Tsjechisch spreekt Karlík e.a. 359 van *desémantizace*). Grepl en Karlík (249) geven een uitleg die aan die van Vandeweghe doet denken:

Různým valencím jednoho slovesa odpovídají různé predikátory,¹³ které spolu souvisejí a mezi nimiž je často jen velmi jemný rozdíl. Např. *vidět něco* a *vidět na něco* mají společně to, že označují smyslový vjem, a liší se tím, že *vidět na něco* vyjadřuje navíc “překonávání překážky”.

[Verschillende valenties van één werkwoord komen overeen met verschillende predicators, die met elkaar in verband staan en waartussen vaak slechts een heel subtiel verschil bestaat. Bijv. *iets zien* en *naar iets kijken* hebben gemeen dat ze zintuiglijke waarneming aangeven, en verschillen daarin dat *het kijken naar iets* ook ‘een obstakel overwinnen’ uitdrukt].

Bij verder doordenken valt op dat er voor voorzetselverbindingen vaak een alternatief werkwoord mogelijk is met een direct object, en dat door toevoeging van een niet-afscheidbaar voorvoegsel van het werkwoord met verplicht voorzetselvoorwerp vaak ook een overgankelijk werkwoord met direct object kan worden gemaakt, een procédé dat in het Duits als *Valenzänderung* bekend staat (Fabricius-Hansen 689–690;¹⁴ *ANS* 596, vgl. *ANS* 2021, § 2.2.3):

- De studenten zien het bord.
- De studenten kijken **naar** het bord.
- De studenten **bekijken** het bord.
- De leraar noemt het voorzetselvoorwerp.
- De leraar spreekt **over** het voorzetselvoorwerp.
- De leraar **bespreekt** het voorzetselvoorwerp.
- De politicus vermijdt grote fouten.
- De politicus hoedt zich **voor** grote fouten.

Voorts zijn er gevallen, waarbij één en hetzelfde werkwoord zowel met een direct object als met een voorzetselvoorwerp kan worden geconstrueerd:

- Hij zocht zijn vulpen.
- Hij zocht **naar** zijn vulpen.

¹³ Het begrip *predikátor* heeft geen terminologische equivalent in de *ANS*. Het komt wezenlijk overeen met het begrip ‘zinsrelator’ bij Vandeweghe (2000: 43), vgl. Grepl en Karlík (30–31).

¹⁴ In oudere Duitse handboeken is sprake van *Aktionsartdifferenzierung* (vgl. Drosdowski e.a. 419), hetgeen iets preciezer aangeeft wat hier aan de hand is. Zoals Fabricius-Hansen (408) opmerkt, is “die Fachterminologie zum Thema Aktionsart sehr uneinheitlich und verwirrend”.

In al deze gevallen geeft het in de prepositionele verbinding gebruikte werkwoord een grotere intensiteit van de handeling aan. Als ik mijn vulpen zoek, weet ik vermoedelijk wel ongeveer waar die ligt en kijk ik op die plekken. Maar als ik **naar** mijn vulpen zoek, weet ik wel dat ik er een heb, maar heb ik er geen flauw idee van waar ik die heb gelaten. Als studenten een bord **zien**, doen ze dat bij wijze van spreken onwillekeurig, zonder er moeite voor te doen. Maar als ze **ernaar kijken**, moeten ze hun aandacht erop richten, vergelijk:

— Terwijl hij **naar** de klok **keek**, **zag** hij een spin op de muur.

Het voorzetsel heeft dus minimaal een rudimentaire betekenis van richting, waarbij die richting aangeeft waarop en hoe de aandacht wordt gericht. Het duidelijkste is dat in geval van werkwoorden met dezelfde lexicale basis waarbij het éne met direct object (en met een niet-afscheidbaar voorvoegsel) transitief is en het andere met een prepositioneel object intransitief:

- Jan **betreurt** de nederlaag van zijn club.
- Jan treurt **om** de nederlaag van zijn club.
- Marie **bekijkt** de foto's van de vakantie.
- Marie kijkt **naar** de foto's van de vakantie.
- Susan en Piet **verwachten** de trein van tien over drie.
- Susan en Piet wachten **op** de trein van tien over drie.

In alle gevallen is de versie van het werkwoord met een prepositioneel object intensiever – de betekenis van het voorzetsel is dus een indicator van intensiteit. Kortom, het is de vraag of de opmerking van Broekhuis en collega's (Syntax 2.3) “Consequently, it may sometimes be hard to use semantic criteria as evidence for one position or another” echt juist is. Bij vertaling naar een vreemde taal komen juist die semantische waarden tot uitdrukking – althans indien de vertaling adequaat is. Juist omdat het voorzetsel minimaal rudimentair ook een betekenis heeft, ontstaat bij leerlingen verwarring met de bijwoordelijke bepaling. Bijwoordelijke bepalingen worden immers gevormd met vergelijkbare prepositionele constituenten waarin óók een richting wordt aangegeven die bovendien vaak bij dezelfde voorzetsels eveneens met intransitieve werkwoorden verbonden is:

- De student keek **naar** het bord met de moeilijke sommen.
- De student ging **naar** het bord met de moeilijke sommen.

Hier biedt zich voor enkelvoudige zinnen voor de Tsjechische tweedetaal-spreker van het Nederlands wel degelijk een proef aan – vertalen:

- *Student se díval **na** tabuli s těžkými početními úkoly.*
- *Student šel **k** tabuli s těžkými početními úkoly.*

In het eerste geval ‘voelt’ de Tsjechische student dat hij met een object met een voorzetselnaamval te maken heeft – door het vele inoefenen in lagere onderwijsfasen zit dat als het ware erin gehamerd, al weet de student niet *waarom* dit

zo is. En in het tweede geval ‘voelt’ hij de richting. Desondanks is het goed te kijken of er betere criteria zijn om vast te stellen of we met een voorzetselvoorwerp te maken hebben.

5. Het criteriadebat

Zowel Hans Broekhuis en Ina Schermer-Vermeer als Willy Vandeweghe hebben zich in het voorzetselvoorwerp vastgebeten en pogingen gedaan om criteria te vinden die uitsluitend toepasbaar zijn op het voorzetselvoorwerp. Broekhuis (2004) stelt dat een ‘waterdicht criterium’ onbereikbaar is en komt vervolgens tot een uitgebreide classificatie van verschillende types voorzetselvoorwerp nemende (meestal intransitieve) werkwoorden. Deze gedetailleerde classificatie voert voor dit artikel wat te ver. Ina Schermer-Vermeer (2006: 156) reageerde daarop met een voorstel om een ander begrip te gaan gebruiken, namelijk ‘niet-predicatieve complementaire voorzetselbepaling’, omdat sommige bijwoordelijke bepalingen ook niet-weglaatbaar zouden zijn. Hierna volgde een vrij intensieve discussie, waarin ook Vandeweghe zich later mengde.

De kern van het debat draaide om welke criteria er kunnen worden opgesteld, zodat duidelijk kan worden gesteld of iets voorzetselvoorwerp dan wel bijwoordelijke bepaling is. Vandeweghe probeerde in zijn alleen online gepubliceerde overzicht *Categorieën van predicaten met voorzetselvoorwerp* (2014) een en ander nog eens overzichtelijk op een rij te zetten. Indien het mogelijk zou zijn om inderdaad waterdichte criteria op te stellen voor wanneer een voorzetselconstituent als voorzetselvoorwerp fungeert en wanneer als bijwoordelijke bepaling, zou dit alle ‘deelnemers aan het taalverkeer’ zeer behulpzaam zijn, of zij nu moedertaalsprekers dan wel tweede- of vreemdtaalleerders zijn.

6. Ter afronding

Als we nu een poging doen om een en ander voor de Tsjechische vreemdtaalleerder van het Nederlands inzichtelijk te maken, kan puntsgewijze het volgende worden gesteld:

1. Voorzetselvoorwerpen komen meestal voor bij intransitieve werkwoorden die dankzij het gebruik van deze constructie zo een object kunnen krijgen – namelijk het voorzetselvoorwerp. Uit met name Grepl en Karlík (1998), Karlík (2000) en Karlík e.a. (2012), blijkt dat soortgelijke werkwoorden in het Tsjechisch eveneens bestaan. Het object is door Karlík e.a. en Grepl en Karlík geclassificeerd als *předmět v pozici s formou předložkového pádu*. Dušková (39, 442) gebruikt een precieze vertaling *předmět předložkový*, Kluková (128) doet dat eveneens, zij het met een internationalisme, *prepozicionální objekt*.

2. Voorzetselvoorwerpen zijn als typische objecten meestal niet weglaatbaar, zij zijn dus een ‘complement’ en geen ‘satelliet’, zoals de bijwoordelijke bepaling dit meestal wel is.

3. Voorzetselvoorwerpen kunnen net als directe objecten in een gepassiveerde zin voorkomen. Anders dan directe objecten worden zij dan echter geen subject, maar verschijnt er een constructie met ompersoonlijk passief die een zekere parallellie vertoont met de voorzetselvoorwerpszinsproef van Luif:

De leerlingen keken met verbazing **naar de voorbeelden** op het bord.

Er werd door de leerlingen met verbazing **naar de voorbeelden** op het bord gekeken.

Verg. De leerlingen keken **ernaar** met verbazing dat de voorbeelden op het bord stonden.

De parallellie is gelegen in het feit dat ‘er’ hier verwijst naar ‘naar de voorbeelden’. Dit wordt in het Nederlands gewoonlijk niet als een ‘gekloofd subject’ of iets dergelijks beschouwd.

4. Semantisch gezien vormt het voorzetsel één geheel met het werkwoord. Het is zonder betekenisverandering niet vervangbaar door een ander voorzetsel.

5. In specifieke gevallen, het duidelijkste geclassificeerd in Vanweghe (2014), kunnen er in een zin twee voorzetselvoorwerpen bij één werkwoord voorkomen. Het gaat dan om zinnen als “Wij praten met hen over het voorzetselvoorwerp”. Hierbij moet worden opgemerkt dat veel taalkundigen als Hans Broekhuis (2014) net als de *ANS* (1179; *ANS* 2021 §20.6.1 sub 3, [https://e-ans.ivdnt.org/topics/pid/ans200601ling topic](https://e-ans.ivdnt.org/topics/pid/ans200601ling%20topic)) ervan uitgaan dat er maximaal één voorzetselvoorwerp in de zin kan staan. De voorzetselgroep ‘met hen’ wordt dan als een ‘comitatieve bijwoordelijke bepaling’ gezien. De Tsjechische vertaling – “*Mluvíme s nimi o předložkovém předmětu*” – lijkt overigens Vandeweghe gelijk te geven, want volgens de Tsjechische classificatie wordt *s nimi* hier eveneens als een *předmět* [voorwerp] opgevat.

6. Bij enkele werkwoorden als ‘iemand herinneren aan iets’ is zelfs de combinatie van een direct object met een voorzetselvoorwerp mogelijk, zoals Vandeweghe (2014: 3) beargumenteert. Dit komt overeen met wat Dušková (442–443) voor het Engels vaststelt. Dezelfde constructie is eveneens in het Tsjechisch mogelijk: *upomínat někoho o něco* is qua constructie een volledig equivalent.

Voor Tsjechische studenten is het voorzetselvoorwerp het gemakkelijkste te herkennen op basis van punt 1 en punt 4. Bij het eerste door te vertalen, waarbij vaak (maar niet altijd) ook in het Tsjechisch een vergelijkbare constructie die is geclassificeerd als *předmět* (object) verschijnt – in afwijkende gevallen is er in het Tsjechisch meestal een direct object. Punt 4 betekent dat de studenten lijsten van werkwoorden met hun vaste voorzetsel uit het hoofd moeten leren.

Verder comparatief onderzoek zou verbanden tussen de gebruikte voorzetsels in zowel het Nederlands als het Tsjechisch kunnen aantonen, waarbij in beide gevallen een ruim en actueel corpus onderzocht moet worden. Hierbij moet de aandacht met name worden gericht op regelmaat in de vaste voorzetsels, omdat

de praktijk leert dat het Nederlandse vaste voorzetsel meestal vanuit een Tsjechisch standpunt als ‘onlogisch’ wordt ervaren – studenten hebben de neiging om het dichtstbijzijnde equivalent van het Tsjechische vast voorzetsel te nemen. Een dergelijk vergelijkend onderzoek zou in een ideaal geval direct ook voor een vergelijkbare West-Slavische taal als het Pools moeten worden uitgevoerd.

Bibliografie

- Beliën, Maaike, en Frank Landsbergen, editors. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, 3^e editie (uitsluitend online), gestart 2021, <https://e-ans.ivdnt.org/>. Geraadpleegd 29 juli 2021. In de tekst *ANS* 2021.
- Broekhuis, Hans. “Dubbel-voorzetselconstructies?” *Patroon en argument. Een dubbelfeestbundel bij het emeritaat van William van Belle en Joop van der Horst*, geredigeerd door Freek van de Velde et al. UP Leuven, 2014, pp. 103–114.
- . “Het voorzetselvoorwerp”. *Nederlandse Taalkunde*, vol. 9, no. 2, 2004, pp. 97–131.
- . “Worstelen met het voorzetselvoorwerp: opmerkingen bij Ina Schermer-Vermeers artikel”. *Nederlandse Taalkunde*, vol. 12, no. 4, 2007, pp. 351–358.
- Broekhuis, Hans, et al., editors. *Syntax of Dutch. Verbs and Verb Phrases*, vol. 1. Amsterdam University Press, 2015.
- . *Taalportaal. The linguistics of Dutch, Frisian and Afrikaans online*. Hiervan: *Syntax §2.3 PP-complements (prepositional objects)*, http://taalportaal.org/taalportaal/topic/link/syntax_Dutch_vp_V2_complementation_V2_complementation.2.3.xml. Geraadpleegd 29 juli 2021.
- Čermák, František, en Zdeňka Hrnčířová. *Nizozemsko-český slovník / Nederlands-Tsjechisch woordenboek*, 3^e druk, Leda, 2005.
- Daneš, František, et al., editors, *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia, 1987.
- Drosdowski, Günther, et al., editors. *Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, 4e druk. Dudenverlag, 1984.
- Duinhoven, Antonius M. “Het voorzetselvoorwerp. Een zinspatroon in wording”. *De nieuwe taalgids*, vol. 82, no. 1, 1989, pp. 40–56.
- Dušková, Libuše, redactor. *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. Praha: Academia, 2012.
- Fabricius-Hansen, Cathrine. “Das Verb”. *Duden. Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch*, geredigeerd door Kathrin Kunkel-Razum en Franziska Münzberg, 8e verbeterde druk. Dudenverlag, 2009, pp. 389–566.
- Grepl, Miroslav, en Petr Karlík. *Skladba češtiny*. Votobia, 1998.
- Haeseryn, Walter, et al., editors. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, 2e herziene druk. Martinus Nijhoff en Wolters-Plantyn, 1997. In de tekst *ANS*.
- Karlík, Petr. “Hypotéza modifikované valenční teorie”. *Slovo a slovesnost*, vol. 61, no. 3, 2000, pp. 170–189.
- . “Předmět (objekt)”. *Encyklopedický slovník češtiny*, geredigeerd door Petr Karlík et al. Nakladatelství Lidové noviny, 2002, pp. 350–351.
- Karlík, Petr, et al., editors. *Příruční mluvnice češtiny*, 4e druk. Nakladatelství Lidové noviny, 2012.
- Kluková, Markéta. “Syntax nizozemského jazyka”. *Capita Selecta z nizozemské lingvistiky*, geredigeerd door Kateřina Křížová. Univerzita Palackého v Olomouci, 2017, pp. 115–137.
- Kolektiv LINGEA. *Gramatika současné češtiny*, 2e druk. Lingea, 2018.
- Luijck, Jan. *In verband met de zin*, 5e druk. Amsterdam University Press, 2011.
- Máčelová-Van den Broecke, Emmy en Dana Spěváková. *Česko-nizozemský slovník / Tsjechisch-Nederlands Woordenboek*. 2e druk, Leda, 2005.

- Robert, Adam. *Gramatické rozborý češtiny. Výklad a cvičení s řešenými*. Karolinum, 2017.
- Schermer-Vermeer, Ina. "Worstelen met het voorzetselvoorwerp". *Nederlandse Taalkunde*, vol. 11, no. 2, 2006, pp. 146–183.
- . "Worstelen rond het voorzetselvoorwerp: een reactie op de opmerkingen van Hans Broekhuis". *Nederlandse Taalkunde*, vol. 12, no. 4, 2007, pp. 358–365.
- Styblík, Vlastimil, et al. *Český jazyk pro 8. ročník základní školy a pro odpovídající ročníky víceletých gymnázií*, 4e druk. SPN – pedagogické nakladatelství, 2005.
- Uličný, Oldřich, et al. *Preliminária k moderní mluvnici češtiny*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2015.
- Vandeweghe, Willy. *Categorieën van predicaten met voorzetselvoorwerp*, 2014, <https://sites.uclouvain.be/bkl-cbl/wp-content/uploads/2014/08/vdw20111.pdf>. Geraadpleegd 29 juli 2021.
- . *Grammatica van de Nederlandse zin*, 8e druk. Garant, 2000.
- . "Het voorzetselvoorwerp en de hiërarchie der objecten". *Nederlandse Taalkunde*, vol. 16, no. 1, 2011, pp. 88–101.
- Zouharová, Marie. *Inovace, organizace a prezentace syntaktických termínů v učivu českého jazyka na základní škole*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2005.

Zuzanna CZERWONKA-WAJDA

ORCID: 0000-0003-2578-1387

Uniwersytet Wrocławski

Goed gehoord, goed gezegd?*

Auditieve waarneming van het verschil tussen de Nederlandse [e:] en [ɛi]** en de invloed ervan op articulatorische reproductie van de Nederlandse [e:] door Poolse moedertaalsprekers

Abstract

The paper presents the results of a study on the audition of a Dutch tense vowel [e:] and the diphthong [ɛi] by Polish native speakers. It was hypothesized that Polish native speakers may pronounce the Dutch [e:] as a combination of [ɛ] and [j] because they generally fail to distinguish the [e:] from the diphthong [ɛi], as both sounds lie acoustically close to each other (especially those produced by speakers of Dutch from the Netherlands); moreover, they are absent from the Polish phonetic system. Instead, the experiment has shown that Polish native speakers are very good at differentiating the isolated Dutch [e:] and [ɛi]. It seems that the pronunciation of the Dutch [e:] as a combination of [ɛ] and [j] is rather a matter of articulation than audition, but further experiments are needed to examine the problem.

Keywords: phonetics, pronunciation, perception, Dutch, tense vowels, pronunciation training.

1. Inleiding

De verhouding tussen de articulatorische productie en auditieve waarneming wordt in de vakliteratuur soms in de vereenvoudigde vorm voorgesteld met behulp van de zgn. spraakketen (Eng. *speech chain*). In zo'n spraakketen hebben we te maken

* Eigenlijk zou hier 'uitgesproken' moeten staan, maar met 'Goed gezegd' wordt aan de titel van het boek van Van Veen et al. gerefereerd dat in NT2 en NVT gebruikt wordt om uitspraak te onderwijzen.

** In de vakliteratuur kan men verschillende manieren van notatie van geanalyseerde klanken tegenkomen (bv. [ɛi] of [e]). Voor dit artikel wordt de notatie gehanteerd die meest gebruikelijk is in Nederlandstalige bronnen omtrent fonetische data: [e:] en [ɛi].

met een reeks chronologisch verlopende, fonologische (cognitieve) en fonetische (fysieke) processen die ervoor zorgen dat de mondelinge boodschap van de spreker doorgegeven wordt aan de hoorder (Denes & Pinson 5; voor de Nederlandse bewerking zie Neijt 15).

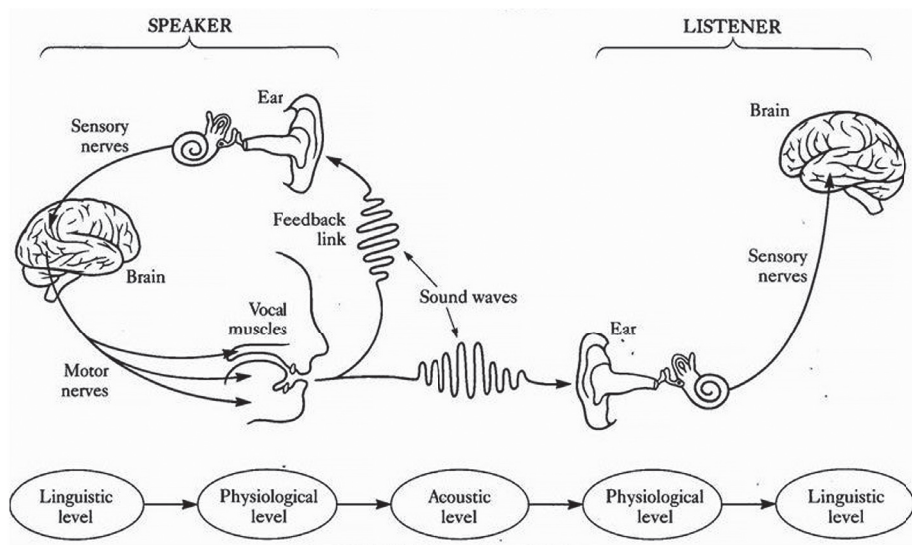

Fig. 1. De spraakketen van Denes en Pinson

Het is duidelijk te zien dat de articulatie en auditie in de spraakketen (ongeacht de versie) onder verschillende deelnemers van het communicatieproces verdeeld zijn: de spreker produceert en de hoorder registreert. Verder lijkt de verhouding tussen articulatie en auditie een lineair karakter te hebben, want de keten begint met de productie door de spreker en eindigt met de waarneming door de hoorder. Aan de gewone gesprekssituatie waarin één en dezelfde spreker afwisselend (en vaak ook parallel) waarneemt en produceert, wordt in het spraakketenconcept helemaal niet gerefereerd. Gelukkigwijze wordt in het uitspraakonderwijs de rol van de perceptie in het proces van het leren van de uitspraak van een vreemde taal niet onderschat, met zelfs de conclusie “wat de leerder niet hoort, zal hij ook niet correct kunnen (re)produceren” (Rasier 127; zie ook Bossers). Daarom wordt in deze paper een aangepaste versie van de spraakketen gehanteerd (zie fig. 2), waarin de spreker tegelijkertijd ook hoorder is.¹

¹ Vanzelfsprekend hebben we ook hier te maken met een schematisch, vereenvoudigd beeld, want in de communicatieve realiteit van een gesprek baseert de perceptie zich echter eerder op identificatie van de klanken dan op de discriminatie ervan. Verder hangt de kwaliteit van de perceptie van meerdere factoren af, bv. van idiolectale of consituatieve factoren, of zelfs van de invloed van de spelling.

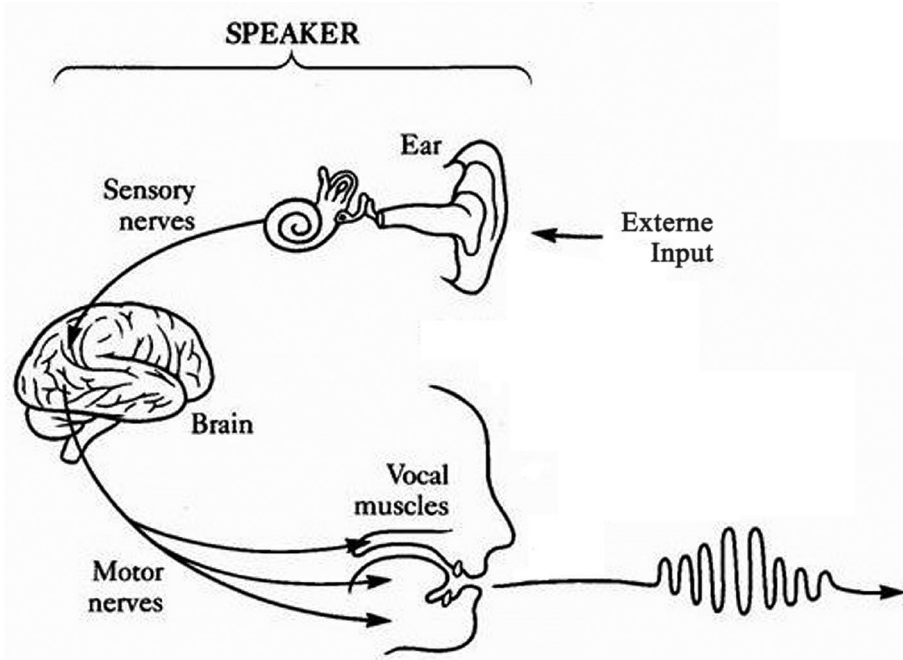

Fig. 2. Afwisselende auditie en articulatie door dezelfde spreker; bron: auteur

Het specifieke geval dat in deze bijdrage geanalyseerd wordt, is hoe de discriminatie van het verschil tussen de Nederlandse gespannen [e:] en de tweeklank [ei] invloed kan uitoefenen op articulatorische reproductie van de Nederlandse gespannen [e:] door Poolse moedertaalsprekers. De bijdrage zal als volgt opgebouwd zijn: wij beginnen met de bespreking van het onderzoek dat al is uitgevoerd om de onderzoeksvragen te formuleren (punt 2). In de volgende stap worden twee fasen van het auditieve experiment gedetailleerder besproken, dat wil zeggen met het oog op de vorm ervan, het onderzoeksmateriaal en de proefpersonen (punt 3), alsook op de resultaten van het experiment (punt 4). Afsluitend (punt 5) trachten wij enkele conclusies te trekken en mogelijke postulaten voor verder onderzoek te formuleren.

2. Staat van onderzoek en onderzoeksvragen

Zoals kwantitatief onderzoek laat zien, wordt de Nederlandse gespannen [e:] in ongeveer 70% van de gevallen foutief gerealiseerd door Poolstalige sprekers op A1- t/m B1-niveau (Czerwonka-Wajda 159–160). Onder de foutieve realisatievormen komen er twee het vaakst voor: de substitutie door een ongespannen

[ɛ] (ca. 30%) en de substitutie door de combinatie van de ongespannen [ɛ] gevolgd door halfvocaal [j] (ca. 40%). Terwijl de eerste substitutie niet verrassend is (in het klinkersysteem van het Pools bestaat er geen contrast tussen de gespannen en ongespannen klinker, dus de ongespannen [ɛ] is de articulatorisch meest overeenkomende klinker), doet zich de vraag voor waarom en hoe de substitutie door de combinatie [ɛ+j] tot stand komt. Prędota is van mening dat we hier met een bepaalde “neiging” tot incorrecte uitspraak te maken hebben (Prędota 12), maar hij legt het verschijnsel verder niet systematisch uit. Waarom de substitutie door [ɛ+j] een hogere frequentie heeft dan de articulatorisch meest waarschijnlijke substitutie door [ɛ], is dus een openstaande kwestie.

Een van de potentiële verklaringen van zo’n frequente [ɛ+j]-substitutie zou kunnen zijn dat de Nederlandse gespannen [e:] en de tweeklank [ɛi] in de perceptie van Poolstalige leerders van het Nederlands (gedeeltelijk) samenvallen. Deze veronderstelling vindt een bevestiging in de articulatie: ongeacht het niveau van het Nederlands vallen beide Nederlandse klanken in de uitspraak van van Poolstaligen vaak samen, d.w.z. ze worden als een combinatie van [ɛ] en [j] gerealiseerd. Ze worden ook vaak verward in de spelling (bijvoorbeeld ‘aanwezig’ i.p.v. ‘aanwezige’, ‘meining’ i.p.v. ‘mening’, ‘opleding’ i.p.v. ‘opleiding’). Indien we aannemen dat de uitspraak een afspiegeling van de perceptie is, dan is het waard nader te onderzoeken in hoeverre de vergelijkbare articulatie van de gespannen [e:] en [ɛi] als [ɛ+j] gepaard gaat met de verkeerde discriminatie van het akoestisch verschil tussen [e:] en [ɛi] door Poolse moedertaalsprekers.

Verder wordt in de vakliteratuur steeds vaker gewezen op de diftongering van [e:] in het noordelijk deel van het Nederlands taalgebied (vgl. Van de Velde 159–172), waardoor de [e:] en de [ɛi] articulatorisch en akoestisch potentieel dichterbij elkaar zouden kunnen liggen.² In het zuidelijk deel van het Nederlands taalgebied komt de diftongering minder of nauwelijks voor. Indien dat het geval is, is het interessant om na te gaan in hoeverre de kwaliteit van de uitspraak van moedertaalsprekers bijdraagt aan het potentiële samenvallen van de [e:] en de [ɛi] in de auditie en articulatie van personen die het Nederlands als vreemde taal leren.

² In het noordelijk Nederlands hebben we te maken met een ander proces, waarbij de [ɛi] verder gediftongeed wordt tot [ai] (Stroop; Jacobi). Volgens Stroop is deze uitspraakverandering (die hij “verlaging” noemt en die volgens hem ook de overige twee Nederlandse diftongen betreft) in de uitspraak van hoogopgeleide jonge vrouwen begonnen als resultaat van de vrouwenemancipatie. Tegenwoordig doet het verschijnsel zich vrijwel overal in Nederland voor en vult het de diftongering van de gespannen klinkers [e:], [ø:] en [o:] aan. Waarom? Het volledig samenvallen van de twee klanken zou immers nadelig zijn vanuit taaleconomisch perspectief. Het zou de spreker/hoorder dwingen om zich meer op de context te baseren bij het herkennen van (de betekenis van) woorden. Door de diftongen te verlagen wordt het articulatorisch en akoestisch verschil tussen die klankenparen bewaard. De diftong [ɛi] die in het experiment gebruikt werd vertoonde geen kenmerken van verlaging.

Op basis van het bovenstaande kunnen enkele onderzoeksvragen worden geformuleerd die in het kader van deze bijdrage experimenteel worden getoetst. De eerste vraag heeft betrekking op de correctheid van de discriminatie van het akoestisch verschil tussen [e:] en [ei] door Poolse moedertaalsprekers:

V1: Hoe presteren Poolstaligen in het algemeen in het discrimineren van paren bestaande uit [e:] en [ei]?

De tweede vraag is specifiek verbonden met de twee variëteiten van het Nederlands, waarin het akoestisch verschil tussen [e:] en [ei] anders is, d.w.z. kleiner in het noordelijk Nederlands en groter in het zuidelijk Nederlands.³

V2: Zijn de noordelijk Nederlandse paren van gediftongeerde [e:] en diftong [ei] moeilijker te onderscheiden voor Poolstaligen dan de zuidelijk Nederlandse paren van gespannen [e:] en diftong [ei]?

Verder laat het tot nu toe uitgevoerde onderzoek zien dat het realiseren van [e:] als [ɛ+j] duidelijk verbonden is met het niveau van het Nederlands: in de uitspraak van absolute beginners (tijdens het eerste semester van de studie) overheerst de substitutie door [ɛ] en in de loop der tijd stijgt het aantal substituties door [ɛ+j] (Czerwonka-Wajda 161). Het is om die reden noodzakelijk om bij het experiment ook proefpersonen te betrekken zonder kennis van het Nederlands, van wie het niveau van auditieve vaardigheden in deze taal minimaal is. De derde vraag die in dit verband gesteld zou moeten worden, is als volgt:

V3: Presteren personen met een grotere kennis van het Nederlands beter in het discrimineren van paren bestaande uit [e:] en [ei] dan personen zonder deze kennis?

Presteren Poolstaligen in het algemeen goed in het onderscheiden van paren bestaande uit [e:] en [ei] (zelfs als het akoestisch verschil tussen [e:] en [ei] klein is, zoals in het noordelijk Nederlands), dan moet de oorzaak van substitutie van [e:] door [ɛ+j] verder worden onderzocht.

3. Onderzoeksprocedure

3.1. Materiaal voor het experiment

Om antwoord te kunnen geven op de vragen die in punt 2 zijn gesteld, werd een discriminatie-experiment samengesteld, waarin de proefpersonen gecon-

³ Met noordelijk Nederlands (afgekort als NL-NL) en zuidelijk Nederlands (afgekort als ZL-NL) worden variëteiten van het Standaardnederlands aangeduid die respectievelijk in Nederland en in Vlaanderen worden gebruikt.

fronteerd werden met een reeks [e:]- en [ɛi]-stimuli. De bron van de stimuli waren opnames van het alfabet van twee leerboeken die in de Erasmus Leerstoel voor Neerlandistiek in Wrocław worden gebruikt: *Help 1* (stimuli voor het noordelijk Nederlands) en *Vanzelfsprekend* (stimuli voor het zuidelijk Nederland). Het voorbereiden van de stimuli begon met het uitknippen van de klanken [e:] (letter <e>) en [ɛi] (letter <ij>) uit de alfabet-opname m.b.v. het programma *Audacity*. Om het gewenste akoestische verschil tussen de klanken per paar te verzekeren, werden ze vervolgens in het programma *Praat* gemeten (Boersma). Daaruit bleek inderdaad dat de gediftongeerde [e:] die in het noorden gerealiseerd wordt dichter bij [ɛi] staat dan de gespannen [e:] die in het zuiden gerealiseerd wordt. Dit is te zien in het akoestisch spectrum van de paren: de noordelijke gediftongeerde [e:] en [ɛi] worden even lang uitgesproken, want in beide gevallen moeten er in feite twee segmenten worden gerealiseerd. De zuidelijke [e:] is korter qua duur dan [ɛi], want in het geval van de tweeklank worden er twee segmenten gerealiseerd en in het geval van [e:] maar één.

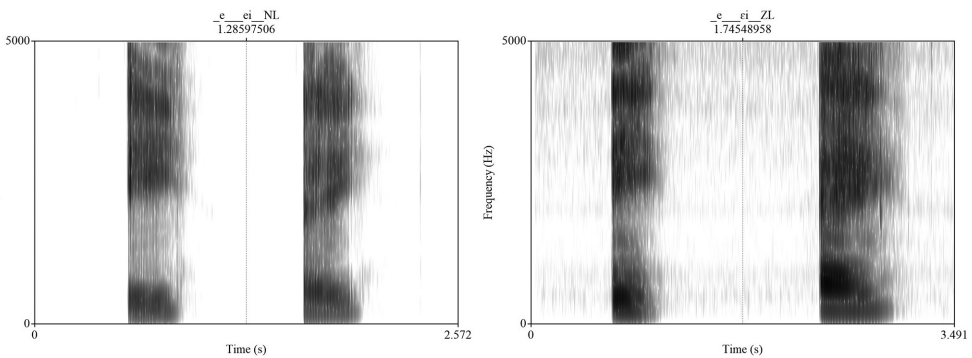

Fig. 3. Akoestisch spectrum [e:] (links) en [ɛi] (rechts) in de noordelijke en zuidelijke stimuli; bron: auteur

In het kader van de volgende stap werden er in *Audacity* vier paren gecreëerd (met een halve seconde pauze tussen de klinkers).

NL-NL stimuli	ZL-NL stimuli
A: [e:] – [e:]	A: [e:] – [e:]
B: [e:] – [ɛi]	B: [e:] – [ɛi]
C: [ɛi] – [e:]	C: [ɛi] – [e:]
D: [ɛi] – [ɛi]	D: [ɛi] – [ɛi]

Tabel 1. Te beoordelen paren

Naast deze paren werden er in *Audacity* ook fillerparen gecreëerd (met dezelfde halve seconde stilte tussen de klinkers) om het doel van het experiment minder vanzelfsprekend te maken. De bron van klinkers [a], [o] en [y] voor de fillers waren dezelfde alfabetopnames (respectievelijk letters <a>, <o> en <u>).

NL-NL stimuli	ZL-NL stimuli
E: [e:] – [a]	E: [e:] – [a]
F: [ei] – [o]	F: [ei] – [o]
G: [y] – [e:]	G: [y] – [e:]
H: [o] – [a]	H: [o] – [a]

Tabel 2. Fillers

In de voorlaatste stap werden de stimuli in willekeurige volgorde geordend in twee sets van 12 paren, met de bedoeling dat de proefpersonen elk van de vier [e:]-[ei] paren twee keer moesten beoordelen, met enkele fillers ertussen. In de NL-NL-set werden de paren in de volgorde ACGD BEDA FHBC geordend, en in de ZL-NL-set in de volgorde BDFA DHBC ECGA. Afsluitend werden de paren m.b.v. het programma *Tunestotube* (www.tunestotube.com) verwerkt van mp3-formaat naar mp4-formaat en in de vorm van korte filmpjes op YouTube (youtube.com) geplaatst. Dat was noodzakelijk omdat de uitgekozen online enquêteservice (Google Forms) geen beoordeling van audio-bestanden mogelijk maakt.

3.2. Vorm van het experiment

Het experiment vond in twee fases plaats in de lente en in de herfst van 2019. Het experiment had de vorm van een online enquête (in het Pools), samengesteld met behulp van Google Forms. De enquête bestond uit zes onderdelen en de proefpersonen konden naar keuze bepalen hoeveel tijd ze per deel van de enquête te besteden hadden, alhoewel hen was gevraagd om het geheel in één keer af te maken. Het eerste deel van de enquête was bedoeld als een introductie tot de vorm van het experiment: hier werden zowel onderzoeksdoel als onderzoekstaak kort uitgelegd om de proefpersonen een algemeen idee van het onderzoek te geven. In het kader van het tweede deel moesten de proefpersonen hun maatschappelijk profiel aangeven, met vragen over o.a. geslacht, leeftijd, moedertaal, kennis van vreemde talen, studie en het gebruik van koptelefoons tijdens het experiment. Het derde deel bevatte een testtaak met twee testparen van stimuli om te beoordelen. Het vierde en vijfde deel waren de essentiële onderdelen van het experiment, want hier kregen de proefpersonen twee sets stimuli te beoordelen in twee

verschillende opzichten. Ten eerste moesten de proefpersonen rapporteren of de klanken in het paar identiek of anders waren en ten tweede moesten ze inschatten hoe zeker ze van hun keuze waren (op schaal van 1 [ik heb geraden] t/m 10 [100% zeker]). Set 1 (het vierde deel) bevatte 12 NL-NL-stimuli en set 2 (het vijfde deel) 12 ZL-NL-stimuli. Het experiment werd afgesloten met het zesde deel, waarin de proefpersonen de mogelijkheid hadden hun opmerkingen over het verloop van het experiment te geven.

3.3. Proefpersonen

Het experiment begon in april 2019 met het testen van 18 studenten van het 1ste en 2de studiejaar BA (respectievelijk 8 en 10 personen). Deze studenten werden beschouwd als gevorderd, want ze hadden al ten minste een semester van de studie afgerond (zie V3). Op hetzelfde tijdstip nam ook de controlegroep aan het experiment deel: vier moedertaalsprekers van het Nederlands, één uit Nederland, één uit Vlaanderen, één met Nederlands-Poolse en één met Vlaams-Poolse achtergrond. Aan het tweede deel van het experiment in de eerste week van oktober 2019 deden 39 beginnende studenten van het 1ste studiejaar BA mee, zonder enige kennis van het Nederlands en zonder auditieve vaardigheden in deze taal. In totaal namen dus 61 proefpersonen aan deze studie deel.

4. Resultaten van het experiment

4.1. Controlegroep

In de onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de beoordelingen van de proefpersonen uit de controlegroep (vier moedertaalsprekers van het Nederlands).

Zoals te zien is, gaven de moedertaalsprekers van het Nederlands, zoals verwacht, 100% correcte antwoorden in de perceptietest. Wat belangrijk is, is de hoge zekerheidsgraad van antwoorden: gemiddeld resp. 10 en 9,9 punten op de 1–10 schaal. Dat betekent dat moedertaalsprekers van het Nederlands geen problemen hebben met het percipiëren van variatie binnen [e:]/[ɛi]-uitspraak in het Nederlands, ongeacht of hun moedertaal het noordelijk of zuidelijk Nederlands is.

CONTROLEGROEP: moedertaalsprekers van het Nederlands													
NL-NL-set													
PAREN	1A ⁴	1C	G	1D	1B	E	2D	2A	F	H	2B	2C	
CORRECT OORDEEL (I – identiek, V – verschillend)	I	V		I	V		I	I			V	V	
ANTWOORDEN													
beoordeling zekerheidsgraad (gemiddeld)	I 10	V 10		I 10	V 10		I 10	I 10			V 10	V 10	100% 10
ZL-NL-set													
PAREN	1B	1D	F	1A	2D	H	2B	1C	E	2C	G	2A	
CORRECT OORDEEL (I – identiek, V – verschillend)	V	I		I	I		V	V		V		I	
ANTWOORDEN													
beoordeling zekerheidsgraad (gemiddeld)	V 10	I 9,5		I 10	I 10		V 10	V 10		V 10		I 9,5	100% 9,9

Tabel 3. Antwoorden in de controlegroep

4.2. Testgroepen

4.2.1. Studenten Nederlands met kennis van het Nederlands

In de onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de beoordelingen van de proefpersonen uit de eerste testgroep: studenten Nederlands van het 1ste en 2de studiejaar BA met kennis van het Nederlands.

Uit de data blijkt dat studenten Nederlands in de perceptietest net zo goed hebben gepresteerd als de moedertaalsprekers van het Nederlands. Er waren maar vier verkeerde beoordelingen op 288 antwoorden (paren 1A NL-NL, 1B NL-NL, 2C NL-NL en 1C ZL-NL). Ook de zekerheidsgraad van antwoorden was hoog: meer dan 9 punten op de 10. De wat lagere scores van de studenten uit de 2BA-groep resulteren uit antwoorden van één proefpersoon die in de perceptietest 2 fouten heeft gemaakt en zijn/haar zekerheidsgraad in het algemeen laag – 5 of 6 punten op de 10 – beoordeelde.

⁴ Nummers 1 en 2 voor de letter refereren naar de 1ste en 2de keer dat een bepaald paar afgespeeld werd.

TESTGROEP 1: studenten Nederlands met kennis van het Nederlands												
NL-NL-set												
PAREN	<u>1A</u>	<u>1C</u>	G	<u>1D</u>	<u>1B</u>	E	<u>2D</u>	<u>2A</u>	F	H	<u>2B</u>	<u>2C</u>
CORRECT OORDEEL (1 – identiek, V – verschillend)	I	V		I	V		I	I			V	V
ANTWOORDEN												
oordeel studenten 1BA zekerheidsgraad (gemiddeld)	I	V		I	V		I	I			V	V
	9	9,6		9	8,9		9,7	9,6			9,4	9,1
oordeel studenten 2BA zekerheidsgraad (gemiddeld)	7I/1V	V		I	7V/1I		I	I			V	7V/1I
	9,28/6	9,25		9	9,28/6		9,12	9			9,12	9,14/6
												100%
												9,28
												97%
												9,05
ZL-NL-set												
PAREN	<u>1B</u>	<u>1D</u>	F	<u>1A</u>	<u>2D</u>	H	<u>2B</u>	<u>1C</u>	E	<u>2C</u>	G	<u>2A</u>
CORRECT OORDEEL (1 – identiek, V – verschillend)	V	I		I	I		V	V		V		I
ANTWOORDEN												
oordeel studenten 1BA zekerheidsgraad (gemiddeld)	V	I		I	I		V	9V/1I		V		I
	9,7	10		9,5	9,8		9,8	9,9/1		9,9		9,7
oordeel studenten 2BA zekerheidsgraad (gemiddeld)	V	I		I	I		V	V		V		I
	9,12	9,37		9,12	9,25		9	9,12		9		9,37
												99%
												9,68
												100%
												9,16

Tabel 4. Antwoorden testgroep 1 (studenten met kennis van het Nederlands)

4.2.2. Studenten Nederlands zonder kennis van het Nederlands

In de onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de beoordelingen van de proefpersonen uit de tweede testgroep: beginnende studenten Nederlands van het 1ste studiejaar BA zonder kennis van het Nederlands.

TESTGROEP 2: studenten Nederlands zonder kennis van het Nederlands													
NL-NL-set													
PAREN	<u>1A</u>	<u>1C</u>	G	<u>1D</u>	<u>1B</u>	E	<u>2D</u>	<u>2A</u>	F	H	<u>2B</u>	<u>2C</u>	
CORRECT OORDEEL (I – identiek, V – verschillend)	I	V		I	V		I	I			V	V	
ANTWOORDEN													
oordeel beginnende studenten 1BA	33I /6V	V		I	V		38I /1V	38I /1V			V	V	97%
zekerheidsgraad (gemiddeld)	9,12 /8	9,26		9,56	9,1		9,37 /10	9 /5			9,02	9,05	8,77
ZL-NL-set													
PAREN	<u>1B</u>	<u>1D</u>	F	<u>1A</u>	<u>2D</u>	H	<u>2B</u>	<u>1C</u>	E	<u>2C</u>	G	<u>2A</u>	
CORRECT OORDEEL (I – identiek, V – verschillend)	V	I		I	I		V	V		V		I	
ANTWOORDEN													
oordeel beginnende studenten 1BA	V	I		I	I		V	36V /3I		38V /1I		I	98%
zekerheidsgraad (gemiddeld)	9,49	9,69		9,56	9,59		9,67	9,67 /7,67		9,73 /7		9,61	9,16

Tabel 5. Antwoorden testgroep 2 (studenten zonder kennis van het Nederlands)

Uit de data blijkt dat beginnende studenten Nederlands in de perceptietest slechter hebben gepresteerd dan de moedertaalsprekers van het Nederlands en studenten van het 1ste en 2de jaar BA met kennis van het Nederlands. Toch was het aantal verkeerde beoordelingen onverwacht klein als we in aanmerking nemen dat ze geen kennis van het Nederlands hadden: maar tien op de 624 (paren 1A NL-NL,

2A NL-NL, 2D NL-NL, 1C ZL-NL en 2C ZL-NL). Ook de zekerheidsgraad van antwoorden was hoog: 8,77 punten op de 10 voor de NL-NL-paren en 9,16 punten op de 10 voor de ZL-NL-paren. Bovendien resulteren de wat lagere zekerheidsgraadcores in deze groep studenten uit antwoorden van twee proefpersonen die niet altijd zeker waren in hun keuzes (4, 5 of 6 punten op de 10).

4.3. Problematische paren en slechte individuele prestaties

Voordat we naar de statistische analyse van de data overgaan, wijzen we nog op de paren die in de perceptietest voor de testgroepen⁵ het meest problematisch waren, gevolgd door de bespreking van de proefpersonen met de zwakste individuele prestaties. In de eerste testgroep (studenten Nederlands met kennis van het Nederlands) hadden de proefpersonen de meeste problemen met paar 1A ([e:]-[e:]) in de NL-NL-set: dit paar werd één keer foutief beoordeeld als verschillend en bij één van de correcte beoordelingen werd de zekerheidsgraad beoordeeld met 2 punten op de 1–10 schaal. Daarnaast werden paren 1B NL-NL ([e:]-[ei]), 2C NL-NL ([ei]-[e:]) en 1C ZL-NL ([ei]-[e:]) één keer foutief beoordeeld als identiek. Paar 1D NL-NL ([ei]-[ei]) werd door een van de proefpersonen wel correct beoordeeld als identiek, maar met een lage zekerheidsgraad: 1 punt op de 1–10 schaal.

In de tweede testgroep (beginnende studenten Nederlands zonder kennis van het Nederlands) hadden de proefpersonen de meeste problemen met paar 1A ([e:]-[e:]) in de NL-NL-set: dit paar werd één keer foutief beoordeeld als verschillend en bij enkele van de correcte beoordelingen van dit paar was de zekerheidsgraad maar 5 punten op de 1–10 schaal. Verder was ook het paar 1C ZL-NL ([ei]-[e:]) problematisch: drie foutieve beoordelingen als identiek en twee correcte beoordelingen met een lage zekerheidsgraad (3 of 4 punten op de 1–10 schaal). Daarnaast werd elk van de paren 2A NL-NL ([e:]-[e:]), 2D NL-NL ([ei]-[ei]) en 2C ZL-NL ([ei]-[e:]) één keer foutief beoordeeld als identiek.

Wat de slechtst presterende proefpersonen betreft, kunnen we in de eerste testgroep maar één iemand aanwijzen die twee foutieve beoordelingen heeft gegeven en tegelijkertijd onzeker was in zijn/haar keuzes. In de tweede groep was de situatie anders: daar zijn er drie proefpersonen die twee foutieve beoordelingen hebben gegeven, maar tegelijkertijd zeker in hun keuze waren, en twee die wel correct hebben gekozen, maar in het algemeen onzeker waren in hun keuzes.

⁵ Antwoorden van de controlegroep worden verder buiten beschouwing gelaten vanwege het kleine aantal proefpersonen in deze groep.

4.4. Statistische analyse

Omdat de steekproef in het experiment relatief klein was, was het noodzakelijk om de data statistisch te analyseren en op die manier na te gaan of de verschillen tussen beide testgroepen en de paren significant zijn. Alle analyses zijn uitgevoerd met behulp van JASP-pakket (versie 0.11.1.0). Ze omvatten een test van normaliteit van Shapiro-Wilk en een serie van Mann-Whitneytoetsen. Het gekozen alfaniveau in alle tests was 0,05.

In de Shapiro-Wilk-test werden twee kwantitatieve variabelen geanalyseerd: het aantal correcte beoordelingen van de paren in beide sets stimuli en de zekerheidsgraad van het gegeven antwoord. Uit die test bleek dat de resultaten t.o.v. van beide variabelen niet samenvallen met de standaard normale verdeling. De *p*-waarde was overall < ,001, wat betekent dat de verschillen statistisch niet relevant zijn.

	Groep	N	M	SD	SE	W	p
Correcte beoordelingen	Groep 1 – Gevorderden	18	24,72	0,58	0,14	0,55	< ,001
	Groep 2 – Beginners	33	24,52	0,76	0,13	0,65	< ,001
Zekerheidsgraad van de antwoorden							
Test 1	Gevorderden	18	9,61	1,20	0,28	0,38	< ,001
	Beginners	33	9,52	1,79	0,31	0,31	< ,001
Test 2	Gevorderden	18	8,94	2,13	0,50	0,57	< ,001
	Beginners	33	9,27	1,26	0,22	0,65	< ,001
1A NL-NL	Gevorderden	18	8,94	2,16	0,51	0,57	< ,001
	Beginners	33	9,00	1,56	0,27	0,68	< ,001
1C NL-NL	Gevorderden	18	9,44	1,10	0,26	0,59	< ,001
	Beginners	33	9,18	1,47	0,26	0,62	< ,001
Filler G NL-NL	Gevorderden	18	9,78	0,94	0,22	0,25	< ,001
	Beginners	33	9,94	0,35	0,06	0,17	< ,001
1D NL-NL	Gevorderden	18	9,22	2,26	0,53	0,41	< ,001
	Beginners	33	9,52	0,87	0,15	0,61	< ,001
1B NL-NL	Gevorderden	18	8,89	1,45	0,34	0,76	< ,001
	Beginners	33	9,18	1,53	0,27	0,61	< ,001
Filler E NL-NL	Gevorderden	18	9,78	0,94	0,22	0,25	< ,001
	Beginners	33	9,91	0,52	0,09	0,17	< ,001
2D NL-NL	Gevorderden	18	9,44	1,15	0,27	0,56	< ,001
	Beginners	33	9,39	1,14	0,20	0,60	< ,001

2A NL-NL	Gevorderden	18	9,33	1,09	0,26	0,68	< ,001
	Beginners	33	8,82	1,59	0,28	0,75	< ,001
Filler F NL-NL	Gevorderden	18	9,78	0,94	0,22	0,25	< ,001
	Beginners	33	9,70	1,31	0,23	0,25	< ,001
Filler H NL-NL	Gevorderden	18	9,78	0,94	0,22	0,25	< ,001
	Beginners	33	9,88	0,55	0,10	0,24	< ,001
2B NL-NL	Gevorderden	18	9,28	1,18	0,28	0,68	< ,001
	Beginners	33	9,00	1,82	0,32	0,59	< ,001
2C NL-NL	Gevorderden	18	8,94	1,59	0,38	0,72	< ,001
	Beginners	33	9,03	1,72	0,30	0,63	< ,001
1B ZL-NL	Gevorderden	18	9,44	1,34	0,32	0,49	< ,001
	Beginners	33	9,58	1,25	0,22	0,40	< ,001
1D ZL-NL	Gevorderden	18	9,72	1,18	0,28	0,25	< ,001
	Beginners	33	9,70	0,85	0,15	0,42	< ,001
Filler F ZL-NL	Gevorderden	18	9,72	1,18	0,28	0,25	< ,001
	Beginners	33	9,70	1,16	0,20	0,29	< ,001
1A ZL-NL	Gevorderden	18	9,33	1,41	0,33	0,55	< ,001
	Beginners	33	9,55	1,15	0,20	0,46	< ,001
2D ZL-NL	Gevorderden	18	9,56	1,25	0,29	0,42	< ,001
	Beginners	33	9,58	1,03	0,18	0,47	< ,001
Filler H ZL-NL	Gevorderden	18	9,72	1,18	0,28	0,25	< ,001
	Beginners	33	9,58	1,48	0,26	0,31	< ,001
2B ZL-NL	Gevorderden	18	9,50	1,25	0,29	0,48	< ,001
	Beginners	33	9,61	1,25	0,22	0,37	< ,001
1C ZL-NL	Gevorderden	18	9,06	2,34	0,55	0,48	< ,001
	Beginners	33	9,42	1,70	0,30	0,39	< ,001
Filler E ZL-NL	Gevorderden	18	9,72	1,18	0,28	0,25	< ,001
	Beginners	33	9,76	0,87	0,15	0,31	< ,001
2C ZL-NL	Gevorderden	18	9,50	1,25	0,29	0,48	< ,001
	Beginners	33	9,61	1,14	0,20	0,40	< ,001
Filler G ZL-NL	Gevorderden	18	9,61	1,20	0,28	0,38	< ,001
	Beginners	33	9,73	1,15	0,20	0,26	< ,001
2A ZL-NL	Gevorderden	18	9,56	1,34	0,32	0,38	< ,001
	Beginners	33	9,55	1,06	0,19	0,50	< ,001

Tabel 6. Resultaten van de Shapiro-Wilk-test voor groep 1 en groep 2

Omdat de resultaten niet samenvielen met de standaard normale verdeling, moesten verder de niet-parametrische analysemethodes worden toegepast. Om de verschillen in de correcte beoordelingen te verifiëren, werden twee Mann-Whitneytoetsen uitgevoerd. In de eerste toets werd de toetsingsgrootte U berekend op basis van de som van punten toegewezen voor het correct beoordelen van de klinkerparen. De resultaten van de eerste toets waren als volgt: $W = 334,50$, $p = 0,363$ en de punt-biseriële correlatie = $0,13$. Op basis van deze resultaten konden geen statistisch relevante verschillen tussen beide testgroepen worden vastgesteld, noch in de NL-NL-, noch in de ZL-NL-set.

	W	p	Punt-biseriële correlatie
Test 1	277,50	0,503	-0,07
Test 2	284,00	0,772	-0,04
1A NL-NL	321,00	0,598	0,08
1C NL-NL	312,50	0,713	0,05
Filler G NL-NL	289,00	0,660	-0,03
1D NL-NL	322,50	0,507	0,09
1B NL-NL	255,00	0,337	-0,14
Filler E NL-NL	289,00	0,660	-0,03
2D NL-NL	298,50	0,980	0,01
2A NL-NL	335,50	0,405	0,13
Filler F NL-NL	298,50	0,961	0,01
Filler H NL-NL	297,50	1,000	0,00
2B NL-NL	283,00	0,746	-0,05
2C NL-NL	281,00	0,720	-0,05
1B ZL-NL	277,00	0,563	-0,07
1D ZL-NL	323,00	0,369	0,09
Filler F ZL-NL	307,00	0,688	0,03
1A ZL-NL	287,50	0,805	-0,03
2D ZL-NL	315,00	0,631	0,06
Filler H ZL-NL	308,00	0,657	0,04
2B ZL-NL	270,00	0,409	-0,09
1C ZL-NL	254,50	0,213	-0,14
Filler E ZL-NL	306,00	0,719	0,03
2C ZL-NL	271,00	0,427	-0,09
Filler G ZL-NL	267,50	0,268	-0,10
2A ZL-NL	330,00	0,355	0,11

Tabel 7. Resultaten van de tweede Mann-Whitneytoets t.o.v. zekerheidsgraad

De tweede Mann-Whitneytoets werd uitgevoerd om verschillen in de zekerheidsgraad van de beoordeling te verifiëren. De gedeclareerde zekerheidsgraad van het gegeven antwoord werd voor elk paar stimuli apart vergeleken. De resultaten van de tweede toets zijn weergegeven in de tabel 7. Op basis van deze resultaten konden geen statistisch relevante verschillen tussen beide testgroepen worden vastgesteld, noch in de NL-NL-, noch in de ZL-NL-set.

4.5. Discussie

Afsluiten kijken we naar de resultaten vanuit het perspectief van de vragen die wij in punt 2 hebben gesteld. De eerste vraag had betrekking op de prestaties bij het onderscheiden van [e:] en [ɛi] in het algemeen:

V1: Hoe presteren Poolstaligen in het algemeen in het discrimineren van paren bestaande uit [e:] en [ɛi]?

Op basis van de resultaten (resultaten van de statistische tests inbegrepen) kan worden geconcludeerd dat de prestaties van Poolstalige proefpersonen buitengewoon goed waren, zowel wat correctheid als de zekerheidsgraad betreft. Zelfs de beginnende studenten die nog niet over kennis van het Nederlands beschikten tijdens het experiment, hebben de paren correct kunnen beoordelen. Dit houdt in dat Poolstaligen in het algemeen geen problemen hebben met het onderscheiden van (geïsoleerde) klanken [e:] en [ɛi]. Daarom is het noodzakelijk om naar de tweede vraag te kijken:

V2: Zijn de noordelijk Nederlandse paren van gediftongeerde [e:] en diftong [ɛi] moeilijker te onderscheiden voor Poolstaligen dan de zuidelijk Nederlandse paren van gespannen [e:] en diftong [ɛi]?

Wat dit aspect van het onderzoek betreft, valt op te merken dat het aantal fouten in de perceptie van de noordelijk Nederlandse paren inderdaad kwantitatief hoger was: in totaal elf incorrecte beoordelingen ten opzichte van vijf in de ZL-NL-set. Maar tegelijkertijd moeten we er rekening mee houden dat acht van de incorrecte beoordelingen in de NL-NL-set betrekking hadden op paren 1A en 2A, dat wil zeggen op paren bestaande uit tweemaal [e:]. De verhouding van incorrecte beoordelingen van paren bestaande uit [e:] en [ɛi] was vergelijkbaar in beide sets, zonder statistisch relevante verschillen. Blijkbaar is zelfs een klein verschil in de akoestische kwaliteit van stimuli in het paar voldoende om deze te onderscheiden. Blijft dus de laatste vraag over, namelijk:

V3: Presteren personen met een grotere kennis van het Nederlands beter in het discrimineren van paren bestaande uit [e:] en [ɛi] dan personen zonder zo'n kennis?

Beide testgroepen hebben vergelijkbaar gepresteerd wat het onderscheiden van [e:] en [ɛi] in beide sets van stimuli betreft: er waren geen statistisch relevante verschillen. Ook het verschil in de zekerheidsgraad van de beoordeling tussen groepen was statistisch niet relevant: beginnende studenten Nederlands waren ongeveer even zeker in hun keuze als de gevorderde studenten.

Zo'n goede prestatie van Poolstaligen in het onderscheiden van paren bestaande uit [e:] en [ɛi] (zelfs als het akoestisch verschil tussen [e:] en [ɛi] klein was, zoals in de NL-NL-set stimuli) getuigt ervan dat de oorzaak van substitutie van [e:] door [ɛ+j] anders uitgelegd moet worden dan met de invloed van [ɛi] en gebrekkige perceptie van het verschil tussen [e:] en [ɛi]. De Nederlandse [e:] lijkt een probleem op zich te zijn: een probleem dat zich in bepaalde fases van het leerproces op verschillende manieren manifesteert. In de eerste fase kan het inderdaad zo zijn dat de foutieve auditieve waarneming gepaard gaat met problemen in de articulatie, vooral omdat de gespannen [e:] in het fonetisch systeem van het Pools niet bestaat als aparte klank en omdat spanning geen distinctief kenmerk van Poolse klinkers is. Daarom percipieerden de Poolstaligen het verschil tussen de twee [e:]'s in het begin niet altijd correct en vervingen ze hem in de uitspraak vaker door [ɛ]. In de latere fase is de perceptie al goed genoeg ontwikkeld om het verschil tussen [ɛ] en [e:] te kunnen horen, maar blijkbaar volgt de ontwikkeling van articulatorische vaardigheden niet snel genoeg om de spanning correct te realiseren. De substitutie van [e:] door [ɛ+j] in de uitspraak van Poolstalige studenten kan dus worden gezien als een poging om gebreken van het articulatieapparaat op een specifieke manier te compenseren. Een bevestiging van deze veronderstelling vinden we in sommige classificaties van uitspraakfouten, waar onder de fouten een soort "articulatorische splitsing" wordt opgenomen. Kühn neemt bijvoorbeeld in haar classificatie onder de foutsoorten 'Zerlegung eines Phons' (letterlijk: klanksplitsing; Kühn 115) op, waarbij in plaats van één klank van de vreemde taal twee (of zelfs drie klanken) van de moedertaal gerealiseerd worden omdat die bepaalde klank van de doeltaal in het systeem van de moedertaal ontbreekt. Het proces van het splitsen van de Nederlandse gespannen [e:] in een combinatie van [ɛ] en [j] (twee klanken die wel in het fonetisch systeem van het Pools beschikbaar zijn) lijkt te voldoen aan de voorwaarden van zo'n klanksplitsing (zie ook Czerwonka-Wajda 157–158).

5. Conclusies en vooruitblik

De resultaten van het experiment zijn overwegend interessant. Aan de ene kant waren de prestaties bovengemiddeld goed in beide testgroepen, d.w.z. ook de groep van beginnende studenten zonder kennis van het Nederlands. Aan de andere kant waren er nauwelijks perceptieve problemen bij het onderscheiden van Nederlandse

paren [e:]-[ɛi] en [ɛi]-[e:], want ook hier hebben de Poolstalige proefpersonen in het algemeen goed gepresteerd. Het lijkt dus dat de correcte perceptie van klanparen van meer factoren afhankelijk is dan alleen van simpele discriminatie (zie daarvoor voetnoot 3). Daarentegen leverde het paar van twee [e:]'s in de NL-NL-set wel problemen op. Dit getuigt ervan dat de gespannen [e:] een zwak punt is in het leerproces van de Nederlandse uitspraak, zowel wat articulatie alsook wat perceptie betreft, en ongeacht het niveau van het Nederlands van de proefpersonen.

Toch moet deze kwestie verder worden onderzocht, rekening houdend met enkele onderzoekspostulaten. Ten eerste moet de perceptietest worden uitgebreid met enkele andere klinkers, dat wil zeggen [ɛ] en [i], om onder andere te kunnen nagaan hoe het contrast [ɛ]-[e:] en [e:]-[i] auditief gepercipieerd wordt. En andere interessante optie zou zijn om het effect van coda /l/ in de perceptietest bij te betrekken. Het is onlangs bewezen dat coda /l/ de diftongering blokkeert (Voeten 44–47), waardoor de verschillen tussen [ɛ] en [ɛi] gereduceerd worden tot een lengteverschil (vgl. 'bel' en 'bijl'). Dit zou een belangrijke variëteitsinterne controleconditie kunnen vormen. Ten tweede moeten de resultaten van de discriminatietest met geïsoleerde klanken worden bevestigd door een discriminatietest met klanken in woordcontext (bijvoorbeeld woordparen of zinnen). Het is namelijk niet uit te sluiten dat de Poolstalige proefpersonen slechter gaan presteren wat perceptie van niet-geïsoleerde klinkers betreft. Nog een andere mogelijkheid om het onderzoek uit te breiden is een gecombineerd experiment in het kader waarvan zowel de auditieve perceptie alsook de articulatorische reproductie van de proefpersonen getoetst wordt. Op die manier kan de link tussen perceptie en articulatie van de Nederlandse gespannen [e:] nog gedetailleerder worden onderzocht.

Verder kunnen de fouten in de articulatie en perceptie van de Nederlandse [e] door Poolstalige leerders nader worden geanalyseerd vanuit het perspectief van tweedetaalverwerving. In de literatuur over uitspraakfouten bij tweedetaalleerders zijn er enkele modellen beschikbaar die punten voor zo'n analyse zouden kunnen vormen. De modellen die naar overeenkomsten en verschillen tussen het fonologisch/fonetisch systeem van de moedertaal en de vreemde taal kijken, lijken daar het interessantst te zijn, d.w.z. de modellen van o.a. Best, Flege, Escudero of Leussen en Escudero.

Er is ten slotte ook ruimte voor verbetering wat de technische kant van het experiment betreft. Het aantal proefpersonen per testgroep zou in toekomstige experimenten moeten worden verhoogd. Verder is mp3-audiobestanden verwerken naar mp4-formaat om deze vervolgens als filmpjes op YouTube te plaatsen om ze binnen een online form van Google of Microsoft te kunnen embedden, een lastige oplossing, vooral als het aantal stimuli in het experiment zal stijgen. Daarom moet naar andere technische oplossingen worden gezocht (zoals het experiment samenstellen d.m.v. open source experiments software OpenSesame, gecombineerd met een gespecialiseerde software voor fonetische experimenten zoals bijvoorbeeld AnnotationPro).

Bibliografie

- Best, Catherine. "A direct realist view of cross-language speech perception". *Speech perception and linguistic experience: Theoretical and methodological issues in cross-language speech research*, geredigeerd door Winifred Strange. York Press, 1995, pp. 171–206.
- Boersma, Paul. "Praat, a system for doing phonetics by computer". *Glott International*, vol. 5, no. 9–10, 2001, pp. 341–345.
- Bossers, Bart. "Luister goed! Verstavaardigheid als oorzaak van uitspraakproblemen". *Vakwerk 4. Achtergronden van de NT2-lesspraktijk*, geredigeerd door Bart Bossers. BVNT2, 2007, pp. 133–147.
- Czerwonka-Wajda, Zuzanna. "De invoeging van de glijklanken [j] en [w] als poging tot spanningimitatie bij de uitspraak van de Nederlandse klinkers [e:], [y] en [o] door Poolstalige leerders". *Roczniki Humanistyczne*, vol. 68, no. 5, 2020, pp. 155–167.
- Denes, Peter, en Elliot Pinson. *The Speech Chain: The Physics and Biology of Spoken Language*. W.H. Freeman and Company, 1993.
- Escudero, Paola. "Linguistic perception of 'similar' L2 sounds". *Phonology in Perception*, geredigeerd door Paul Boersma en Silke Hamann. Mouton de Gruyter, 2009, pp. 151–190.
- Flege, Jim E., "Second language speech learning: theory, findings, and problem". *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language research*, geredigeerd door Winifred Strange. York Press, 1995, pp. 233–277.
- Jacobi, Irene. *On variation and change in diphthongs and long vowels of spoken Dutch*. 2009. Universiteit van Amsterdam, doctorale dissertatie.
- Kühn, Antje. *Kontrastive Phonetik der romanischen Sprachen*. Diskurs-Verlag, 2010.
- Leussen, Jan-Willem, en Paola Escudero. "Learning to perceive and recognize a second language: The L2LP model revised". *Frontiers in Psychology*, vol. 6, 2015, pp. 1–12, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01000>. Geraadpleegd 30 juni 2021.
- Love, Jonathan, et al. developers. *JASP*. Version 0.11.1.0, JASP, Juni 2017. Software.
- Neijt, Anneke. *Universele fonologie*. Foris Publications, 1991.
- Prędota, Stanisław. *Wymowa języka niderlandzkiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998.
- Rasier, Laurent. "Uitspraakonderwijs Nederlands aan anderstaligen". *Nederlands in het perspectief van uitspraakverwerving en contrastieve taalkunde*, geredigeerd door Laurent Rasier et al. Academia Press, 2011, pp. 119–141.
- Stroop, Jan. *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt*. Bert Bakker, 1998.
- Van Veen, Chris, et al. *Goed gezegd: uitspraak voor anderstaligen*. Wpg Uitgevers, 2011.
- Van de Velde, Hans. *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935–1993)*. Katholieke Universiteit Nijmegen, 1996.
- Voeten, Cesko C. *The adoption of sound change: Synchronic and diachronic processing of regional variation in Dutch*. 2020. Leiden University, doctorale dissertatie, <https://hdl.handle.net/1887/137723>. Geraadpleegd 30 juni 2021.

Jan FABRY

ORCID: 0000-0003-0692-0732

Univerzita Palackého v Olomouci

De geest van Humboldt in Stechers kritiek op de Vlaamse Beweging

Abstract

At a young age, Flemish intellectual Jean Stecher (1820–1909) was admitted to a stay as an exchange student in Paris where he familiarised himself with Humboldt's philosophy of language. Back in Belgium, Stecher published his reflections on this philosophy of language, and Wilhelm von Humboldt's ideas were never absent when philosophising and discussing linguistic issues. The intellectual life in Flanders from 1830 onwards focused mainly on the struggle for the recognition of the Flemish language and improving the social, economic and cultural status of the Flemish (i.e. Dutch-speaking) citizens. Stecher criticised the politico-linguistic treatment of language by several prominent members of the Flemish Movement. These considerations – as well as his own position – can be interpreted in the context of Humboldt's philosophy of language. This article describes to what extent Humboldt's theory of language influenced Stecher's attitude towards the Flemish Movement.

Keywords: Stecher, Humboldt, Flemish Movement, philosophy of language, language politics, emancipation.

1. Inleiding

Het Congres van Wenen in 1815 herenigde het huidige België en Nederland in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden met Willem I als monarch. Hoewel zijn taalpolitiek erop was gericht het gebruik van het Nederlands in de Belgische provincies te stimuleren – één volk, één taal –, kon hij geen dam opwerpen tegen de toenemende invloed van het Frans in Vlaanderen. Na een periode van slechts vijftien jaar maakte de Belgische Revolutie in 1830 een einde aan het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De grondwet van de nieuwe monarchie België voorzag, althans op papier, in de vrijheid van taal. In de praktijk was Frans echter de dominante taal, ten nadele van het Nederlands. De sociale, economische, politieke

en culturele situatie van de Vlamingen en van het Nederlands verbeterde in het eerste decennium van België nauwelijks, en het is onmogelijk om de totstandkoming van de Vlaamse Beweging los van deze evolutie te zien. De ‘Vlaamse Beweging’ is een paraplubegrip voor een volksbeweging die mensen met verschillende politieke strekkingen en diverse professionele achtergronden wil verenigen met als doel de emancipatie van de Vlaming en zijn taal, ongeacht de profielen van haar voorstanders. Om dit doel, ook wel de Vlaamse zaak genoemd, te realiseren is de taal (eigenlijk ‘de volkstaal’) een onontbeerlijk instrument.

De Vlaamse Beweging probeerde het gebruik van het Nederlands aan te moedigen door de publicatie van onder andere tijdschriften en boeken. Het bekendste boek uit de beginperiode van de Vlaamse Beweging is *De Leeuw van Vlaenderen* van de schrijver en taalminnaar Hendrik Conscience (1812–1883) dat verscheen in 1838 en een relaas geeft van de Guldensporenslag in 1302. Onder invloed van de romantische tijdsgeest leefde tevens de interesse voor het Nederlands uit de Middeleeuwen op. Een voorbeeld hiervan is de hertaling uit het Middelnederlands van *Van den vos Reynaerde* in 1834 door de katholiek met liberale sympathieën Jan Frans Willems (1793–1846), die ook wordt gezien als de geestelijk vader van de Vlaamse Beweging en met zowel katholieke als liberale Vlamingen goede contacten onderhield. Er was sprake van een literaire ‘renaissance’ maar deze straalde evenwel niet af op de situatie van het Nederlands die vooralsnog precair bleef: Vlamingen dienden nog steeds te ijveren voor de erkenning van hun taal in het publieke leven, ondanks de wettelijk voorgeschreven vrijheid van taal. De politieke context daarentegen was vanaf 1840 onderhevig aan verandering als gevolg van het groeiende wantrouwen tussen katholieke en liberale politici, een evolutie waarmee ook de meest prominente vertegenwoordigers van de Vlaamse Beweging werden geconfronteerd. Zo werd Jan Frans Willems door de superior van het Klein Seminarie van Mechelen Jan-Baptist van Hemel (1758–1866) overtuigd om zijn hertaling van *Van den vos Reynaerde* te zuiveren van erotische passages en verwijzingen naar de katholieke kerk aan te passen zodat deze in het Nederlandstalig onderwijs kon gebruikt worden. Vervolgens bezweek ook Conscience, mede uit commerciële motieven, onder de druk van van Hemel om sommige delen in *De Leeuw van Vlaenderen* weg te laten, zoals het te politieke en polemische voorwoord, en andere dan weer aan te passen. Conscience zou zich tijdens de rest van zijn leven moeten verdedigen voor deze actie en ook de liberaal Jean Stecher hekelde deze zelfcensuur die hij eerder zag als een kniebuiging voor de katholieken.¹ De groeiende discrepantie tussen gematigde katholieken (o.a.

¹ Hoewel Stecher kritisch was voor de eerder gepubliceerde werken van Conscience, strooide hij in zijn recensie over *Boerenkryg*, gepubliceerd in het jaar 1853, in het Franstalige liberale dagblad *Le Messenger de Gand* in datzelfde jaar met lof. Hij was zodanig onder de indruk van het werk dat hij enkele maanden na de publicatie zijn vertaling had afgewerkt met als titel *La Guerre des Paysans*.

Jan Frans Willems en Conscience), diepgelovige katholieken (o.a. Jan Baptist David (1801–1866) en liberalen (o.a. Stecher en diens vriend Pieter Frans Van Kerckhoven (1818–1857)) kenmerkt ook Stechers houding ten opzichte van de Vlaamse Beweging en haar (taal)politiek.

2. Stecher tot en met 1847

Jean Stecher² werd geboren in 1820 te Gent waar zich de eerste dertig jaren van zijn leven afspeelden. In die tijdspanne kwam reeds zijn passie voor talen bovendrijven: hij wijdde zich aan de studie van onder meer het Frans en het Latijn. De pientere jongeman schreef zich vervolgens in als student aan de universiteit van zijn geboortestad waar hij zijn studie filosofie en letteren voltooide. Eén van de professoren van Stecher die een diepe en langdurige invloed op zijn vorming heeft uitgeoefend was de Franse filosoof François Huet (1814–1869). Huet verschafte Stecher toegang tot het liberale gedachtengoed³ en introduceerde zijn pupil tijdens diens studententijd bij andere veelbelovende studenten en een aantal professoren.

Vrijwel onmiddellijk na het behalen van zijn titel als doctor in de filosofie in 1841 doceert Stecher Franse literatuur en Belgische geschiedenis aan zijn *alma mater*. In het academiejaar 1845–1846 vertoeft Stecher in Parijs, waar hij zich toelegt op taalkunde, een wetenschapsdomein dat hem sinds zijn studententijd begeesterde en waarvan hij vond dat het in België werd verwaarloosd. Aan de *Parijse École spéciale des langues orientales* leert Stecher het werk van Wilhelm von Humboldt (1767–1835) kennen dankzij de colleges van de Duitse professor Frederick Louis Otto Roehrig (1819–1908). Eenmaal terug in Gent schrijft Stecher een opzienbarend artikel over de Vlaamse Beweging “waarin [op dat moment – JF] vooral literatoren en taalminnaars op een vrij romantische manier en zonder populaire aanhang ijverden voor het goede recht van de Vlamingen hun moedertaal te gebruiken en die gerespecteerd te weten” (Willemys 213).

² Er loopt een interessante parallel tussen Conscience en Stecher: beiden hadden een Vlaamse moeder en een buitenlandse vader. De vader van Conscience zag het licht in het Franse Besançon, terwijl de vader van Stecher Duitse wortels had: hij was afkomstig uit het groothertogdom Saksen-Weimar. Deze buitenlandse origine belette Stecher en Conscience niet te ijveren voor de Vlaamse zaak, integendeel: beiden waren vurig patriottisch-Vlaams, weliswaar in een uitgesproken Belgische politieke context.

³ Naar aanleiding van het enthousiasme van (de groep rond) Huet voor de liberale Revolutie van 1848 in Frankrijk, besloten enkele flaminganten, met Serrure in de rol van voortrekker, om, als soort van repesaille, “enkele ramen in te gooien bij het huis van Huet” (Fredericq 460).

3. “Le Mouvement flamand”

“Le Mouvement flamand” is de titel van twee lijvige artikels die verschenen in de eerste editie van *La Flandre libérale* in 1847, een tijdschrift dat Stecher en enkele van zijn vrienden uitgaven om het liberale gedachtegoed te verspreiden en dat uitsluitend gepubliceerd werd in het Frans, omdat “de Franse taal reeds sinds lang het orgaan van het intellectuele leven in ons land is” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 197). Desalniettemin beseften de redacteurs dat, om de Vlaming kennis te laten maken met het liberale gedachtegoed, “Vlaams een efficiëntere manier zou zijn geweest” (Swiggers 344). Stecher begint zijn essay met een relaas van de Vlaamse provincies en hun bevolking door de eeuwen heen. Als startpunt kiest hij de 11^e eeuw, waarna hij, via de religieuze oorlogen in de 16^e eeuw en de Spaanse tijd, zich concentreert op het jonge koninkrijk België, met speciale aandacht voor Vlaanderen, zijn burgers en zijn taal. Stecher onderwerpt de taalpolitiek van de Vlaamse Beweging aan een strenge analyse tot en met het jaar 1847, het jaar van publicatie van zijn artikel. Zijn verwijten, “waarvan er zelfs enkele aan het adres van Willems zijn te noteren” (Fredericq 451), kunnen worden opgedeeld in zes onlosmakelijk verbonden thema’s: de eenzijdige focus op het verleden, het literaire taalgebruik van de publicaties, de exclusiviteit van de beweging, de onverschilligheid van de Vlaming, de openlijk anti-Franse opvattingen en het gebrek aan vrijheid en vooruitgang.

Net zoals de Duitse romantici hun glorieuze verleden ophemelden, publiceerden ook de Vlaamse schrijvers en taalminnaars herinneringen aan het roemrijke Vlaamse verleden, terwijl het, volgens Stecher, beter zou zijn om de aandacht te verleggen: “in plaats van ons uit te putten in het aanwakkeren van as die nooit zal afkoelen, hadden we ons beter wat meer bezig kunnen houden met het heden en de toekomst, en wat minder met het verleden” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 97). Daarenboven constateerde Stecher dat de interesse van de modale Vlaming voor het verleden eerder gering was, en dat, indien er toch sprake was van enige vorm van enthousiasme, dit zeker geen duurzaam karakter had: “de harmonie van de taal van zijn voorvaderen had hem een ogenblik geboeid, en toen zag men dat hij zijn hoofd droevig schudde” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 91). Om het volk te motiveren voor de Vlaamse zaak, was er bijgevolg nood aan herbronning en aan een herpositionering van de strategie van de Vlaamse Beweging.

De gehanteerde strategie faalde volgens Stecher ook op het niveau van de taal. Stecher beweerde zelfs dat de wetenschappelijke werken van Jan Frans Willems meer gelezen werden in Nederland⁴ dan in Vlaanderen. Dit was volgens Stecher het gevolg van het taalgebruik in de gepubliceerde werken, die nauwelijks

⁴ Mede dankzij de Bijbelcultuur in Nederland werd er meer gelezen dan in Vlaanderen, waar we, op dat moment, nog niet konden spreken van een ware leescultuur.

tot niet leesbaar en/of verstaanbaar waren voor de gemiddelde Vlaamse burger.⁵ De Vlaming wilde in zijn moedertaal taal aangesproken worden, en niet in een taal die hij niet kende en die hij niet gebruikte in het dagelijkse leven: “ik hoopte dat iemand naar me toe zou komen en met me zou praten in mijn eigen taal” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 91). Kortom: het publiek bleef beperkt en het enthousiasme dat de Vlaamse Beweging genereerde bleef vooralsnog miniem. Stecher was er nochtans van overtuigd dat de Vlaamse Beweging noodzakelijk was en potentieel had, maar de strategie ervan kon op weinig begrip rekenen: “de onderneming was beperkt in opzet. Er leek weinig twijfel over te bestaan dat de Nederlandse taal, om aan kracht te winnen, opnieuw moest worden ingebed in het volk, in zijn behoefte aan intellectuele emancipatie” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 97). De focus diende verlegd te worden naar het gewone volk in de volkstaal, terwijl met enkel aandacht voor een relikwie uit het verleden net het tegenovergestelde werd bereikt.

Het exclusieve karakter van de Vlaamse Beweging en het taalgebruik van haar schrijvers stond een popularisering van de Vlaamse Beweging in de weg. Dit leidde bij de Vlaamse burger tot onverschilligheid jegens de Vlaamse zaak: “ik sterf van intellectuele verveling, maar ik wil niet sterven; ik wacht op het brood der intelligentie: ook ik wil iets begrijpen van het lot van het land: (...) Men geeft mij rammelaars die zelfs mijn kinderen niet zouden bekoren: is dit de reden waarom ik geleden en gevochten heb?” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 91). De apathie van de Vlaming voor zijn taal resulteerde in de zoektocht naar een ander instrument om zich uit te drukken. Lang zou de Vlaming niet moeten zoeken want er was een taal die zich in het midden van de 19^e eeuw over heel Europa verspreidde onder de elite, met name het Frans.

Stecher alludeerde op een van de verstrekkende gevolgen die de afkeer van de Vlaming voor het Nederlands zou kunnen hebben: “het volk bloosde om zijn oude taal, en de bewondering, een gevoel dat voor het volk een onbedwingbare behoefte is, was geheel gericht op de Franse taal” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 91). Het Vlaamse volk zou zijn taal verloochenen en zodoende droomden “boeren, arbeiders, ook bourgeoisie, (...) voor hun kinderen niet van een opvoeding op de Franse leest geschoeid, maar van een opvoeding door middel van het Frans” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 91). De keuze voor het ‘liberale’ Frans als cultuurtaal in Vlaanderen was onaanvaardbaar voor de overwegend katholieke Vlaamse Bewe-

⁵ Een studie van Ruwet toont aan dat de graad van analfabetisme voor het eerst werd becijferd in het jaar 1866. Enkele kanttekeningen dienen bij deze eerder ruwe schets te worden gemaakt: de bevraging omvatte de gehele Belgische bevolking, en dus ook kinderen jonger dan zeven jaar; verder kunnen ook vragen worden gesteld bij de methode van het onderzoek uit 1866 (de onderzoekers gingen louter af op de verklaring van de bevrraagden, zonder een test af te nemen). Dit onderzoek toonde aan dat de graad van het analfabetisme in België in het jaar 1866 op maar liefst 53% lag, maar geeft dus eerder een indicatie dan een feitelijkheid (Ruwet 15).

ging, die “in haar verdediging van de moedertaal, alles de rug (toekeerde) wat uit Frankrijk kwam, uit haat tegen het Frans en de Fransen” (Swiggers 343). Ondanks deze bekrompen attitude erkenden veel Vlamingen het Frans als “de taal van de vrijheid, het orgaan van het politieke leven” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 90). Ook Stecher beschouwde Frankrijk als het gidsland, het land dat vooruitgang en emancipatie uitademende, en hij wilde dat ook zijn Vlaamse medeburgers van deze ontwikkeling konden genieten.

Om de sociale ladder te beklimmen, diende men Frans te leren. Stecher beseftte desalniettemin dat er veel Vlamingen zijn “die gemakkelijker toegang kunnen vinden met de tijdsgeest door middel van het Vlaams, dan door middel van het Frans” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 195). De ontvoogding van de Vlaming, met behulp van het Nederlands als cultuurtaal in Vlaanderen, was voor hem de kern van de Vlaamse zaak. Dit doel is “wezenlijk democratisch, en is slechts één kant van het grote liberale vraagstuk, de emancipatie van allen” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 195). Maar net door het conservatieve en veelal katholieke karakter van de leiders van de Vlaamse Beweging en hun vijandigheid ten opzichte van alles wat met het Frans geassocieerd kon worden, sloten ze zichzelf uit “van vooruitgang en beschaving, terwijl de Vlamingen onderwijs en emancipatie eisten” (Swiggers 343). De ouderwetse taalpolitiek van de Vlaamse Beweging kon bij de liberaal Stecher op weinig begrip rekenen.

Het mag niet verwonderen dat er vanuit de Vlaamse Beweging kritiek kwam op het artikel van Stecher. Stecher viseerde in zijn artikel hoofdzakelijk de stichters van het Vlaemsch Gezelschap, een culturele en politieke kring in Gent, die zich in eerste instantie rond Jan Frans Willems vormde en waarvan de organisatie na diens dood in 1846 in handen kwam van de huisarts Ferdinand Augustijn Snellaert (1803–1872). Hoewel deze vereniging een gematigd politiek karakter had, voelde ze zich desondanks aangevallen door Stecher, zoals duidelijk blijkt uit het artikel “Een woord aen de *Flandre Libérale*” in de zestiende editie van *De Eendragt* op zondag 2 januari 1848, het persorgaan van het Vlaemsch Gezelschap. Daar waar Stecher de Vlaamse Beweging als een liberale, democratische en politieke beweging concipieerde, beschouwde het Vlaemsch Gezelschap de Vlaamse Beweging als “een nationaliteitstryd, een vraagpunt van het bestaan, of niet bestaan des nederduitschen volksstams, eene kalme wedereisching onzer regten als Nederduitschers, en geenszins als eene opruijing tegen Orde en Staet” (*De Eendragt* 1848). Dit laatste is een verwijzing naar de sympathieën van Stecher en (bij uitbreiding de redactie van *La Flandre libérale*) voor de Franse Revolutie waarvan de ideeën door veel kopstukken van de Vlaamse Beweging met argusogen werden bekeken, onder andere de omverwerping van de monarchie⁶ en het anti-religieuze karakter ervan.

⁶ Zowel Leopold I als Leopold II onderhielden goede contacten met de leiders van de Vlaamse Beweging en waren de Vlaamse zaak genegen.

Stecher uitte niet enkel kritiek, maar reikte in datzelfde artikel ook verschillende oplossingen aan die de ontvoogding van de Vlaming konden bespoedigen. Zijn argumentatie kan worden beschouwd als zijn persoonlijke visie op taal, een taalpolitiek die elementen bevat die haaks stonden op de toenmalige positie van de Vlaamse Beweging, maar die tevens gelijkenissen en gedeelde bekommernissen vertoont.

4. Stechers taalpolitiek

Het lot van de Vlaming en het Nederlands kon volgens Stecher enkel verbeterd worden indien de veeleer katholieke Vlaamse Beweging zich openstelde voor het liberalisme en de ideeën ervan zou populariseren onder de Vlaamse burgers. Stecher verwijst in zijn artikel regelmatig – en met de nodige goedkeuring – naar de omverwerping van de monarchie in Frankrijk en het nieuwe ideaal van de democratie dat hieruit voortvloeide. Stechers taalvisie, die nauw samenhang met zijn politiek-ideologische overtuiging, werd sterk beïnvloed door de woelige periode op het einde van het achttiende-eeuwse Frankrijk.

4.1. De traditie van 1789 en de Vlaamse Beweging

De Franse Revolutie in 1789 was een katalysator voor een politieke en sociale omwenteling op grote schaal. De gevolgen hiervan beperkten zich niet enkel tot Frankrijk: ook in België was er een voedingsbodem voor de liberale ideeën van emancipatie en vooruitgang die voortvloeiden uit de Revolutie. Zo sprak Stecher, en bij uitbreiding zijn vriendengroep die het tijdschrift *La Flandre libérale* uitgaf, zijn grote bewondering uit voor Frankrijk “dat zich voor de wereld openstelde en als haar baken diende” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 194). Het was, aldus Stecher, niet alleen wenselijk maar ook noodzakelijk om zich aan te sluiten bij “de grote en brede weg, die van de democratische impuls, van de geest van vooruitgang” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 216).

De vruchteloze pogingen van de Vlaamse Beweging om de Vlaming warm te maken voor de eigen zaak sterkten Stecher alleen maar in zijn taalpolitieke opvattingen. Stecher wilde dat het Nederlands, net zoals het Frans, een metamorfose zou ondergaan: “gevoed door het democratisch sap, zou de Vlaamse taal, nu een instrument van vooruitgang, zijn deel hebben aan de grote taak van de mensheid” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 213). In de korte maar vlamme reactie van *De Eendragt* op Stechers artikel werd duidelijk dat voor de toenmalige leiders van de Vlaamse Beweging, zijnde de meest vooraanstaande leden van het Vlaemsch Gezelschap, de Vlaamse zaak veeleer een nationale strijd is dan een democratische strijd. Het is om die reden dat zij allerminst akkoord waren “dat elk

vlaemsch letterkundige zyne keel heesch schreeuwe om den lof van de fransche omwenteling en welligt ook der heilige guillotine en van den vergoden (!) Robespierre, enz., enz., uit te bazuinen” (*De Eendragt* 1848). Stecher ging allerminst akkoord met de volgens hem bekrompen attitude van de Vlaamse Beweging en haar “oorlog tegen de Franse taal [en] tegen alle ideeën die uit Frankrijk tot ons kwamen” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 200) die veroorzaakte dat alle dynamiek aan de Nederlandse taalevolutie onttrokken werd.

4.2. De Tael is Gansch het Volk

In 1836 werd te Gent de vereniging “De Tael is Gansch het Volk” boven de doopvont gehouden. De naam van deze vereniging, die in 1882 werd omgedoopt tot het Willemsfonds, diende als adagium voor tal van vooraanstaande leden van de Vlaamse Beweging in de eerste decennia van België. De stichters van de Vlaamse Beweging, met Jan Frans Willems als belangrijkste vertegenwoordiger, waren ervan overtuigd dat “taal een volk kon maken of doen herrijzen” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 94). De groep rond Stecher meende dat de politieke lijn van de Vlaamse Beweging er op die manier voor zorgde dat, als de taal het volk is, “iedereen die in het Frans schreef, als vijand van het vaderland moest worden beschouwd” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 94–95). Het is de taal die de nationaliteit vormt en zodoende, aldus Stecher, zou de Vlaamse Beweging aansturen op “het splitsen van België in twee nationaliteiten die in het beste geval van elkaar vervreemd zijn en in het slechtste geval elkaar als vijanden zien” (Stecher 98). Deze zogezegde separatistische tendens, die in 1847 reeds werd weerlegd in het officieuze pamflet van de Vlaamse Beweging met als titel “Vlaemsche Beweging. Verklaring van grondbeginselen, door de verdedigers der nederduitsche volksregten aen hunne landgenooten gegeven”,⁷ kon dus op weinig begrip rekenen bij de redactie van *La Flandre libérale*, die “categorisch de leuze van de Vlaamse schrijvers verwierp” (Swiggers 354). Stecher botste dus voornamelijk met de interpretatie van het ‘natie’-concept van de Vlaamse Beweging, er zelf van overtuigd dat “de keuze van de taal bij de ontwikkeling van de grondgedachte (van een natie) (...) willekeurig (was), omdat het beginsel zelf de nationaliteit vormde” (Swiggers 354). Vanuit die optiek herformuleerde Stecher de leuze van de Vlaamse Beweging: “het zijn de mensen die een taal maken of doen herleven. (Willems) had het effect voor de oorzaak genomen” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 94). Het Vlaamse volk moest met andere woorden verleid worden door zijn moedertaal, een cruciale opdracht voor de Vlaamse schrijvers en dichters.

⁷ “De vyanden der vlaemsche beweging spreken over onze strekking, als of wy eene scheuring in België wilden verwekken. Niets is meer beneven de waarheid” (“Vlaemsche Beweging” 6).

4.3. De Vlaamse literatuur

Dat literatuur belangrijk was voor de ontwikkeling van het volk is een element waarover zowel de katholieken als de liberalen het volmondig eens waren. De manier waarop dit moest bewerkstelligd worden, was echter stof tot discussie. Zoals reeds aangegeven wilde Stecher met het Nederlands de liberale weg van de sociale en politieke vooruitgang bewandelen. Dit pad bestond erin het Nederlands een nieuw elan te geven door “zich terug te trekken in zichzelf, zich te hechten aan de mensen voor wie men de schrijfpdracht had aangenomen, hun instincten in vraag te stellen en hen wakker te schudden door tot hun hart en verbeelding te spreken” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 98). Enkel op die manier “zou de Vlaamse literatuur (...) een geweldige hefboom van beschaving worden, en men zou dan niet om lezers moeten bedelen en belachelijke verwijten moeten verspreiden tegen een publiek dat men niet kan aantrekken” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 213). Dit was “de sociale opdracht van de Vlaamse literatuur” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 196) waarvan de schrijvers op dat moment eerder “missionarissen zonder ideeën” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 216) waren dan vurige voorvechters van een volk. De taak van de schrijvers bestond erin de harten van de Vlaming te veroveren in een taal die hen aansprak en over een thema dat hen langdurig kon bekoren. Stecher, die tijdens zijn leven meermaals het belang van een nationale letterkunde onderstreepte, verwachtte dat schrijvers zich meer zouden toespitsen op het heden of de toekomst in plaats van verhalen uit het verleden op te rakelen. Enkel op die manier kon het ‘oubollige’ Vlaams vervellen tot een dynamisch orgaan, en kon het Vlaams uitgroeien tot een waardige cultuurtaal, op dezelfde intellectuele hoogte als het Frans.

5. Stecher en Humboldt

De taal(politieke) visie van Stecher werd niet alleen beïnvloed door de (liberale) kringen waarin hij zich begaf tijdens zijn studentenperiode en later als docent aan de universiteit van Gent. Een cruciaal moment in Stechers leven dat bepalend was voor zijn kijk op de Vlaamse Beweging was zijn kennismaking met de Duitse professor Roehrig, die hem introduceerde in het humboldtiaanse denken. Roehrig bracht Stecher voornamelijk de taaldoctrines van Wilhelm von Humboldt (1767–1835) bij, maar Humboldts aandacht beperkte zich niet enkel tot taal, ook antropologie en filosofie behoorden tot zijn interesses. Voor dit artikel gaan we dieper in op twee facetten van Humboldts brede intellectuele spectrum die, direct en indirect, Stechers leven hebben beïnvloed: politiek en taalkunde.

5.1. Humboldts invloed als politicus

Net als Stecher was Humboldt een overtuigd liberaal, getuige zijn in 1792 gepubliceerde *Ideen zu einem Versuch, die Gränzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen*, waarin hij stelt dat de reikwijdte en de rol van de staat zich moet beperken tot het garanderen van de veiligheid van zijn burgers tegen zichzelf en tegen buitenlandse vijanden⁸ en waarin hij stelt dat “het ware doel van de mens (...) de hoogste en meest evenredige vorming van de bundeling van zijn krachten tot een geheel (is)” (Humboldt, *Gesammelte Schriften*, 1903) – vorming of onderwijs als drijvende kracht voor de samenlevingsopbouw. Dit essay, dat als inspiratiebron diende voor John Stuart Mills’ (1806–1873) *On Liberty*, en waarnaar volgens Donatella Di Cesare (1956) nog vaak gerefereerd wordt als zijnde de “‘Magna Charta’ van het Duitse liberalisme” (Humboldt, *Über die Verschiedenheit* 449), schreef Humboldt reeds op vijftientigjarige leeftijd. Humboldts aanwezigheid in Parijs⁹ in 1789 tijdens de Franse Revolutie heeft zonder twijfel bijgedragen tot de vorming van zijn politieke visie die hij publiceerde in dit omvangrijke essay. In de Franse hoofdstad droegen de aanhangers van de revolutie de woorden *liberté*, *égalité* en *fraternité* hoog in het vaandel, ideeën die ook Humboldt begroette, net als de afschaffing van het feodale systeem. Hoewel Humboldt zich gesterkt voelde in zijn liberale overtuiging “was hij niet blind voor de schaduwzijde van de revolutie” (Geier 107), met name het geweld dat ermee gepaard ging. Stecher zat op dezelfde golflengte als zijn taalkundige vader: ook hij juichte de revolutie meermaals toe in zijn artikel over de Vlaamse Beweging en verweet de revolutionaire leiders zinloos geweld te tolereren. Tegelijk bekritiseerde Stecher de leiders van de Vlaamse beweging die wegkeken van de grondbeginselen die uit Frankrijk kwamen overwaaien: de ideeën van emancipatie, liberalisme en democratie.

De meest invloedrijke en duurzame hervorming van Humboldt op het nationale politieke toneel verwezenlijkte hij in zijn zestien maanden durende functie als ‘Direktor der Sektion für Kultus und öffentlichen Unterricht im Innenministerium’ tussen de jaren 1809 en 1810, toen hij de stuwende kracht was achter de reorganisatie van de Duitse onderwijswereld, een model dat later ook in andere landen werd overgenomen en dat anno 2021 nog gehanteerd wordt in Duitsland. Een van zijn meest opzienbarende realisaties tijdens deze ambtsperiode was de oprichting in 1809 van de *Universität zu Berlin*, die in 1949 naar hem en zijn broer, de natuurvorser Alexander von Humboldt (1769–1859) is vernoemd. De universiteit als onderwijsinstelling was een onderdeel van Wilhelm von Humboldt’s *Bildungstheorie* waarbij de schoolse opleiding bestaat uit *Elementarunterricht*, *Schulunterricht*

⁸ In dit essay speelt taal geen enkele rol van betekenis.

⁹ De reis van Humboldt en zijn gezelschap naar Parijs loopt via België: in Spa, maar “ook in Brussel (...) bevredigt Humboldt zijn lichamelijke en zinnelijke lusten” (Geier 113).

en *Universitätsunterricht* en waarbij de begrippen *Einsamkeit* en *Freiheit* voor Humboldt symbool staan voor het hoogtepunt van de universitaire scholing. Eerstgenoemd principe is van belang omdat ieder individu zichzelf moet opvoeden en zijn persoonlijkheid voor zichzelf moet ontwikkelen; het laatstgenoemde principe betekent dat ieder individu zich op zijn eigen kracht en zonder externe druk moet ontplooien. Ook de focus op taal – een gedegen kennis van de Duitse taal was van groot belang voor het welslagen van de studenten –, niet louter als medium voor de overbrenging van kennis maar ook als middel om andere culturen grondiger te leren kennen, ontbrak niet in de hervorming van het onderwijssysteem. Kortom, in de ogen van Humboldt diende het onderwijs als katalysator voor een maatschappij die (hoog)opgeleide, vrije en geëmancipeerde burgers voortbrengt.

Zoals reeds vermeld werd het Duitse onderwijssysteem door andere landen, vanaf het einde van de negentiende eeuw, overgenomen en aangepast waar nodig. In België stond het onderwijs in het midden van de negentiende eeuw nog in zijn kinderschoenen, maar in het eerste deel van Stechers artikel “Analyse des doctrines linguistiques de Guillaume de Humboldt”¹⁰ dat verscheen in 1851 in *Le Moniteur de l’Enseignement* en waarin Stecher “de meningen van Schaler en Steinthal (bespreekt), twee Berlijnse professoren die Humboldts theorieën hadden bekritiseerd, en (...) de ideeën van de meester met opmerkelijke breedte en precisie (uiteenzet)” (Fredericq 489), brak hij een lans voor een humboldtiaanse omslag in de studie van talen, die op dat moment in België nauwelijks op een wetenschappelijke manier bestudeerd werden. Stecher oppert dat België een vruchtbare bodem zou zijn voor deze omwenteling “omdat, als we het goed bekijken, het voor ons land, misschien wel meer dan voor enig ander land, belangrijk moet zijn om een einde te maken aan het empirisme dat zo lang, en bijna zonder tegenspraak, heeft geheerst in het onderwijs van talen” (Stecher, “Analyse des doctrines” 2). Stecher meende dat een grondige kennis van de landstalen zou bijdragen tot de verbetering van de harmonie tussen Walen en Vlamingen.

Voor Stecher was de Belgische taaldiversiteit geen obstakel voor de studie ervan, wel integendeel. Aan het einde van zijn academische carrière in Luik pleitte hij ervoor om ook schriftelijke proeven te implementeren en tijdens een toespraak op 25 december 1872 deed hij in aanwezigheid van Leopold II een oproep om het Nederlands te officialiseren als instructietaal tijdens de lessen Nederlands in Vlaanderen. Zijn toespraak werd enthousiast¹¹ onthaald in Vlaanderen en “zonder overdrijven kan men stellen dat deze opzienbarende toespraak

¹⁰ Dit essay, dat een puur taalkundige uiteenzetting is, kon rekenen op de goedkeuring van Alexander von Humboldt, de broer van Wilhelm, die hem in zijn brief d.d. 20 januari 1852 zijn dank betuigde.

¹¹ Stecher was aangedaan door de steun die zijn toespraak in Vlaanderen had en dan vooral van het liberale Willemsfonds. Tijdens zijn academische carrière in Luik stichtte hij in 1866 de *Société Franklin*, de Luikse tak van het Willemsfonds, waar hij onder meer hielp het Nederlands te propageren.

het beginpunt was van een grote meningsverschuiving in Vlaanderen, die in 1883 leidde tot de hervorming van het onderwijs van de moedertaal in de Vlaamse scholen” (Fredericq 489). Hoewel Stecher in zijn “Analyse des doctrines linguistiques” België als gidsland zou willen zien voor de humboldtiaanse studie van de taal, verwijst hij in zijn latere werken en toespraken over taalonderwijs nooit rechtstreeks naar Humboldt.

Na enkele diplomatieke missies in het buitenland, beleefde Humboldt het hoogtepunt van zijn politieke carrière “op het Congres van Wenen, dat [hij] in 1814 bijwoonde als gevolmachtigde van Pruisen en plaatsvervanger van Hardenberg” (Geier 272). Humboldt lag dus mee aan de basis van de oprichting van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en ook na de Belgische Revolutie in 1830 bleef hij de politieke situatie in de Lage Landen, weliswaar vanop een afstand, volgen. Getuige hiervan is een brief uit 1831 aan de Nederlandse diplomaat Godert Baron van der Capellen (1778–1848), die Humboldt had ontmoet op het Weense Congres: “Ik ben bijzonder pijnlijk getroffen door de tegenspoed die Nederland is overkomen” (Humboldt, “Wilhelm von Humboldt an Godert Baron”). In dezelfde brief, geschreven één jaar na de Belgische revolutie, laat Humboldt zich positief uit over het beleid van Willem I tijdens het Verenigd Koninkrijk, maar stelt hij tegelijkertijd dat “de grote massa van de Belgische bevolking de terugkeer wenst naar de oude orde, maar dat deze wens te machteloos is” (Humboldt, “Wilhelm von Humboldt an Godert Baron”).

Bij het schrijven van de brief naar Van der Capellen had Humboldt de politieke arena reeds verlaten. Hevige discussies met kanselier Hardenberg (1750–1822) lagen aan de basis van zijn ontslag als minister in 1819, waarna hij zich terugtrok in het Duitse Tegel en zich verdiepte in de studie van taal. Hoewel de interesse voor de diepere betekenis van taal sinds lange tijd bij Humboldt aanwezig was, kwam deze pas in latere stadia van zijn leven tot volledige ontplooiing, nadat hij zijn politieke overtuiging reeds had uitgebouwd en verfijnd. Net als Humboldt heeft Stecher zich eerst op politiek vlak gevormd en gepositioneerd, alvorens zijn weg te vinden naar (de) taal(kunde).

5.2. Humboldts invloed als taalkundige

De taal filosofische theorie van Humboldt, waarvan de meest complete versie postuum in 1836 werd uitgegeven onder de titel *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, kende de meeste weerklank in Duitsland. Maar ook buiten de Duitse landsgrenzen werd het boek positief onthaald, onder meer in België. Dit was voornamelijk te danken aan Stecher,¹² die in staat was het

¹² Een ander werk van een Belg over Humboldt is *Essai sur l'étude des langues modernes d'après les principes de W. von Humboldt* van Théodore Geselschap.

werk in zijn oorspronkelijke taal te lezen. Na de studie van Humboldts theorie, besloot Stecher een artikel te wijden aan de Vlaamse Beweging. Het doel van Stechers artikel was om de verwezenlijking(en), publicaties en taalpolitiek van de Vlaamse Beweging aan een analyse te onderwerpen. In zijn analyse brengt hij ook verschillende humboldtiaanse concepten ter sprake die de Vlaamse zaak zouden kunnen bespoedigen.

5.2.1. Taal als vormend orgaan

Humboldt beschouwde taal als “het vormende orgaan van de gedachten” (Humboldt, *Über die Verschiedenheit* 180). De grondgedachte van taal als vormend orgaan is de “overeenkomst van het geluid en de gedachte” (Humboldt, *Über die Verschiedenheit* 180–181). Stecher heeft goed begrepen dat Humboldt zich afzette tegen de toenmalige, algemeen aanvaarde aristotelische kijk op de taal. Daar waar in de taalfilosofie van Aristoteles denken en taal niet met elkaar verweven waren, was bij Humboldt en later Stecher taal “niet meer louter een middel, noch slechts een instrument” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 190), maar een veel krachtiger medium. In de taalfilosofie van Humboldt zijn taal en denken onscheidbaar en bepaalt de taal voor een groot deel het denken; taal vormt in de theorie van Humboldt de link tussen rationaliteit en zinnelijkheid. Of, zoals Stecher het formuleert, bestaat het genie van taal als een vormend organisch gegeven uit de onverbreekelijke verbinding tussen “de kracht van gevoelens en ideeën” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 190), een synthese waarin taal dus onontbeerlijk is. Ook Stecher heeft de gevolgen hiervan goed begrepen: de klanken die we gebruiken “zijn principes en geen loze klanken” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 190). Deze humboldtiaanse principes zijn gebaseerd op de filosofie van de Duitse filosoof Immanuel Kant (1724–1804) volgens wie de verbeelding het “scheppende midden was tussen rationaliteit en zinnelijkheid, waaraan de vorming van het denken te danken is” (Trabant 20).

5.2.2. Wereldbeeld

Een ander sleutelement in Humboldts taalfilosofie, tevens een gevolg van zijn opvatting van taal als vormend orgaan, is de these dat de verschillende talen in de wereld unieke wijzen zijn om de wereld voor te stellen. In elke taal ziet Humboldt een uniek wereldbeeld weerspiegeld. Het is de taak van de mens om zich te omringen “met een wereld van geluiden, om de wereld van voorwerpen in zich op te nemen en te verwerken” (Humboldt, *Über die Verschiedenheit* 186). Net omdat dit in iedere taal op verschillende wijze gebeurt, “ligt in elke taal een eigen kijk op de wereld, een eigen wereldbeeld” (Humboldt, *Über die Verschiedenheit* 186). Daarmee ligt Humboldt mee aan de basis van de linguïstische relativiteits-

hypothese die stelt “dat de eigen begripscategorieën van onze taalgemeenschap onze waarneming en ons denken beïnvloeden” (Dirven & Verspoor 155). Zelfs de kleinste dialecten en/of taalgemeenschappen verdienen het bestudeerd te worden, aldus Humboldt, omdat hun wereldbeelden afwijken van de geografisch grotere taal waartoe het dialect behoort. Stecher parafraseert dit humboldtiaanse concept van wereldbeelden, zij het zonder het bij naam te noemen, als volgt: “de ene taal onderscheidt zich van de andere en behoudt haar plaats naast de andere, alleen omdat de mensen die deze taal spreken ideeën bevruchten en principes anders ontwikkelen dan de andere leden van de grote menselijke familie” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 93). Voor Stecher zijn Nederlands en Frans gelijkwaardige talen.

Een gevolg van het concept van deze wereldbeelden is dat “taal (...) als het ware de uiterlijke manifestatie van de ziel van de volkeren (is); hun taal is hun ziel en hun ziel is hun taal; beide concepten zijn innig met elkaar verbonden” (Humboldt, *Über die Verschiedenheit* 171). Voor Humboldt houdt dit echter niet in dat een taal synoniem is voor een staat of een land. Zo zei Humboldt over de situatie bij verschillende stammen van Oudgriekse dialecten, zoals het Eolisch of het Dorisch, dat

geen van deze stammen de andere onderdrukte, maar dat zij allen bloeiden in een zekere gelijkheid van aspiratie, dat geen van de afzonderlijke dialecten van de taal werd gereduceerd tot een louter volksdialect, of verheven tot een hoger algemeen dialect, en dat deze gelijke uitbarsting van eigenaardigheden het sterkst en het beslissendst was juist in de periode van de levendigste en krachtigste vorming van de taal en de natie (Humboldt, *Über die Verschiedenheit* 299).

Als we Humboldts visie vertalen naar het negentiende-eeuwse België, houdt dit in dat zowel het Nederlands als het Frans als authentieke, equivalente talen beschouwd moeten worden, en dat deze taaldiversiteit gekoesterd dient te worden. Stecher, die perfect de twee grootste Belgische landstalen beheerste, zag België als een natie en dus een volwaardige politieke entiteit, en om die reden moeten ook beide talen gecultiveerd worden zodat naast de Walen ook de Vlamingen kunnen genieten van de voordelen van de vooruitgang.

5.2.3. Taal als *Energeia*

Naast het concept van wereldbeelden, wijst Stecher in zijn artikel op de voortdurende evolutie die iedere taal ondergaat. Taal aldus is nooit een afgewerkt product, ze verwisselt voortdurend van gedaante. Omdat ze zich aanpast aan de behoeften van de sprekers is variatie inherent aan elke taal. Daarom is taal “niet een product (*Ergon*), maar een activiteit (*Energeia*). (...) Want het is het eeuwig repetitieve werk van de geest om het gearticuleerde geluid in staat te stellen de gedachte uit te drukken” (Humboldt, *Über die Verschiedenheit* 174). Humboldt spreekt over talen in het algemeen, maar Stecher gaat dieper in op de situatie en

de staat van het Nederlands, dat als het ware gereanimeerd moest worden, waarbij het er vooral om ging “het vergeten idioom aan te grijpen om er een daadkrachtig instrument voor beschavingspropaganda van te maken” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 195). Enkel op die manier kon ervoor gezorgd worden dat “de vitaliteit die van zoveel valse en geleende stimulansen wordt geveerd, wellicht energieker en levendiger dan ooit (zou) terugkeren (naar de taal)” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 213). Dit was het probleem van de Vlaamse schrijvers die “zich hadden beperkt tot protesten zonder echo” (Stecher, “Le Mouvement flamand I” 90). Stecher deed een oproep aan de schrijvers, die de plicht hadden de taal van frisse (weliswaar Franse of Franstalige) ideeën, van nieuwe *Energieia* te voorzien.

5.2.4. Het Frans als het nieuwe Grieks

De antropoloog Humboldt stelde in zijn taal filosofie dat literatuur een belangrijke rol speelde in de ontwikkeling van de taal. Humboldt zelf loofde het Oudgrieks, want, volgens hem lag “in het Griekse gebruik van vormen (...) een meer volwassen intellectuele tendens” (Humboldt, *Über die Verschiedenheit* 304) en kon men “aan grammaticale vormen (...) een grotere lichtheid, soepelheid en aangenamere charme toeschrijven” (Humboldt, *Über die Verschiedenheit* 305). Dit kwam tot uiting in de kunst: “reeds de Griekse poëzie toont de wijde en vrije vlucht van de geest, die de behoefte aan proza doet ontstaan” (Humboldt, *Über die Verschiedenheit* 310). Het Grieks bereikte haar *moments de gloire* dankzij haar woordkunstenaars die de eerste beschermheren van de taal waren. Maar het Grieks had in het midden van de negentiende eeuw niet meer dezelfde status als in de Oudheid. Het Frans won daarentegen meer en meer aan kracht als dé Europese cultuurtaal bij uitstek.

Stecher was overtuigd van de mogelijkheden van het Frans en wilde om die reden dat de Vlaamse schrijvers zich spiegelde aan het voorbeeld van hun zuiderburen. Enkel op die manier zou er sprake kunnen zijn van een geslaagde *renaissance*: “de Vlaamse schrijvers vergaten de ware reden voor een literaire renaissance: zij begrepen niet dat de taal die zij liefhadden alleen maar verafschuwd werd omdat zij niet langer edelmoedige gevoelens en vooruitstrevende ideeën weergaf” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 197). Deze behoefte aan heropleving hing duidelijk samen met zijn politieke vooruitgangsidee, die hij niet terugvond in de Vlaamse letterkunde, omdat “een Vlaamse schrijver de oorzaak van de vooruitgang ontkende” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 202). Stechers verdicht was dan ook hard: blijkbaar waren Vlaamse schrijvers niet in staat “om zo’n prachtig lot te bedenken” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 213). Het was daarom ook niet verwonderlijk dat “de Franse taal al sinds lang het orgaan van het intellectuele leven in ons land geworden is” (Stecher, “Le Mouvement flamand II” 197). De stiefmoederlijke behandeling en verwaarlozing van

het Nederlands door de Vlaamse Beweging had als gevolg dat het Frans dat zij bestreed in toenemende mate aan kracht won, net als elders in Europa.

6. Conclusie

De invloed van Humboldt in zijn hoedanigheid van politicus op België is eerder miniem. De aanwezigheid en het aandeel van Humboldt als gezant van Pruisen tijdens het Congres van Wenen en de oprichting van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden zijn onweerlegbaar, maar een bredere interesse voor België vinden we niet terug in zijn uitvoerige geschriften. De politieke ideeën van Stecher komen in grote mate overeen met die van Humboldt, hetgeen voornamelijk voortvloeit uit hun gezamenlijke sympathie voor de Franse Revolutie in 1789 en hun liberale oriëntatie, met onderwijs en vooruitgang als voornaamste pijlers. Beide pijlers integreerde Stecher in zijn taalvisie, met het onderwijs als motor voor de verspreiding van het Nederlands, en vooruitgang als katalysator voor de liberale invloeden. We kunnen vaststellen dat Stecher zich reeds in zijn artikel in 1847 oriënteert op de taal filosofie van Humboldt, zij het zonder zijn Duitse geestelijke vader bij naam te noemen. Verschillende passages in “Le Mouvement flamand” verwijzen naar humboldtiaanse concepten, die door Stecher veelal worden geparafraseerd en ingepast in de toenmalige situatie van het Nederlands in België. De uitgesproken liberaal Stecher trekt de lijn van Humboldts taaltheorie door en plaatst zichzelf tegenover de eerder conservatieve taalpolitiek van de Vlaamse Beweging, waarvan hij overtuigd was dat ze funest was voor het ontwikkelen van het Nederlands. Stecher wilde de Vlaamse Beweging bevrijden van haar nefaste conservatieve taalpolitiek en wenste het Nederlands te ontwikkelen met nieuwe, liberale ideeën. Deze herwaardering van het Nederlands was nodig om de Vlamingen in staat te stellen deel te hebben aan de vooruitgang die gepaard ging met de Franse Revolutie in 1789, maar geblokkeerd werd door de Vlaamse conservatieve krachten.

De invloed van de liberaal Stecher, als belangrijkste vertegenwoordiger van het humboldtiaanse taaldenken in België, op de taalpolitiek van de Vlaamse Beweging was eerder miniem. Zijn artikel in *La Flandre libérale* werd maar door enkele tijdschriften opgenomen en kort besproken. Of dit een verklaring zou kunnen zijn voor de beperkte invloed van Humboldt op de Vlaamse Beweging, verdient verder onderzoek.

Bibliografie

De Eendragt, veertiendaegsch tydschrift voor Letteren, Kunsten en Wetenschappen, Jaergang 1–2.

Drukkery der Gebroeders Michiels, 1846.

Dirven, René, en Marjolijn Verspoor, redacteurs. *Cognitieve inleiding tot taal en taalwetenschap*.

Acco, 1999.

- Fredericq, Paul. "Notice sur Jean Stecher". *Annuaire de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, vol. 21, 1914, pp. 411–557.
- Geier, Manfred. *Die Brüder Humboldt. Eine Biographie*. Rowohlt Verlag, 2009.
- Ruwet, Joseph, en Yves Wellemans. *L'analphabétisme en Belgique (XVIIIème–XIXème siècles)*. Universiteitsbibliotheek Leuven, 1978.
- Stecher, Jean. *Analyse des doctrines linguistiques de Guillaume de Humboldt*. Typographie d'Ad. Delmée, 1851.
- . "Le Mouvement flamand I". *La Flandre libérale. Revue politique, littéraire et scientifique*, vol. 1, 1847, pp. 81–107.
- . "Le Mouvement flamand II". *La Flandre libérale. Revue politique, littéraire et scientifique*, vol. 1, 1847, pp. 190–217.
- Swiggers, Pierre. "L'antagonisme linguistique en Belgique 1830–1850: tensions et conflits politico-linguistiques". *Changements politiques et statut des langues, Histoire et épistémologie 1780–1945*, geredigeerd door Marie-Christine Kok Escalle en Francine Melka. Rodopi, 2001, pp. 325–370.
- Trabant, Jürgen. *Weltansichten. Wilhelm von Humboldts Sprachprojekt*. C.H. Beck, 2012.
- Vanhecke, Johan. *Voor moedertaal en vaderland. Hendrik Conscience biografie*. Vrijdag, 2021.
- Vlaemse Beweging. Verklaring van grondbeginselen door de verdedigers der nederduitsche volksregten aen hunne landgenooten gegeven*. Drukkery van F. en G. Gyselynck, 1847.
- Von Humboldt, Wilhelm. *Gesammelte Schriften*, 17. Bde., uitgegeven door Albert Leitzmann et al. Behr, 1903–1937.
- . *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, uitgegeven door Donatella Di Cesare. Verlag Ferdinand Schöningh, 1998.
- . "Wilhelm von Humboldt an Godert Baron van der Capellen, nach dem 3. März 1831". *Wilhelm von Humboldt. Sprachwissenschaftliche Korrespondenz*, <https://wvh-briefe.bbaw.de/Brief?id=328>. Geraadpleegd 2 juni 2021.
- Willemyns, Roland. *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Standaard Uitgeverij, 2003.

Pavčina KNAP-DLOUHÁ

ORCID: 0000-0002-4262-4132

Univerzita Palackého v Olomouci

Tolken in de zorg: hoe wordt er met anderstalige patiënten gecommuniceerd?

Abstract

This article analyzes structures within which interpreters are deployed in the healthcare sector in the Netherlands and the Czech Republic. It pays particular attention to the status, conditions, and guidelines that guarantee the provision of interpreting services. The first part also explains some important concepts that are closely related to healthcare interpreting, including language brokering and natural interpreting.

Despite the fact that funding for interpreting services was stopped by the government (2012), it is a developed field in the Netherlands. As a reaction to the abolition, there was a wave of protests; many parties believe that this has compromised one of the human rights (the right to access to care).

In the Czech Republic, a new law was introduced (2011), the Health Services and Conditions of Provision Act, which guarantees patients the right to communication that is understandable to the patient. Since then, certain facilities were introduced that should make communication with non-native speaking patients effective. Nevertheless, more experience and knowledge should be brought in to be able to speak of a good organizational structure and quality.

Keywords: public service interpreting, community interpreting, healthcare interpreting, natural interpreting, language brokering, Migrant-friendly hospitals.

1. Inleiding

Tolken en vertalen is een zeer complex vakgebied, waarbij de tolk of vertaler over een grondige kennis van het onderwerp en uitstekende communicatieve vaardigheden moet beschikken, gecombineerd met een perfect begrip en foutloze weergave van de over te brengen boodschap. Tolken wint aan cruciaal belang wanneer het nodig is om in situaties te tolken die de gezondheid van een patiënt bedreigen. In

tegenstelling tot het tolken dat we van politieke debatten of van grote conferenties kennen, heeft het tolken in de gezondheidssector zijn eigen specifieke kenmerken.

Iemand die het nodig vindt om een medische instelling of dokterspraktijk op te zoeken, voelt zich wellicht ofwel geestelijk ofwel lichamelijk niet in orde. Stress bij de patiënt kan tot een andere kijk op medische procedures leiden en vaak wordt informatie die noodzakelijk is voor de behandeling niet goed gecommuniceerd. Hierbij speelt de tolk een zeer belangrijke rol, omdat hij die gespannen situaties moet navigeren en stress moet verlichten door een perfect inlevingsvermogen. Hij moet de patiënt helpen, het probleem begrijpen. De geschetste valkuilen zijn in het algemeen van toepassing op de meeste patiënten. Een buitenlandse patiënt die de taal van het land niet beheerst, kan zich geïntimideerd voelen, wat voor veel stress kan zorgen. De tolk moet ook rekening houden met het feit dat afzonderlijke bevolkingsgroepen multicultureel verschillend zijn en dat, wat in één land waar is, misschien niet waar is aan de andere kant van de aardbol.

Het belangrijkste doel van het tolken in de zorg is om de patiënt, die de taal van het land in kwestie niet beheerst, en evenmin de Engelse taal in beperkte mate of niet machtig is, te voorzien van informatie over zijn/haar medische toestand en de daaropvolgende behandeling.

Een goede communicatie tussen patiënten en personeel in de gezondheidszorg draagt aanzienlijk bij tot het gewenste verloop van de behandeling. In situaties waarin interactie tussen het medisch personeel en een patiënt moeilijk is omdat de patiënt en de verzorger niet dezelfde taal spreken, neemt het risico van een verkeerde diagnose of een verkeerde behandeling toe. Er is ook een lagere tevredenheid aan de kant van de patiënt en een risico op slechte opvolging van medische adviezen. Op het moment dat een patiënt slechts beperkt Engels (*global espananto*) spreekt, is het, zelfs voor de meest bekwame arts, bijna onmogelijk om medische diensten van hoge kwaliteit te verlenen zonder accurate vertolking door een opgeleide, gekwalificeerde tolk die bekend is met medische terminologie. Als familieleden, vrienden of werknemers die niet zijn opgeleid als medisch tolk proberen te tolken in medische context, kan dit tot fouten in het begrip en/of de communicatie leiden, die een ernstig risico voor de patiënt vormen en de goede werking van de zorginstelling bemoeilijken.

Gezinsleden, waaronder kinderen, beschikken niet over voldoende technische en linguïstische hulpmiddelen om in de gezondheidszorg te kunnen tolken. Bovendien moeten kinderen rekening houden met de hoge mate van stress die het vertolken voor familieleden met zich meebrengt.

2. *Language brokering en natural interpreting*

Kinderen en tieners spelen een belangrijke rol in migratieprocessen. Door school en taalkundige onderdompeling in de nieuwe samenleving leren kinderen de officiële taal of talen van het nieuwe land meestal sneller dan hun ouders. Daarom

vertrouwen ouders en andere familieleden met een beperkte taalvaardigheid in de plaatselijke talen vaak op kinderen en tieners om voor hen te tolken, wanneer zij in de gastsamenleving moeten communiceren. Een van de termen die door onderzoekers worden gebruikt om dit verschijnsel aan te duiden is “taalbemiddeling door kinderen” (*child language brokering*, hierna afgekort als *CLB*), Antonini (88).

De term *language brokering* werd geïntroduceerd door Tse (1995) en probeert te benadrukken dat taalbemiddelaars, in tegenstelling tot professionele tolken en vertalers, “invloed hebben op de boodschappen die zij overbrengen en kunnen optreden als beslisser voor een of beide partijen” (Tse 180). Eerder onderzoek naar *CLB*¹ lijkt deze invloed van kinderen te bevestigen: wanneer zij tolken, kunnen zij uitspraken veranderen om het sociale evenwicht te bewaren en om ruzies of tegenstellingen tussen primaire deelnemers te vermijden, om hen aan culturele verwachtingen aan te passen of om slecht nieuws te verbergen (bv. een diagnose van een ongeneeslijke ziekte).

CLB is ook verwant aan *natural interpreting*, dat op zijn beurt uit het begrip ‘natuurlijk vertalen’ voortvloeit, voor het eerst door Harris (5) gebruikt en gedefinieerd als “het vertalen door tweetaligen in alledaagse omstandigheden zonder speciale training”. Deze vorm van tolken, waarbij de tolk vaak jonger is dan 18 jaar, wordt het vaakst bij buitenlanders gebruikt die in een ander land wonen, maar waarvan de kinderen er al naar school gaan en tweetalig zijn. Dit leidt tot situaties waarin het kind kan vertalen van de taal van zijn ouders naar de taal die in het desbetreffende land wordt gesproken en omgekeerd. In de Tsjechische Republiek bijvoorbeeld wordt het *natural interpreting* het meest in de Vietnamese en Oekraïense gemeenschappen aangetroffen. *Natural interpreting* is vooral een ethische kwestie. Hoewel de beschikbare studies aantonen dat zelfs een 7-jarig kind een tekst grammaticaal en syntactisch min of meer correct kan vertalen, zijn er, zeker in het geval van het tolken in de gezondheidszorg, andere bijzonderheden. Kinderen kunnen zich voor bepaalde dingen schamen en als gevolg daarvan zal hun vertolking niet volledig zijn; gevoelige maar soms belangrijke details worden achterwege gelaten en dit kan negatieve effecten hebben op het vaststellen van de diagnose door de arts en de algehele beoordeling van de toestand van de patiënt. Om deze redenen wordt er steeds meer afstand genomen van het *natural interpreting* en wordt het alleen gebruikt wanneer er geen andere keuze is.

Niet overal op de wereld wordt er op dezelfde wijze over de rol van tolken in de zorg nagedacht. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld, zijn tolken zeer gewaardeerde leden van het gezondheidszorgteam. Er werden specifieke normen ontwikkeld om aan alle behoeften tegemoet te komen. Op basis van deze criteria werd in 1994 de Nationale Raad voor Tolken in de Gezondheidszorg opgericht (*National Council on Interpreting in Health Care*, afgekort als *NCIHC*).² Deze

¹ Zie bijvoorbeeld Cline et al. 2010.

² Zie <https://www.ncihc.org/>.

raad had tot taak de kwaliteit van het tolken in de gezondheidszorg te verbeteren, aangezien de instroom van buitenlanders in de VS elk jaar toenam en er behoefte was aan standaardisering van het tolkwerk. Vervolgens heeft het *NCIHC* een strategie in vijf stappen ontwikkeld:

- document Nationale Dialoog over de rol van de tolk in de gezondheidszorg;
- bestuderen van de ethische code voor tolken in de gezondheidszorg;
- ontwikkeling van nationaal getoetste praktijknormen voor tolken in de gezondheidszorg;
- ontwikkeling van nationaal getoetste normen voor de opleiding en scholing van tolken in de gezondheidszorg;
- instelling van een nationaal certificeringsproces.

In 2001 publiceerde de *NCIHC* een conceptdocument met een samenvatting van de discussie over de rol van de tolk in de gezondheidszorg die zich sinds 1990 had ontwikkeld. De Nationale ethische code voor tolken in de gezondheidszorg (*NCIHC Code of Ethics*) werd in 2004 gepubliceerd en de Nationale praktijknormen voor tolken in de gezondheidszorg (*NCIHC Standards of Practice*) in 2005. In deze periode werd ook begonnen met de legalisatie van certificaten voor tolken in de gezondheidszorg, die door de *NCIHC* en andere organisaties worden gesteund. Deze documenten bepalen de normen voor de formele opleiding van twee- of meertaligen personen die als tolk in de gezondheidszorg willen werken. Deze normen zijn ontworpen om als leidraad te dienen voor de ontwikkeling en voortdurende evaluatie van de tolkpraktijk in de gezondheidszorg.

3. *Migrant-friendly hospitals*

In de Europese context zien we veel diversiteit wat tolken in de zorg betreft. In Nederland wordt in de laatste jaren op dit vlak eerder bezuinigd, hoewel de kosten voor tolken in de zorgsector tot 2012 (net als voorlopig nog steeds in België) door de overheid werden gedragen. Toch zijn er nog steeds mogelijkheden voor zorgbehoevenden om in aanmerking te kunnen komen voor een tegemoetkoming in hun tolkkosten. Ook in Centraal-Europa, concreet in Tsjechië, ontstaan er nieuwe initiatieven die de buitenlandse patiënten niet uit het oog verliezen.

Groeiende internationale migratie stelt de Europese gezondheidszorgsystemen voor grote uitdagingen. De ontwikkeling van zogeheten “migrantvriendelijke ziekenhuizen”³ is zowel in meerdere landen van de EU, als bijvoorbeeld in Zwitserland als een prioriteit aangemerkt. In 2002 werd een Europees project opgestart met de naam *Migrant-friendly-hospitals*. Aan het project namen 12 ziekenhuizen

³ Zie https://ec.europa.eu/health/ph_projects/2002/promotion/fp_promotion_2002_frep_14_en.pdf.

deel uit 11 EU-lidstaten⁴ en Zwitserland. De deelnemende ziekenhuizen vertegenwoordigen een breed scala aan types, van grote universitaire academisch ziekenhuizen tot buurtziekenhuizen in kleine steden, van openbare zorg tot particulier, non-profit eigendom. De projectpartners werkten samen met vooraanstaande deskundigen en internationale en Europese organisaties die als ondersteunende partners optraden. De projectpartners streefden ernaar om migrantvriendelijke, cultureel competente gezondheidszorg en gezondheidsbevordering hoger op de agenda van het Europese gezondheidsbeleid te plaatsen en andere ziekenhuizen in hun kwaliteitsontwikkeling naar migrantvriendelijkheid te ondersteunen door praktische kennis en instrumenten te verzamelen.

Men was van mening dat de gezondheidstoestand van migranten en etnische minderheidsgroepen vaak slechter is dan die van de meerderheidsbevolking.⁵ Deze groepen zijn kwetsbaarder door hun lagere sociaaleconomische status en soms door traumatische migratie-ervaringen en een gebrek aan adequate sociale ondersteuning. Minderheidsgroepen lopen het risico niet hetzelfde niveau van gezondheidszorg te ontvangen wat diagnose, behandeling en preventieve diensten betreft. De gezondheidszorg speelt niet voldoende in op de specifieke behoeften van minderheden.

Het doel van het project was om zinvol en effectief te investeren in reguliere ziekenhuiszorg voor bovengenoemde groep. Hiermee zouden ziekenhuizen betere uitkomsten in de zorg behalen, maar ook kosten besparen en een hogere patiënttevredenheid zien; net als in de Verenigde Staten, waar al meer dan 20 jaar geleden veel aandacht werd geschonken aan etnische diversiteit in de gezondheidszorg.

Gebaseerd op de resultaten van een systematische evaluatie van de behoeften implementeerden de projectpartners oplossingen op de volgende interventiegebieden:

- verbetering van tolkdiensten;
- migrantvriendelijke informatie en opleiding voor moeder- en kindzorg;
- opleiding van personeel met het oog op culturele competentie.

Een belangrijke strategie om te testen hoe haalbaar het is een migrantvriendelijke en cultureel competente organisatie te worden, was de implementatie en evaluatie van op bewijsmateriaal en ervaring gebaseerde interventies op deze drie specifieke gebieden.

De ervaringen en resultaten werden gepresenteerd op de slotconferentie “Hospitals in a Culturally Diverse Europe” in Amsterdam in 2004. Tussentijdse resultaten werden verspreid op verschillende Europese geneeskundige conferenties. Ondanks de grote diversiteit van gezondheidszorgsystemen en lokale

⁴ Oostenrijk, Denemarken, Finland, Frankrijk, Duitsland, Griekenland, Ierland, Italië, Nederland, Spanje, Zweden en het Verenigd Koninkrijk.

⁵ Zie ook https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2018/10/Ziekenhuiszorg_voor_migranten_rapport_Pharos.pdf, pp. 11–12.

omstandigheden in de deelnemende Europese ziekenhuizen is men erin geslaagd om talrijke gemeenschappelijke problemen voor migranten en het personeel van de ziekenhuizen te identificeren.

Er werden specifieke oplossingen bedacht binnen de culturele competentie voor de tolken en de scholing van ziekenhuispersoneel. Concrete aanbevelingen voor een migrantvriendelijk gezondheidsbeleid op ziekenhuisniveau en voor andere belanghebbenden werden gelanceerd als de “Verklaring van Amsterdam – Naar migrantvriendelijke ziekenhuizen in een etnisch-cultureel divers Europa”.⁶

De Verklaring van Amsterdam (p. 3) sluit af met de volgende woorden:

Alle Europese ziekenhuizen zijn uitgenodigd de Verklaring van Amsterdam te implementeren, migrantvriendelijke en cultureel competente organisaties te worden en een geïndividualiseerde, persoonlijke dienstverlening te ontwikkelen, waar alle patiënten baat bij zullen hebben. Investerings in een grotere sensibiliteit voor de behoeften van risicogroepen zijn een belangrijke stap in de richting van algemene kwaliteitszorg en -ontwikkeling.

Het is een feit dat 15 jaar later lang niet alle Europese ziekenhuizen de in het MVH-project voorgestelde aanbevelingen om een migrantvriendelijk ziekenhuis te worden, hebben geïmplementeerd. In de volgende subhoofdstukken zullen we gedetailleerd ingaan op de regeling van de tolkdiensten in enkele academisch ziekenhuizen in Nederland en Tsjechië.

4. Tolkdiensten in de zorg: Nederland

Voor 2012 werden tolkdiensten verleend aan anderstalige patiënten in de Nederlandse gezondheidszorg door de overheid gefinancierd. De tot op dat moment geldige tolkregeling werd door het Ministerie van Volksgezondheid afgeschaft. De Nederlandse overheid vond de patiënt zelf verantwoordelijk om Nederlands te spreken of om zelf voor een tolk te zorgen. Hoewel veel professionals en andere partijen tegen de stopzetting van de financiering van tolken in de zorg protesteerden, ligt de maatregel nog steeds op tafel. Al in 2011 ontstond een petitie gericht aan de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport die de aangekondigde bezuiniging aanvocht.⁷ Verschillende organisaties⁸ publiceerden in 2013 een samenvatting van de “Negatieve effecten van het stoppen van tolkenfinanciering op de zorg”.⁹ In 2014 verscheen een artikel in het Nederlands *Tijdschrift voor*

⁶ Zie https://assets.ctfassets.net/fclxf7o732gj/2kUJHD2M7qkg4k2sY2SKGM/726a49b175cde8b83d608712c31f2216/mfh_amsterdam_declaration_dutch.pdf.

⁷ Zie <https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2019/03/Petitie-tegen-bezuinigen-op-vergoeding-tolken.2011.pdf>.

⁸ KNMG, NIP en Pharos.

⁹ Zie <https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2019/03/Casu%C3%AFstiek-effect-veranderingen-in-tolkgebruik-EB-april2013.pdf>.

Geneeskunde waarin er gepleit werd voor de inzet van de professionele tolk, voor de scholing van artsen en het collectief regelen van de vergoeding bij patiënten.¹⁰ De artsenfederatie KNMG heeft in 2014 samen met o. a. Pharos¹¹ gezorgd voor de kwaliteitsnorm “Tolkgebruik bij anderstaligen in de zorg”;¹² deze norm wordt echter amper toegepast,¹³ omdat hij geen officieel statuut van kwaliteitsstandaard heeft zoals opgenomen in het Register van het Zorginstituut.

Volgens de kwaliteitsnorm kan men een professionele tolk inschakelen:

Wanneer de aard van de zorgvraag en het zorgaanbod complex is, is de kans reëel dat de relatie tussen patiënt en de informele tolk een betrouwbare informatie-uitwisseling in de weg staat of dat de informele tolk (bedoeld of onbedoeld) verkeerde informatie verstrekt of informatie achterhoudt. Maar in de praktijk gebeurt dat slechts bij een op de drie zorgcontacten met anderstaligen waarvan de arts het achteraf noodzakelijk vond. Nog geen tien procent van de zorgverleners is op de hoogte van deze norm, de financiering is onduidelijk, en men heeft geen tijd om een tolk te regelen (Triemstra et al. 2016).

De kernvragen van deze norm die een zorgverlener in overweging moet nemen, zijn:

- a) Is een tolk noodzakelijk?
- b) Is een professionele tolk noodzakelijk of kan met een informele tolk worden volstaan?

In de praktijk betekent dit dat de patiënt afhankelijk is van de goede wil en de beschikbaarheid van een familielid of vriend om als informele tolk op te treden. Dat brengt veel risico's met zich mee. Een informele tolk beheerst vaak noch de moedertaal van de patiënt noch het Nederlands in voldoende mate om een goed gesprek tussen patiënt en zorgverlener mogelijk te maken. De zorgverlener en patiënt kunnen dan niet op een correcte en volledige vertaling vertrouwen.

In de nieuwe versie van de Wet op de Geneeskundige Behandelingsovereenkomst (WGBO) die op 1 januari 2020 in werking trad, is de verantwoordelijkheid van zorgverleners voor de communicatie met de patiënt uitgebreid; zij moeten de patiënten o. a. uitnodigen om vragen te stellen. Om deze verantwoordelijkheid bij anderstaligen te kunnen nemen, is een professionele tolk vaak onmisbaar.

De Johannes Wier Stichting voor Gezondheidszorg en Mensenrechten startte in 2020 een campagne om de financiering van de tolken in de zorg terug te krijgen.¹⁴ Ondertussen is er meer begrip gekomen van de overheidskant. Tolk-

¹⁰ Zie <https://www.pharos.nl/kennisbank/de-professionele-tolk-verdwijnt-kwaliteit-onder-druk/>.

¹¹ De organisatie Pharos is actief vooral op het gebied van geestelijke gezondheidszorg en medische opvang asielzoekers, zie <https://www.pharos.nl/kennisbank/sneltest-gezondheidsvaardige-organisatie/>; <https://www.pharos.nl/kennisbank/sneltest-gezondheidsvaardige-organisatie/>.

¹² Zie https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2019/03/kwaliteitsnorm_tolkgebruik-bij-anderstaligen-in-de-zorg.pdf.

¹³ Lees meer hierover in de Openbare oproep voor een Kwaliteitsstandaard Taalbarrières in de Zorg en het Sociaal Domein van 2019: <https://www.de-eerstelijns.nl/wp-content/uploads/2020/06/Openbare-oproep-aan-voorzitter-Kwaliteitsraad-mbt-kwaliteitsstandaard-taalbarrieres-dec.-2019.pdf>.

¹⁴ Zie <https://www.johannes-wier.nl/bijzondere-dossiers/tolken-in-de-zorg-en-sociaal-domein/>.

diensten in de zorg worden wel vergoed bij vier specifieke groepen: te weten slachtoffers van mensenhandel, asielzoekers in opvangcentra, vrouwen die in een maatschappelijke opvang verblijven en toegelaten vluchtelingen in het eerste halfjaar dat zij in de gemeente wonen. De Minister voor Medische Zorg zegde toe op een oplossing voor de financiering van tolken in de zorg. Zolang dat nog niet het geval is, moeten de zorgverleners voor een oplossing zorgen. Veel Nederlandse academisch ziekenhuizen (UMC Utrecht of UMC Amsterdam) regelen tegenwoordig de tolken zelf, meestal via de telefoon.¹⁵ Ze dragen ook de kosten.¹⁶

De meeste Nederlandse ziekenhuizen werken samen met een vaste tolkdienstverlener, meestal met *Global Talk*,¹⁷ tot 2020 het Tolk- en Vertaalcentrum (TVcN). De telefonische tolkdienst (tolkentelefoon) wordt van tevoren gereserveerd of ad hoc geregeld. *Global Talk* biedt tolkdiensten in meer dan 200 talen en is 24 uur per dag bereikbaar. Daarnaast kan uiteraard ook een tolk op locatie besteld worden. Bij de voordelen van het gebruik van de tolkentelefoon horen vooral de lagere kosten, snelle en efficiënte manier van inzet van de tolk en doorlopende bereikbaarheid. Aan de andere kant, als het niet om een videodienst gaat, is een van de weinige nadelen het wegvallen van de non-verbale communicatie tussen de deelnemers. Deze kan vaak nuttig zijn, vooral bij het begrijpen van de cultuurverschillen en geeft ook positieve energie aan de beleving van het gesprek.

5. Tolkdiensten in de zorg: Tsjechië

Sinds de invoering van de Wet nr. 372/2011 Wetb., op gezondheidsdiensten en voorwaarden voor de levering ervan, zijn er in Tsjechië basisrechten voor alle patiënten (ook van buitenlandse afkomst).¹⁸ Het belangrijkste recht in deze context is het “recht op communicatie op een manier die voor de patiënt begrijpelijk is en met communicatiemiddelen die hij/zij kiest, met inbegrip van methoden die gebaseerd zijn op vertolking door een andere persoon” (zie Wet nr. 372/2011 Wetb., § 30, lid 1 en 2).

Het Tsjechische Ministerie van Volksgezondheid verschaft op zijn website ook algemene informatie over het zorgsysteem aan anderstalige patiënten in de vorm van een Engelstalige brochure, waarvan de nieuwste versie in 2020 onder de naam *Patient Guide, Guide for Improving Patient Safety* gepubliceerd werd.¹⁹ Deze brochure is bedoeld voor buitenlanders die langdurig in Tsjechië verblijven.

¹⁵ Zie <https://www.hetwzkz.nl/nl/tolken>.

¹⁶ Zie <https://assets-eu-01.kc-usercontent.com/081ff6f2-b0f5-0172-16f3-71e106a19e6b/8c79d-ca8-147f-4f03-bcbb-bbe55661c30a/Polikliniek-van-het-Wilhelmina-Kinderziekenhuis.pdf>, p. 3.

¹⁷ Zie <https://www.globaltalk.nl/dienst/zorg/>.

¹⁸ Zie https://ppropo.mpsv.cz/zakon_372_2011.

¹⁹ Zie https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/2020/08/Patient-Guide_EN_2020_FINAL.pdf.

Op p. 65 wordt aangegeven dat tolkdiensten die opgenomen patiënten nodig zouden hebben wel geregeld kunnen worden, maar op kosten van de patiënt.

Op dezelfde website staat ook vermeld dat er sinds 2016 (geactualiseerd in 2020) tweetalige communicatiekaarten voor anderstalige patiënten worden gebruikt die beschikbaar zijn in combinatie met het Tsjechisch en een van de meest voorkomende 9 talen: Engels, Arabisch, Bulgaars, Duits, Roemeens, Russisch, Spaans, Oekraïens en Vietnamees.²⁰ Elke kaart bevat een reeks vragen in het Tsjechisch, de vertaling ervan in een vreemde taal en een fonetische transcriptie van de uitspraak in die taal. De kaarten zijn thematisch verdeeld en de onderwerpen die ze behandelen, omvatten: kindergeneeskunde, gynaecologie en moeder-en-kindzorg, interne geneeskunde, behandeling en opsomming van klachten en informatie over voeding. De communicatie met anderstalige patiënten door middel van deze kaarten is een officieel communicatie-instrument in de zorg.

Volgens het onderzoek van Štýbnar (55–56) worden er in het Academisch ziekenhuis Olomouc (*FNOL*) naast de communicatiekaarten vijf manieren gehanteerd waarop met anderstalige patiënten wordt gecommuniceerd. Hiermee worden meestal communicatieproblemen met anderstalige patiënten opgelost, die op de urgente opname terechtkomen:

- tolkende begeleider;
- tolkende medewerker;
- interne tolk van het ziekenhuis;
- externe tolk (non-profitorganisatie of taalagentuur);
- telefoontolken.

Het meenemen van een ongeschoolde tolk die vaak een familielid of vriend van de patiënt is, is wellicht de goedkoopste manier, maar om de hierboven genoemde redenen, wordt dit niet als een goede optie beschouwd. Er kunnen communicatieproblemen ontstaan, gerelateerd aan het gebruik van medische terminologie; fouten die een professionele tolk niet zou maken.

Indien de anderstalige patiënt geen tolk meeneemt, wordt er beroep gedaan op de dichtstbijzijnde ziekenhuismedewerker die in staat is om te tolken, zij het in de taal van de patiënt ofwel als de patiënt Engels spreekt. Sommige Tsjechische ziekenhuizen hebben ook een aantal interne tolken in dienst. Volgens beschikbare bronnen²¹ hadden in 2014 het Academisch ziekenhuis Olomouc vijf, het Academisch ziekenhuis Ostrava twintig en het Academisch ziekenhuis Hradec Králové zevenentwintig tolken in dienst. Deze tolken worden tussen het ziekenhuispersoneel gezocht en het zijn (meestal) artsen die een vreemde taal goed beheersen en

²⁰ Zie <https://www.mzcr.cz/komunikacni-karty-pro-pacienty-cizince-a-zdravotniky/>.

²¹ Zie https://theses.cz/id/czfxux/Stybnar_Michal_Analyza_realizace_tlumocnickych_sluzeb_u_p.pdf?lang=sk;zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Dinformovan%C3%BD%20souhlas%26start%3D35, p. 68.

bereid zijn om dit werk tegen een extra beloning uit te voeren. Daarnaast hebben de ziekenhuizen ook een overeenkomst met een vertaalbureau dat tolkdiensten op locatie ofwel telefonisch aanbiedt.

6. Conclusie

Voor de analyse van het verlenen van tolkdiensten in de zorg werden twee landen gekozen die momenteel op een andere manier met het verlenen van tolkdiensten omgaan. Nederland, als land met een hoog aantal inwoners met een migratieachtergrond (meer dan 4 miljoen),²² heeft een ruime ervaring met het verlenen van tolkdiensten o.a. in de zorgsector. Ondanks de bekritiseerde afschaffing van de ruimhartige tokenfinanciering die tot 2012 gold, is men in Nederland bijzonder actief op dit gebied. Er ontstaat veel onderzoek en er zijn veel actieve organisaties die zich voor de behartiging van de belangen van anderstalige patiënten inzetten. Het is inmiddels ook evident dat de druk van de zorgverleners en andere partijen te groot is en dat de tolkdiensten in een nog vast te stellen vorm opnieuw ingevoerd worden. De verantwoordelijkheid om goede medische zorg te verlenen aan anderstalige patiënten is in feite van de overheid naar de zorgverlener verplaatst, die dat actief probeert op te lossen (academisch ziekenhuizen hebben de financiering op eigen rekening genomen).

Daarentegen is Tsjechië geen land met veel ervaring op dit gebied. Er zijn ook onvergelijkbaar minder buitenlanders²³ die in aanmerking zouden komen voor medische hulp. Desalniettemin stijgen de migratiecijfers ook in Tsjechië in de laatste jaren en door de geldende wetgeving moeten ook anderstalige patiënten adequaat worden geholpen. Het tolken door een begeleider van de patiënt (al dan niet door een minderjarige) zou niet meer als een optimale vorm van vertolking beschouwd mogen worden. Immers, het gebruik van niet-professionele tolken (waaronder ook het ziekenhuispersoneel) in de gezondheidszorg levert veel problemen op, aangezien het aanzienlijke gevolgen kan hebben. Deze gevolgen omvatten voor patiënten: moeilijkere toegang tot preventie, medische voorgeschiedenis, diagnose, therapie, revalidatie en informatie. Uiteindelijk kan een gebrekkige behandeling van de betrokken patiënten het gevolg zijn.

In de toekomstige fasen van de professionalisering op het gebied van tolken in de zorg zou men meer aandacht moeten schenken aan een duidelijke certificering voor tolken. Allereerst zouden er mogelijkheden moeten worden gecreëerd om zich als medisch tolk te laten opleiden. Voor het tolken in de gezondheidssector moeten relevante competenties worden verworven en voortdurend op

²² Zie <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-asiel-migratie-en-integratie/hoeveel-mensen-met-een-migratieachtergrond-wonen-in-nederland->.

²³ Zie <https://www.czso.cz/csu/cizinci/cizinci-pocet-cizincu>.

peil worden gehouden. Dit is in beide onderzochte landen nog niet volledig ontwikkeld, terwijl in landen zoals België²⁴ of de VS²⁵ de overheden al eerder de nodige stappen hebben gezet om dit functionerend te krijgen, inclusief financiering, certificering, een tolkenregister, een gedragscode en betere opleidingen. Men zou echter de reeds bestaande buitenlandse voorbeelden kunnen volgen om naar een verantwoorde structuur en kwaliteit van het verlenen van tolkdiensten in de zorg toe te groeien. Ook het project *Migrant-friendly-hospitals* zou hierbij als voorbeeld kunnen dienen.

Bibliografie

- Antonini, Rachele. “Child language brokering”. *Routledge Encyclopedia of Interpreting Studies*, geredigeerd door F. Pöchhacker. Routledge, 2015, p. 48.
- Bensing, Jozien, en Ludwien Meeuwesen. “Communicatie tussen hulpverlener en patiënt”. *Werken aan gezondheid: omgaan met kwetsbaarheid*, geredigeerd door Janneke van Mens-Verhulst et al. Lemma, 1996, pp. 83–93.
- Cline, Tony, et al. “Recent research on child language brokering in the United Kingdom”. *MediAzioni: Journal of Interdisciplinary Studies on Language and Cultures*, vol. 10, 2010, pp. 105–124.
- Harris, Brian. *The importance of natural translation*. Working papers in bilingualism, 1976.
- Meeuwesen, Ludwien, et al., redacteurs. *Als je niet begrijpt wat ik bedoel: tolken in de gezondheidszorg*. Mikado, 2011.
- Tse, Lucy. “Language brokering among Latin adolescents: prevalence, attitudes, and school performance”. *Hispanic Journal of Behavioural Sciences*, vol. 17, 1995, pp. 180–193.

Internetbronnen

- Campagne Tolken terug in de zorg, alstublieft. <https://www.johannes-wier.nl/bijzondere-dossiers/tolken-in-de-zorg-en-sociaal-domein/>. Geraadpleegd 4 april 2021.
- KNMG, KNOV, LHV, NHG, NIP, NPCF, NVvP, op initiatief van Pharos. “Kwaliteitsnorm tolkgebruik bij anderstaligen in de zorg”. 2014, https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2019/03/kwaliteitsnorm_tolkgebruik-bij-anderstaligen-in-de-zorg.pdf. Geraadpleegd 7 maart 2021.
- Langendijk-van den Berg, Irene, et al. “De professionele tolk verdwijnt: kwaliteit onder druk”. *Ned Tijdschr Geneesk.* 2014; 158: A7702, <https://www.pharos.nl/kennisbank/de-professionele-tolk-verdwijnt-kwaliteit-onder-druk/>. Geraadpleegd 2 april 2021.
- “Openbare oproep voor een Kwaliteitsstandaard Taalbarrières in de Zorg en het Sociaal Domein”. <https://www.de-eerstelijns.nl/wp-content/uploads/2020/06/Openbare-oproep-aan-voorzitter-Kwaliteitsraad-mbt-kwaliteitsstandaard-taalbarrieres-dec.-2019.pdf>. Geraadpleegd 9 maart 2021.
- “Petitie aan Minister Schippers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport”. 2011, <https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2019/03/Petitie-tegen-bezuinigen-op-vergoeding-tolken.2011.pdf>. Geraadpleegd 8 maart 2021.
- Pharos, KNMG en NIP. “Effecten van het stoppen van tolkenfinanciering op de zorg”. 2013, <https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2019/03/Casu%C3%AFstiek-effect-veranderingen-in-tolkgebruik-EB-april2013.pdf>. Geraadpleegd 1 maart 2021.

²⁴ Zie <https://www.agii.be/thema/certificering-sociaal-tolken>.

²⁵ Zie <https://www.ncihc.org/standards-for-training>.

- Polikliniek van het Wilhelmina Kinderziekenhuis. 2015, <https://assets-eu-01.kc-usercontent.com/081ff6f2-b0f5-0172-16f3-71e106a19e6b/8c79dca8-147f-4f03-bcbb-bbe55661c30a/Polikliniek-van-het-Wilhelmina-Kinderziekenhuis.pdf>. Geraadpleegd 1 maart 2021.
- Štýbnar, Michal. “Analýza realizace tlumočnických služeb u pacientů Fakultní nemocnice Olomouc”. Olomouc, 2014, Scriptie (Mgr.). Univerzita Palackého v Olomouci, https://theses.cz/id/czf-xux/Stybnar_Michal_Analyza_realizace_tlumocnickych_sluzeb_u_p.pdf?lang=sk;zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Dinformovan%C3%BD%20souhlas%26start%3D35. Geraadpleegd 10 maart 2021.
- Tolken. UMC Utrecht. <https://www.hetwkz.nl/nl/tolken>. Geraadpleegd 6 maart 2021.
- Triemstra, Mattanja, et al. “Noodzaak en omvang van de inzet van professionele tolken in de zorg, een inventarisatie onder zorgverleners”. 2016, https://www.nivel.nl/sites/default/files/bestanden/Rapport_Tolken.pdf. Geraadpleegd 10 maart 2021.
- Van den Muijsenbergh, M.E.T.C., et al. “Ziekenhuiszorg voor migranten Optimalisering van kwaliteit en doelmatigheid”. 2013, https://www.pharos.nl/wp-content/uploads/2018/10/Ziekenhuiszorg_voor_migranten_rapport_Pharos.pdf. Geraadpleegd 2 april 2021.
- <https://www.agii.be/thema/certificering-sociaal-tolken>. Geraadpleegd 10 februari 2021.
- <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-asiel-migratie-en-integratie/hoeveel-mensen-met-een-migratieachtergrond-wonen-in-nederland->. Geraadpleegd 10 maart 2021.
- <https://www.czso.cz/csu/cizinci/cizinci-pocet-cizincu>. Geraadpleegd 2 maart 2021.
- <https://www.fnol.cz/prava-pacientu>. Geraadpleegd 5 maart 2021.
- <https://www.globaltalk.nl/dienst/zorg/>. Geraadpleegd 3 april 2021.
- <https://www.mzcr.cz/komunikacni-karty-pro-pacienty-cizince-a-zdravotniky/>. Geraadpleegd 10 maart 2021.
- https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/2020/08/Patient-Guide_EN_2020_FINAL.pdf. Geraadpleegd 9 maart 2021.
- <https://www.ncihc.org/standards-for-training>. Geraadpleegd 4 april 2021.
- https://ppropo.mpsv.cz/zakon_372_2011. Geraadpleegd 4 april 2021.

Mikołaj BUCZAK

ORCID: 0000-0001-6172-3286

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

An emergency flipped classroom intervention in an L2 Dutch course: An action research study

Abstract

The flipped classroom has been gaining increasing popularity over the last decade, especially in the university context. This pedagogical approach not only contributes to students' engagement and motivation, but also enables a more flexible management of instructional time in class, which makes it a promising option for emergency situations. In October 2020, a 'Women's Strike' took place in Poland, influencing the teaching schedule in numerous higher education institutions. Since these circumstances caused a problem with managing the course and making it possible for the students to catch up with the new material, an action research investigation was undertaken to explore the applicability of the flipped classroom in an emergency situation. Hence, this article describes the evaluation of a flipped classroom emergency intervention with one group of first-year students of Dutch Studies at Adam Mickiewicz University in Poznań.

Keywords: flipped classroom, inverted classroom, Dutch, Dutch as a foreign language, Dutch in the university context, foreign language teaching.

1. Introduction

In essence, the flipped classroom (also: 'inverted classroom') is a pedagogical approach in which students first get acquainted with a new topic at home, and then explore it through practice in the classroom (Bergmann & Sams 2012; Mehring 2017). This way of teaching has gained popularity in a variety of disciplines, including foreign language (L2) teaching, over the last years. The concept of the flipped classroom is attributed to two chemistry high school teachers, Bergmann and Sams, who in 2007 started to prepare videos with voice-over for the students who missed class (Bergmann & Sams 5). The popularity of the flipped classroom approach has been increasing together with the development

of massive open online courses (*MOOC*), such as *Khan Academy*, *Coursera* or *FutureLearn*, which are based on this concept. In recent years, the flipped classroom has become an area of interest in L2 learning, especially English as a foreign language (Turan & Akdag-Cimen 2019). However, Zou et al. indicate that the new trends in the flipped classroom approach include its implementation in teaching other languages (23), such as Chinese (e.g., Wang et al. 2018).

According to many studies, the flipped classroom poses benefits but also some challenges. Its main benefits include optimizing the use of class time (Mehring 5; Wang et al. 512), providing a more dynamic class environment (Chen Hsieh et al. 2) and improving students' performance (Buitrago & Díaz 83; Wang et al. 512–513). Among the most frequently cited challenges, increased workload for teachers (Teng 119) and students (Zou et al. 21) should be mentioned. Furthermore, flipping the classroom may require teachers' training in the use of technology (Teng 119). Zou et al. also mention the contextual factors that the teacher has to take into account before flipping the classroom (21).

The beneficial characteristic features of the flipped classroom, especially its flexibility, make it a promising option as a didactic intervention in emergency situations. In order to evaluate the effectiveness of this pedagogical format in a Dutch as a foreign language context as an option for possible future emergencies, an action research study was conducted.

In the literature review, I provide the theoretical background of the flipped classroom approach, including its benefits and challenges. Next, I present the specific teaching context of the intervention, the methodology and the results of the study. Finally, I provide reflections on this action research investigation and future pedagogical directions.

2. Flipped classroom

2.1. Definitions

According to Bergmann and Sams, the basic concept of the flipped classroom is “that which is traditionally done in class is now done at home, and that which is traditionally done as homework is now completed in class” (13). In this vision of the flipped classroom, the students are provided with a new content video-lecture that they watch one day before the class occurs. Bergmann and Sams underline that in comparison to the traditional model of teaching, the flipped classroom allows to completely restructure the use of the class time (15) (Table 1).

It should be pointed out that the concept of the flipped classroom illustrated in Table 1 is embedded in a chemistry class. In the context of L2 instruction, Bergmann and Sams notice that “teachers are recording grammar lessons and conversation starters so as to create time in class to use the language more practically” (48).

Traditional Classroom		Flipped Classroom	
Activity	Time	Activity	Time
Warm-up activity	5 min.	Warm-up activity	5 min.
Go over previous night's homework	20 min.	Q&A time on video	10 min.
Lecture new content	30–45 min.	Guided and independent practice and/or lab activity	75 min.
Guided and independent practice and/or lab activity	20–35 min.		

Table 1. Comparison of class time use in traditional class and flipped classroom (Bergmann & Sams 15)

It should also be noted that in the Polish context a similar concept had been developed: ‘anticipatory learning’ (Pol. *nauczanie wyprzedzające*), that is, “active building of thematic and pre-established knowledge by students” (Dylak 60). This process of active building takes place before the lesson and it refers to the main topic of the following class. In Poland, anticipatory education has been applied in some primary and high schools through, for example, the e-learning platform *Dzwonek.pl* that allows students to use interactive teacher-made or coursebook materials in their free time. This concept meets some of the objectives for ‘lifelong learning’ promoted by Organisation for Economic Co-operation and Development and the European Union (*Raport o stanie edukacji* 113–117).

Bishop and Verleger, indicating that there is no consensus among the researchers about the definition of the flipped classroom, define it as “an educational technique that consists of two parts: interactive group learning activities inside the classroom, and direct computer-based individual instruction outside the classroom” (5). In this definition, the flipped classroom must be related to computer-based instruction. However, some studies underline that the flipped classroom does not require the use of technology, since asking the students to read a text at home might be also a form of this approach (e.g., Van Alten et al. 2).

Mehring combines these different ideas, providing a more generic (regarding the means of instruction), and at the same time more specific definition of the flipped classroom. According to Mehring, a flipped classroom is “the common instructional approach where teacher-created materials featuring instruction of new concepts are viewed outside of scheduled class time, in turn freeing teacher-student time for more collaborative efforts in class” (1–2). However, in the case of this definition, a question arises if the material needs to be created by the teacher himself or herself. According to Bergmann and Sams, teachers can also use ready-made didactic materials (106).

In this article, I opt for the definition proposed by Mehring, since it is the most complete and, at the same time, it emphasizes the major benefit of flipping the classroom – freeing up face-to-face class time. This was considered of special importance in the case of the present action research.

2.2. Benefits and challenges of flipping a class

In the flipped classroom, the students gain knowledge at home by means of material prepared by teacher, and practise skills during class time (Chen Hsieh et al. 1). The result of swapping the traditional teaching has many benefits for students, but may also be challenging.

As stated by Mehring, flipping the classroom frees up the face-to-face class time that can be used for more dynamic tasks. Hockly and Dudeney highlight that although in contemporary L2 teaching there is little focus on lecture, the concept of the flipped classroom can still contribute to the re-thinking and re-establishing of how the class time is used (170). In the case of L2 learning, many activities done traditionally in class, such as presenting a grammar topic to students, may be transferred outside class (Hockly & Dudeney 170). Freeing up the in-class time might be seen as a benefit, especially in the context of intensive language courses, but also as challenging for the teacher, since preparing the material for students requires devoting extra time, and sometimes necessitates the use of technological skills, e.g., for creating high-quality videos that will keep the learners attentive.

Finally, this student-centred approach offers higher levels of flexibility to students, as they can work with the learning material provided by the teacher, such as a video or a podcast, whenever and wherever they want to (Zou et al. 1). It also allows both the students and the teacher to focus on the practical aspects of using the language in class, e.g., practising orally a grammar construction. However, since the flipped classroom is a learner-centred approach, the responsibility shifts from the teacher to the students (Mehring 2; Zou et al. 2). This (to some extent) independent learning might be challenging for those with a low level of self-regulation. On the other hand, several studies conducted on the flipped classroom in language learning contexts demonstrate that this approach, among others, improves students' engagement (Chen Hsieh et al. 15; Zou 224) and enhances their motivation (Zainuddin & Halili 332; Zou 224).

3. Methodology

3.1. Action research

The present investigation is set up within an action research paradigm. Action research in the L2 context has a practical orientation, and its main deliberation

is to find solutions to problems identified by teachers “in order to bring about changes and, even better, improvements in practice” (Burns 2). Typically, once a problem has been identified, such research involves the following sequence of stages: 1) planning the action, 2) acting, that is, putting the plan into action and collecting data (e.g., through tests, surveys or journals), 3) observing the results of the intervention through analysing and interpreting the data, and 4) reflecting on the intervention and, if needed, preparing a new plan for a revised intervention (Burns 2010; Kemmis & McTaggart 1998).

3.2. The teaching context

The action research was implemented at Adam Mickiewicz University in Poznań within the *Speaking and Writing* subcourse for first-year students of Dutch Studies. The subcourse, together with *Grammar* and *Textbook Course*, forms a language course called *Practical Learning of Dutch*. All students were divided into two randomly created groups and were at the beginner level, as they had no or very basic knowledge of Dutch. In the winter semester 2020/2021, one group attended classes provided by three Polish teachers and the other group by one Polish teacher and two native speakers of Dutch.

In the first semester, the topics handled in the class were as follows: 1. Who are you?; 2. Planning; 3. Eating out; 4. Supermarket; 5. Clothing; 6. Living; 7. Doctor. The students attended 90-minute classes¹ twice a week. *Speaking and Writing* classes aim to develop students’ communicative oral and written competence. The textbook provides dialogues, texts, vocabulary, basic grammar rules and speaking and writing exercises. Usually, the traditional presentation-practice-production (PPP) model is followed, as the teacher first introduces the main topic with dialogue(-s), and the students analyse the new vocabulary and grammar. Thereafter begins the controlled and free practice in pairs and/or groups of three or four students (in channels on MS Teams). The teacher monitors group work by entering each channel for a few minutes and answers possible questions about grammar or vocabulary, listens to the students’ speaking and gives feedback.

On 28th October the nationwide ‘Women’s Strike’ took place under the slogan “I’m not going to work”. Numerous university teachers and students took part in the demonstrations. The students who had classes on that day informed the teacher that they were not going to show up. The teacher then agreed with the students that he would prepare a video lecture explaining the new topic which was *planning*. To minimize the delay, only the first half of the next online class was dedicated to the practice of the topic, which normally would be done in 90 minutes. As for *Speaking and Writing*, the missed class needed to be compensated fast and

¹ Because of covid-19 pandemic in the academic year 2020/2021 all classes for students of Dutch Studies at Adam Mickiewicz University were held online on MS Teams.

efficiently for two reasons. Firstly, since all components of *Practical Learning of Dutch* are interrelated, skipping even one class would influence the overall course dynamics. Secondly, the course timetable is hectic since the students are supposed to reach the A2/A2+ level at the end of the first year. The material destined for each semester needs to be done in order to avoid a backlog snowball effect.

3.3. Research questions

The main aim of the action research was to investigate the potential of the flipped classroom as an option for dealing with emergency situations in teaching Dutch as a foreign language at beginner level. The following research questions were formulated:

1. How effective does the flipped classroom turn out to be in terms of the grammar and vocabulary test scores?
2. What is the participants' evaluation of the flipped classroom material and procedure?
3. What specific benefits and downsides of the procedure do they list?

3.4. Participants

The group that underwent the intervention comprised 24 Dutch majors, 20 women and 4 men. They were all Polish and their mean age was 20.3. Ten of the students had pursued or were pursuing also other fields of study, e.g., English Studies, Biotechnology, Law, Film Studies, Management.

3.5. Data elicitation tools

In order to collect data, two online tools were used: Kahoot! and Google Forms. Kahoot! consisted of ten questions, seven of which were about how a specific hour should be told, and three were vocabulary questions. The questions were displayed by the teacher on the screen during the online class. The students had to read the question and were provided with four possible answers, three of which were incorrect. Next, the participants had to click on one answer on their smartphones. The students had 20 seconds to read and answer every question.

The evaluation survey was conducted one week after the online class occurred. The survey was held online via Google Forms. It consisted of three parts. In the evaluation part of the survey, the students responded to five-point Likert-type items according to the following scale: 1 = totally disagree, 2 = disagree, 3 = hard to say, 4 = agree, 5 = completely agree. The first part of the survey was related to the video recording provided by the teacher, the second one to the students' experience with

the flipped classroom. In these two parts, not compulsory open questions were also asked. The last part aimed at the collection of data such as gender, age and other studies that the students were pursuing.

3.6. Procedure

The structure of this intervention consisted of three stages: *before class*, *during class* and *after class*, illustrated in Table 2.

	Inquiry	Means
Before class	Transfer of knowledge	Video lecture
During class	Practice activities	45-minutes online class (Kahoot!, listening activity and speaking activities)
After class	Reflection	Survey

Table 2. The structure of the L2 Dutch flipped classroom (following Christensen 227)

Before class:

The students were provided with a 23-minute video lecture recorded by the teacher and uploaded on the university e-learning platform Moodle. It was available for seven days and had no views limits. The students were also provided with a forum so that they could ask questions or interact with others. No posts were published. The main objective of the recording was to transfer the knowledge about the textbook topic *planning*, which was: telling the time (incl. parts of the day, days and months) and introducing simple inversion in Dutch after phrases such as *om 4 uur* (“at 4 o’clock”), *op donderdag* (“on Thursday”) or *in 2013*. In the video, the teacher made use of the textbook and of an online clock to show examples of telling the time.

During class:

During class, the usual presentation was skipped. In order to check the students’ knowledge, they played a Kahoot! related to the video. The remaining time of the online class was dedicated to one listening exercise in which the teacher read a timetable of a train going from Poland to Norway with five changes and the students had to fill the missing departure and arrival times of the train to the respective city. Next, the students practised the topic in pairs through three speaking exercises. The main objective of the first exercise was to practise simple inversion. The students were provided with five questions, such as “What do you

do at 5 o'clock?" and answered them by starting with the adverbs of time. The second exercise was an information-gap activity in which the students arranged a meeting according to a timetable with activities and one free slot during the week. The third exercise stimulated practice of large numbers and getting familiar with some general facts (mostly geographical data) about the Netherlands. Each student was provided with five facts and five questions that he/she had to create and ask the other students (e.g. Student A: The highest mountain in the Netherlands is _____; How many meters _____?; Student B: The highest mountain in the Netherlands is 322 meters high).

After class:

After the class, the students still could use the forum on the e-learning university platform. No posts were published. As homework, the students had to write a paragraph of at least 120 words about their ideal day using the vocabulary related to the topic *planning*. The texts were published individually by each student on the university file hosting platform OneDrive. One week after the flipped classroom intervention, the students filled in an evaluation survey via Google Forms.

4. Results

The results of the test conducted in class through Kahoot! were as follows: the mean score value was 6.91 (out of max. 10), with the standard deviation value of 1.95. The students' scores ranged between 10%, one correct answer, and 100%, all ten answers were correct, with a mean of 69%. Nineteen out of 24 participants scored 60%, six correct answers, or more.

Figure 1 shows that only two of the students (out of the total of 23 who filled in the survey) had been familiar with the concept of the flipped classroom and had experienced it before.

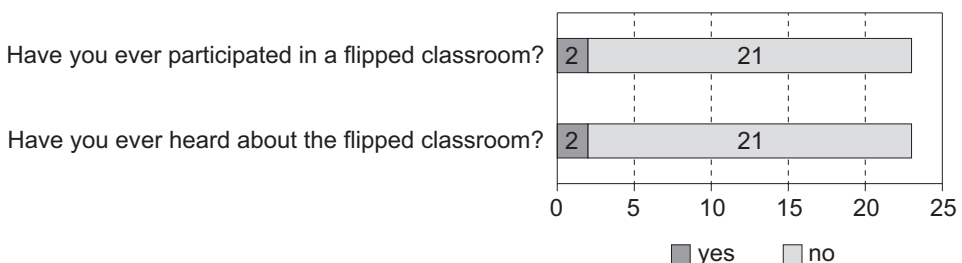

Fig. 1. The students' experience of the flipped classroom (N = 23)

Table 3 presents the data on the students’ opinions about the video lecture used before the lesson.

Item	Mean	SD	Mode
The quality of the video was sufficient	4.74	0.53	5
The length of the video was sufficient	4.52	0.65	5
The material was clear to me	4.74	0.44	5

Table 3. Descriptive statistics on the students’ evaluation of the pre-class material (N = 23)

As indicated by the high mean scores, the students agreed that both the quality and the length of the video were sufficient, and the material presented in the recording was clear.

The students’ feelings about the flipped classroom are illustrated in Table 4.

Item	Mean	SD	Mode
The video fulfilled my expectations	4.78	0.41	5
I felt I was well prepared for the next class	4.30	0.60	4
I enjoyed this type of class	4.09	0.90	4
I would like to have more such classes in the future	3.57	1.10	3, 4, 5

Table 4. Descriptive statistics on the students’ evaluation of the intervention (N = 23)

The data in Table 4 point to the students’ reported satisfaction with the procedure and the enjoyment that it stimulated. A greater variety of responses was revealed for the students’ willingness to have more flipped classes in the future. This may be related to some of the problems that were expressed in the answers to the open-ended questions.

The students pointed out two main disadvantages. One of them was the lack of possibility to ask questions on an ongoing basis, which is exemplified by this quotation: “(...) I have no problem reworking the material based on the videos you have prepared, although I prefer normal classes, for example, because of the possibility of asking questions” (ST16).

The other frequently mentioned disadvantage was the lack of verbal contact with other participants, as illustrated by the following quote: “No possibility of answering questions on an ongoing basis or conversation with others” (ST12).

Furthermore, three out of the 23 participants pointed out that they liked this one-time flipped classroom but would prefer to keep it as an “emergency solution”: “This is a good solution for emergencies, but I certainly wouldn’t want every class to be in such a form” (ST5).

On the other hand, some advantages of the flipped classroom were given as well. For example, the participants underlined that what they appreciated the most was the possibility to stop the recording and watch it over: “I did like the possibility to watch the class over and analyse the material again, the material was presented clearly and concisely and supported by examples from everyday life” (ST11).

Another benefit from the perspective of the participants was the flexibility regarding working on the content: “I could easily catch up the missed class at a time that was convenient for me, it was not imposed on me” (ST17) or “We could watch the video whenever we wanted to, without having to adjust” (ST19).

Finally, some remarks on the pre-class material were given by the participants. The students underlined especially the use of examples in the recording: “(...) the material was presented clearly and concisely, supported by examples from everyday life” (ST11) and “I enjoyed the exercise with the online clock. The teacher randomly showed times and said them out loud in Dutch” (ST14).

5. Discussion and conclusions

In relation to the first research question, the test results indicated that the flipped classroom was effective in terms of grammar and vocabulary scores. However, this verification in the form of Kahoot! also confirmed that the flipped classroom needs students’ engagement since it shifts the responsibility from the teacher to students (Hung, “Design-Based Research: Redesign...” 181–182). A demanding workload and a lack of proper preparation are often quoted as factors inhibiting learners’ engagement (Zou et al. 21). Proper preparation is therefore essential, especially in the event of elementary foreign language students with a low level of self-regulation (Zou et al. 20). Emergency flipped classrooms, which leave little preparation time, thus seem to be most suitable for more mature and autonomous learners, who need less guidance from the teacher. Based on this one-time intervention it is impossible to come to a far-reaching conclusion in this respect. However, the present participants, despite being beginner learners of Dutch, coped well with the flipped classroom as they were experienced, mature and multilingual college-age learners, with extensive experience with language learning and supposedly high levels of self-regulation skills. This corroborates the findings reported in previous research that the success of flipping the classroom depends on many factors, including the students’ characteristic such as gender, previous experiences, culture, socioeconomic aspects (Zappe & Litzinger 55) or individual traits (Chuang et al. 2).

The second research question concerned the students’ opinions about the flipped classroom material and procedure. The results of the survey showed that

the participants were overall positive about this intervention, especially about the pre-class material that fulfilled their expectations. Despite the generally positive reception, the most varied (and the least positive) attitudes were revealed in relation to the students' willingness to have more flipped classrooms in the future. As admitted by the participants in the survey, only two out of 23 had had any experience with the flipped classroom approach before. Possibly, their limited prior experience with this method might have caused a feeling of insecurity, which is an issue discussed in the literature (e.g., Zappe & Litzinger 55).

The third research question regarded the benefits and downsides of the procedure listed by participants. The students underlined the advantage of having the possibility to watch the video material many times, which is also found in the literature (e.g., Chen Hsieh et al. 2; McGivney-Burelle & Xue 484). Furthermore, the students mentioned the more flexible learning environment which is frequently brought up in the research on the flipped classroom (e.g., Adnan 16; Hung, "Flipping the classroom for English..." 92). As for the downsides, the survey responses revealed that the students would rather ask questions immediately when they realize that they do not understand an issue. Teacher-student, as well as peer-to-peer interaction, is crucial in the flipped classroom (Mehring 5). The participants in this intervention did not make use of the possibility to interact with the teacher or peers by posting on the e-learning platform in the pre-class phase, which can be explained in two ways. Firstly, interaction requires engagement, which is not possible to achieve in the case of one-time intervention. Secondly, because of the pandemic, the students had only experienced distance learning at the university and had not gotten to know other students in person.

The flipped classroom poses a challenge to the teacher, who has to find out the students' needs and preferences, as well as devoting extra time for preparation (Willis 286). Moreover, students' work needs to be monitored through the whole process (Zou et al. 21). However, it seems that the benefits of flipping the classroom in emergencies are worth overcoming these challenges. Despite students' varied responses about their willingness to have more flipped classrooms, the overall evaluation was positive enough to consider the flipped classroom as a promising option for emergency interventions in the future.

It should be acknowledged that the study had certain limitations, one of them being that it was a one-time intervention with one group of students. Although the data are not generalizable, which is typical of action research, they point to the potential of the flipped classroom. According to the survey results, the students' perceptions of this intervention were overall positive. However, the flipped classroom format needs to be repeated with the same group and other groups at the beginner level to make it possible to compare the results and to contribute to the development of the emergency L2 Dutch flipped classroom in the university context.

6. Future directions

The reflection on this action research study led to some future pedagogical directions regarding the procedure. Firstly, the recordings should be shorter or should be cut into pieces of 10–15 minutes. This would keep the students attentive and the content would be more effectively processed (Zou et al. 20). Secondly, the recording should be accompanied by interactive tasks and games. This would allow the students to ensure that they are familiar with the new material, at the same time diversifying the learning process and making it more attractive. Hung suggests that gamified flipped classroom might help students to overcome the fear of speaking a foreign language in class (Hung, “Gamifying the flipped classroom...” 304). Additionally, a post-intervention self-assessment activity, conducted in an attractive and stress-free format, could be added. Further developing the students’ self-regulation skills, it would also allow the students to get instant feedback on their learning process related to the new material.

To encourage students to interact with the teacher as well as with other students, detailed information about the stages of the flipped classroom should be provided. Diverse, interactive platforms for exchanging ideas as part of the pre-class activities would also be recommended, e.g., a group on Facebook (see Adnan 2017) or Padlet – an online Post-it board that can be shared by the teacher with all students. The integration of technology media may contribute to their greater interaction both in and outside class (Zainuddin & Halili 330).

Bibliography

- Adnan, Müge. “Perceptions of Senior-Year ELT Students for Flipped Classroom: A Materials Development Course”. *Computer Assisted Language Learning*, vol. 30, no. 3–4, 2017, pp. 204–222.
- Bergmann, Jonathan, and Aaron Sams. *Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day*. International Society for Technology in Education, 2012.
- Bishop, Jacob, and Matthew Verleger. “The Flipped Classroom: A Survey of the Research”. *2013 ASEE Annual Conference & Exposition Proceedings*. 2013, pp. 1–18, DOI. 10.18260/1-2--22585.
- Buitrago, Carolina R., and Juliana Díaz. “Flipping Your Writing Lessons: Optimizing Time in Your EFL Writing Classroom”. *Innovations in Flipping the Language Classroom*, edited by Jeff Mehring and Adrian Leis. Springer, 2017, pp. 69–91.
- Burns, Anne. *Doing Action Research in English Language Teaching: A Guide for Practitioners*. Routledge, 2010.
- Chen Hsieh, Jun Scott, et al. “Using the Flipped Classroom to Enhance EFL Learning”. *Computer Assisted Language Learning*, vol. 30, no. 1–2, 2016, pp. 1–21.
- Christensen, Erik. “A flipped classroom course structure”. *The Flipped College Classroom: Conceptualized and Re-conceptualized*, edited by Lucy Santos Green et al. Springer International Publishing, 2018, pp. 227–228.

- Chuang, Hsueh-Hua, et al. "Which Students Benefit Most from a Flipped Classroom Approach to Language Learning?" *British Journal of Educational Technology*, vol. 49, no. 1, 2016, pp. 56–68.
- Dylak, Stanisław. "Anticipatory education as a promising educational model for the *smartphone era*". *Educational and socio-cultural competences of contemporary teachers*, edited by Jacek Pyżalski. TheQ studio, 2015, pp. 56–80.
- Hockly, Nicky, and Gavin Dudeney. "Current and Future Digital Trends in ELT". *RELC Journal*, vol. 49, no. 2, 2018, pp. 164–178.
- Hung, Hsiu-Ting. "Design-Based Research: Redesign of an English Language Course Using a Flipped Classroom Approach". *TESOL Quarterly*, vol. 51, no. 1, 2017, pp. 180–192.
- . "Flipping the Classroom for English Language Learners to Foster Active Learning". *Computer Assisted Language Learning*, vol. 28, no. 1, 2014, pp. 81–96.
- . "Gamifying the Flipped Classroom Using Game-Based Learning Materials". *ELT Journal*, vol. 72, no. 3, 2018, pp. 296–308.
- Kemmis, Stephen, and Robin McTaggart. *The action research planner*. Deakin University Press, 1988.
- McGivney-Burelle, Jean, and Fei Xue. "Flipping Calculus". *PRIMUS*, vol. 23, no. 5, 2013, pp. 477–486.
- Mehring, Jeffrey. "The Flipped Classroom". *Innovations in Flipping the Language Classroom*, edited by Jeff Mehring and Adrian Leis. Springer, 2017, pp. 1–9.
- Raport o stanie edukacji 2012*. Instytut Badań Edukacyjnych, 2013, pp. 1–220, http://biblioteka-krk.ibe.edu.pl/opac_css/doc_num.php?explnum_id=414. Accessed 15 June 2021.
- Teng, Mark Feng. "Flip Your Classroom to Improve EFL Students' Speaking Skills". *Innovations in Flipping the Language Classroom*, edited by Jeff Mehring and Adrian Leis. Springer, 2017, pp. 113–122.
- Turan, Zeynep, and Birgul Akdag-Cimen. "Flipped Classroom in English Language Teaching: A Systematic Review". *Computer Assisted Language Learning*, vol. 33, no. 5–6, 2019, pp. 590–606.
- Van Alten, David C.D., et al. "Effects of Flipping the Classroom on Learning Outcomes and Satisfaction: A Meta Analysis". *Educational Research Review*, vol. 28, 2019, pp. 1–18.
- Wang, Jun, et al. "Enhancing Beginner Learners' Oral Proficiency in a Flipped Chinese Foreign Language Classroom". *Computer Assisted Language Learning*, vol. 31, no. 5–6, 2018, pp. 490–521.
- Willis, Linda-Dianne. "Implications for Pedagogy: Flipping the Classroom to Engage Pre-Service Teachers". *The Flipped Classroom: Practice and Practices in Higher Education*, edited by Carlos Reidsema et al. Springer, 2017, pp. 273–287.
- Zainuddin, Zamzami, and Siti Hajar Halili. "Flipped Classroom Research and Trends from Different Fields of Study". *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, vol. 17, no. 3, 2016, pp. 313–340.
- Zappe, Sarah E., and Thomas A. Litzinger. "Considerations When Evaluating the Classroom Flip Instructional Technique". *The Flipped College Classroom: Conceptualized and Re-conceptualized*, edited by Lucy Santos Green et al. Springer, 2016, pp. 51–62.
- Zou, Di. "Gamified Flipped EFL Classroom for Primary Education: Student and Teacher Perceptions". *Journal of Computers in Education*, vol. 7, no. 2, 2020, pp. 213–228.
- Zou, Di, et al. "A Systematic Review of Research on Flipped Language Classrooms: Theoretical Foundations, Learning Activities, Tools, Research Topics and Findings". *Computer Assisted Language Learning*, 2020, pp. 1–27, doi: 10.1080/09588221.2020.1839502.

Cultuur

Marlou DE BONT

ORCID: 0000-0002-7248-2243

Universität Wien / Universiteit Antwerpen

Bestselling ‘beeldekens’. Hendrik Conscience’s *Hoe men schilder wordt* (1843) en de negentiende-eeuwse populaire beeldcultuur

Abstract

Around the mid-nineteenth century, European literature abounded with book illustrations and the use of a pictorial style. Depending on the context and perspective, this literary fashion was associated with a threatening democratization of literature or perceived as a chance to reach new audiences. This article investigates whether the striking interactions between text and image in the internationally popular novella *Hoe men schilder wordt* (1843) by the Flemish author Hendrik Conscience can be regarded as a factor in its nineteenth-century popularity, and as a starting point for Conscience’s current image as an author of ‘popular’ literature, aiming at broad upcoming audiences.

Keywords: Hendrik Conscience, nineteenth century, Flemish literature, popular culture, visual culture.

1. Inleiding

Ik heb er steeds naar getracht – zegde hij, in zijne laatste levensjaren – te doen wat de graag aanhoorde Vlaamsche liedjeszanger doet, dien wij op de markt en kermis of ’s zondags op het kerkplein aantreffen. Ik verbeeldde mij, dat ik plaats nam op bank of tafel, niet te hoog en ook niet te laag, in dezer voege dat de luisterende menigte alles goed onderscheiden en ik, bij het vertellen, mijne beeldekens gemakkelijk met den vinger kon aanwijzen (Coopman 182).

Rond het einde van de negentiende eeuw werd Hendrik Conscience (1812–1883) in profielschetsen, herinneringen en anekdotes zoals de bovenstaande door verschillende Vlaamse auteurs en critici gepresenteerd als een auteur van ‘populaire’ literatuur *pur sang*. “De man die zijn volk leerde lezen” was volgens deze auteurs – en volgens Conscience zelf overigens – niet alleen een auteur van ‘populaire’ literatuur omdat hij geliefd was bij een breed publiek, maar ook

omdat hij een bepaald *type* literatuur schreef: het soort literatuur dat qua vorm en inhoud gericht is op het bereiken van een breed publiek (trachten “te doen wat de graag aanhoorde Vlaamsche liedjeszanger doet”). Wat het effect was van deze beeldvorming, toonde onder meer Tom Verschaffel (2001) in zijn analyse van de laatnegentiende-eeuwse en twintigste-eeuwse visies op het werk van Conscience: “[h]et pleidooi voor Conscience dat zijn «volkse» karakter centraal stelt, heeft de kritiek en het geloof in de gebrekkige literaire kwaliteit van zijn werk alleen maar bevestigd” (Verschaffel 560).

Verschaffels observatie over de beeldvorming rond Consciences oeuvre illustreert een belangrijk uitgangspunt in veel onderzoek naar populaire literatuur, namelijk dat de term in het literaire discours vaak als tegenhanger functioneert voor ‘hoge’ literatuur en zodoende een zeker waardeoordeel impliceert (Sheffy; Berberich 31). Verschillende onderzoekers hebben er bovendien op gewezen dat de tegenstelling tussen ‘populaire’ literatuur en ‘hoge literatuur’ historisch bepaald is en verbonden met ontwikkelingen als de commercialisering van de boekenmarkt en de democratisering van het leespubliek, die vooral vanaf de negentiende eeuw een vlucht namen (Van Boven 45–47; Pittard 11–12). Deze inzichten over de historiciteit en de strategische functie van de term ‘populaire literatuur’ roepen de vraag op of Conscience al vanaf het begin van zijn carrière werd gezien als een auteur van ‘populaire literatuur’ en met welke aspecten van zijn werk deze categorisering werd verbonden.

In dit artikel wil ik de beeldvorming rond Conscience als een auteur van ‘populaire literatuur’ historiseren en tegelijkertijd nadenken over mogelijke factoren in de negentiende-eeuwse populariteit van zijn teksten. Daarbij concentreer ik me op de contemporaine receptie van de “beeldekens” die in de eerder geciteerde anekdote uitdrukkelijk genoemd worden als manier om het publiek bij het verhaal te betrekken. Illustraties en een ‘beeldende’ vertelstijl – “beeldekens” in letterlijke en figuurlijke zin – vormden een belangrijk kenmerk van veel negentiende-eeuwse literatuur, dat in positieve en negatieve zin werd geassocieerd met een popularisering van de literatuur (Hamon 25–26). De rol van de boekillustratie en het pictorialisme in de negentiende-eeuwse Vlaamse literatuur en in Consciences werk in het bijzonder heeft tot nu toe echter nog maar weinig aandacht gekregen, op een enkele uitzondering na (Couttenier, “Verbeeld U” 633). Voor deze bijdrage beperk ik me tot een van de teksten die aan de basis stonden van Consciences doorbraak als veelgelezen auteur in binnen- en buitenland, namelijk de rijkelijk geïllustreerde novelle *Hoe men schilder wordt* uit 1843 (D’hulst 107). Zoals de titel al doet vermoeden, spelen de beeldende kunsten ook op verhaalniveau een belangrijke rol in deze tekst. Consciences korte novelle over de zoon van een Antwerpse havenarbeider die uitgroeit tot een succesvol kunstenaar was vanaf het begin buitengewoon populair en is bovendien een van de teksten die in de loop van de negentiende eeuw het meest werden geassocieerd met het ‘populaire’ karakter van Consciences oeuvre.

In de paragrafen die volgen, zal ik de publicatie van *Hoe men schilder wordt* eerst situeren in relatie tot de internationale negentiende-eeuwse fascinatie voor visuele cultuur en de specifieke cultuurnationalistische vormen die deze fascinatie in Vlaams-Belgische literaire kringen rond het midden van de negentiende eeuw aannam. Vanuit dit cultuurhistorische perspectief ga ik vervolgens kort in op de interactie tussen de illustraties en de visualiserende vertelstijl in *Hoe men schilder wordt*. Daarna analyseer ik de beoordeling van de interactie tussen tekst en beeld in de negentiende-eeuwse receptie van de tekst, waarbij ik me beperk tot het Nederlandse taalgebied. Werd de combinatie van illustraties en Consciences visualiserende vertelstijl al vanaf het begin gezien als de bron van de opmerkelijke populariteit van deze tekst? En werd zijn werk hierdoor inderdaad gezien als een voorbeeld van 'populaire' literatuur, gericht op een breed publiek?¹

2. *Hoe men schilder wordt* en de negentiende-eeuwse fascinatie voor het beeld

Dat de interactie tussen tekst en beeld in *Hoe men schilder wordt* een belangrijke rol speelt, blijkt niet alleen uit de titel en de onderwerpkeuze, maar ook uit de materiële kenmerken van de oorspronkelijke publicatie. De eerste editie bevatte maar liefst 34 houtgravures, een aantal dat voor de tweede editie in 1844 werd opgetrokken naar veertig. Voor een boek van rond de zeventig bladzijden lijkt dat opvallend veel, maar internationaal gezien was *Hoe men schilder wordt* hierin allerm minst uniek. De negentiende eeuw was immers de eeuw van het geïllustreerde boek en van de fascinatie voor het beeld. Door de toegenomen mogelijkheden voor goedkope beeldreproductie waren boekillustraties niet enkel meer voorbehouden voor luxe-uitgaves en werd het mogelijk om een groeiend publiek van geïllustreerde teksten te voorzien (Hamon 11–12). Deze ontwikkeling maakte deel uit van een bredere visuele cultuur waarin door verschillende technologische innovaties beelden steeds nadrukkelijker aanwezig waren in het alledaagse leven en nieuwe visuele praktijken ontstonden (Crary). De opkomst van deze populaire beeldcultuur had haar voor- en tegenstanders, zoals Philippe Hamon (2001) met betrekking tot de negentiende-eeuwse Franse literatuur beschrijft. Terwijl de 'iconofielen' zich volop lieten inspireren door de nieuwe alomtegenwoordigheid van het beeld, zagen 'iconofoben' de opkomst van het industrieel geïllustreerde boek en de nieuwe mode van de beeldende, fragmentarische stijl als tekenen van een verlies aan betekenis en diepgang in de literatuur. De fascinatie voor het beeld bracht volgens deze critici een 'gevaarlijke' democratisering van de literatuur met zich mee (Hamon 25–26).

¹ De auteur dankt Ulrike Burki voor haar hulp bij het verzamelen van receptiemateriaal en de anonieme beoordelaars voor hun feedback op een eerdere versie van dit artikel.

Voor de Vlaamse auteurs in het negentiende-eeuwse België was deze democratisering van de literatuur juist een doel op zich. Door in het Nederlands in plaats van in het Frans te schrijven, richtten auteurs als Conscience zich op een klein, maar groeiend publiek uit de (lagere) middenklassen (Van den Berg & Couttenier 396). Voor deze auteurs vormden mengvormen van beeld en verhaal en goedkopere boekillustraties juist een kans om meer mensen te enthousiasmeren voor hun werk. In de jaren veertig van de negentiende eeuw werden Vlaamse romans vanwege de beperkte afzetmarkt echter zelden geïllustreerd; daarvoor was het financiële risico te groot (Couttenier, “Verbeeld U” 638–639). De in Antwerpen gevestigde drukker en uitgever Joseph-Ernest Buschmann (1814–1853) was een van de eersten die het aandurfd om Nederlandstalige literatuur van Vlaamse auteurs in uitbundig geïllustreerde edities op de markt te brengen. Hij stond bekend om zijn kwaliteitsvolle en ambitieuze uitgaves, die qua uitvoering konden concurreren met het beste wat de Brusselse drukpersen op dat moment te bieden hadden (Van der Marck 143–144; Simons 56). *Hoe men schilder wordt* was Buschmanns eerste Nederlandstalige uitgave en vormde als het ware een uithangbord voor zijn uitgeefstrategie, die in het Vlaamse *Kunst- en letterblad* werd omschreven als het maken van geïllustreerde boeken voor een relatief lage prijs (“Mengelingen”).

De ‘iconofiele’ houding van uitgevers als Buschmann ging samen met een culturnationalistisch streven naar een herwaardering van de Vlaamse taal en cultuur binnen de Belgische natiestaat. De Vlaamse taal en cultuur werden door de Vlaamse Beweging in deze periode steeds vaker gepresenteerd als ‘nationaal’, als de kern van de Belgische identiteit (Van den Berg & Couttenier 297–304). In deze context werden boekillustraties gepresenteerd als een belangrijk promotiemiddel voor de Vlaamse literatuur in België. In een aankondiging uit 1844 in het *Kunst- en letterblad* (dat inmiddels eveneens door Buschmann werd uitgegeven) van Buschmanns nieuwe geïllustreerde reeks voor Vlaamse literatuur getiteld *Nederduitse Kunstbibliotheek voor lezende huisgezinnen* wordt bijvoorbeeld de vraag gesteld “[w]aerom (...) er niet voor het goede, voor het nationale gedaen [zou] worden wat men dagelyks voor het vreemde, voor het verderfelyk ziet geschieden?” (“Nederduitse kunstbibliotheek”).

Consciences onderwerpkeuze in *Hoe men schilder wordt* past in dit culturnationalistische discours gericht op een herwaardering van de Vlaamse taal en cultuur. Zijn verhaal sloot aan bij de grote interesse die in die periode in Vlaamsgezinde kringen leefde voor ‘Belgische’ kunstenaars uit heden en verleden. In de vorm van geromantiseerde levensverhalen die circuleerden in verschillende cultuurvormen – van toneelstukken en geïllustreerde biografieën tot processies – werden historische schilders als Hans Memling of Quinten Massijs met terugwerkende kracht als vaderlandslievende Belgen geportretteerd (Graham 174–177). In Antwerpen werden in 1840 ter ere van de tweehonderdste

sterfdag van Peter Paul Rubens bijvoorbeeld grote festiviteiten georganiseerd waar ook Conscience bij betrokken was. Hij droeg een verhaal bij (over Quinten Massijs) aan het *Album ter eere van Rubens* en hield ter ere van de onthulling van het standbeeld van Rubens op de Groenplaats een toespraak waarin hij kunstenaars uit het verleden als Rubens presenteerde als een bron van nationale trots: “[v]raagt het aan de steden van het kunstrijk Italië, aan Duitschland, aan Frankrijk, aan Engeland, en gij zult eenen enkelen roep hooren opgaan, om de glorie van een Vlaamsch schilder te verkonden; gij zult uw hart van hoogmoed en fierheid voelen opzwellen over den naam van Belg, dien gij draagt” (Conscience, “Redevoering uitgesproken by het beeld van Rubens, op het oogenblik Der Plegtige Inhuldung” 138). Consciences negentiende-eeuwse tijdgenoten hebben volgens hem de taak om de internationale reputatie van “de Vlaemsche school” in de traditie van Rubens hoog te houden (Conscience, “Redevoering”).

Met *Hoe men schilder wordt* lijkt Conscience drie jaar later zijn eigen steentje te hebben willen bijdragen aan het promoten van het kunstenaarschap in dienst van de natie, al koos hij nu voor een eigentijdse kunstenaarsfiguur. Het verhaal over de Antwerpse arbeiderszoon Frans(ken) die wordt toegelaten op de Antwerpse kunstacademie en vervolgens uitgroeit tot een succesvol schilder is doorspekt met lessen van de verteller over ‘hoe men schilder wordt’. Volgens verschillende bronnen modelleerde Conscience Frans naar Edward Dujardin (1817–1889), zijn jeugdvriend en latere illustrator aan wie het boek ook opgedragen is (Rooses, “Hendrik Conscience” 319; Vanhecke 16–17). Sinds 1841 werkten Dujardin en Conscience als respectievelijk professor en griffier aan de Antwerpse Academie der Schone Kunsten (Pauwels 105), die een belangrijk decor vormt in het verhaal. Consciences verhaal over de weg naar succesvol kunstenaarschap is dus duidelijk verankerd in een specifieke Antwerpse en Belgische context, maar sloot tegelijkertijd aan bij de internationale interesse voor de beeldende kunsten als onderdeel van de visuele cultuur (Hamon 117 e.v.).

3. Een verhaal in beelden

De negentiende-eeuwse fascinatie voor het beeld uitte zich niet alleen in een honger naar geïllustreerde boeken en een – al dan niet cultuurnationalistische – interesse voor beeldend kunstenaars, maar ook in de compositie en de vertelstijl van veel negentiende-eeuwse literatuur (Meisel 52–68; Hamon 25). Ook *Hoe men schilder wordt* bevat zowel illustraties in beeldvorm als (figuurlijk) in tekstvorm. Tekst en beeld treden in deze tekst op verschillende manieren met elkaar in interactie. Het frontispice tegenover de titelpagina, getekend door Dujardin, verbeeldt bijvoorbeeld hoe een grote groep schooljongens de Antwerpse kunst-

academie verlaat en loopt daarmee vooruit op een latere scène in het verhaal. In tegenstelling tot dit frontispice zijn de andere illustraties, ontworpen door Gustaaf Wappers en Gustave Buschmann en gegraveerd door Henry Brown, in de tekst geïntegreerd. Daarmee is de eerste editie van *Hoe men schilder wordt* een typisch voorbeeld van een *livre à vignettes*, een in houtgravure geïllustreerde boekvorm die in de jaren dertig van de negentiende eeuw ontstond in Frankrijk en ook in België populair was (Van der Marck 56).

Deze in de tekst verwerkte illustraties staan niet alleen door hun plaats ten opzichte van de tekst, maar ook door hun begeleidende functie in een directer verband met het narratief. Vaak vormen ze een visuele vertaling van bepaalde elementen in het verhaal en zijn ze bij het betreffende fragment geplaatst. Het meest in het oog springende voorbeeld van deze begeleidende illustraties zijn de afbeeldingen die de tekeningen van Frans moeten voorstellen en die door de verteller of door personages steeds worden aangekondigd en becommentarieerd (zie fig. 1). De lezer kan de artistieke vorderingen van Frans zo niet alleen in woord, maar ook in beeld volgen; van de eerste tekeningen uit zijn kindertijd tot de tekening waarmee hij in zijn laatste jaar op de academie de eerste prijs wint.

Een andere bijzondere vorm van interactie tussen de tekst en de begeleidende illustraties is terug te vinden in verschillende van de tekstuele ‘tableaus’ die *Hoe men schilder wordt* rijk is. De term ‘tableau’ komt oorspronkelijk uit de schilderkunst en werd in de achttiende eeuw door onder meer Diderot als esthetisch concept in het theater geïntroduceerd, van waaruit het zich verspreidde naar de roman (Fried 77–78; Meisel 64). In de negentiende eeuw groeide het tableau uit tot een populaire ‘transmediale’ conventie die in verschillende media teruggevonden kon worden (Rajewsky 12–13; Wolf). Het concept verwijst naar een encenering van één of meerdere personages wiens acties ‘bevrozen’ tot een (affectief of symbolisch) treffend beeld. Tableaus vormen dus een onderbreking (of start) van het narratief die, zo was de gedachte, het publiek zou toelaten om meer op te gaan in het verhaal en in de emoties van de personages (Fried 78; Van Oostveldt 139). Het emotionele effect dat deze tableaus oproepen bij het publiek werd daarbij belangrijker geacht dan de samenhang van de plot (Meisel 69 e.v.).

In *Hoe men schilder wordt* zijn tableaus te herkennen aan het begin van het eerste hoofdstuk, als startpunt van waaruit de handeling vertrekt, en op de meest emotionele momenten in het narratief. Deze tableaus zijn voorzien van illustraties die de verbeelding van de betreffende passage door het publiek ondersteunen. Gezien de beperkte omvang van dit artikel zal ik hier slechts één van de opvallendste tableaus in de tekst bespreken. Het betreffende tableau werd door verschillende contemporaine recensenten als een geslaagd dramatisch hoogtepunt van het verhaal aangeduid, wat het in de context van dit artikel tot een interessant voorbeeld maakt voor het illustreren van Consciences visualiserende vertelstijl.

— 52 —

DE MOEDER.

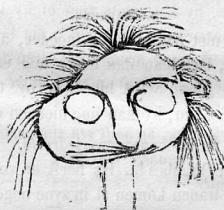
Ja, Meken heeft het in haren zak.

M. WAPPERS.

Laet eens zien, Vrouw; geef dat eens hier.

DE GROOTMOEDER. *Zy vroet tamelyk lang in haren zak.*

Och heer! Zou ik het verloren hebben? Ha, neen! Hier is het. Zie, Mynheeren!

Het is nog maer een kind, Mynheeren. — Ik zeg niet dat het portret goed gedaen is, maer het gelykt toch een beetje.

(De professoren geven elkander het stuk papier over. De eene byt op zyne lippen, de andere schynt te moeten niezen; doch by het bezien der grootmoeder, die zich als vergelykingsmodel in het midden der kamer plaetst, barsten zy eindelyk in eenen langen lach los.)

DE MOEDER, *stil tot grootmoeder.*

Meken, zy lagchen.

DE GROOTMOEDER, *met blydschap.*

Laet ze maer lagchen. Hoe meer hoe liever. Ziet gy niet dat ik het er om doe; nu komt Frans zeker op de Akademie.

Fig. 1. Illustratie die een kindertekening van Frans verbeeldt (Conscience, *Hoe men schilder wordt* 32); bron: C 8642, Collectie Stad Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience

Het tableau komt voor op een moeilijk moment voor Frans en zijn familie. Nadat hij met succes de Antwerpse kunstacademie heeft doorlopen, krijgt hij enkele zware tegenslagen te verwerken: zijn vader raakt arbeidsongeschikt door

een ongeval en zijn mecenas baron De Pret sterft. Zijn familie maakt een periode van honger en armoede door die Frans er bijna toe aanzet om zijn kunstenaarsambities aan de wilgen te hangen. Zijn laatste kans op het kunstenaarschap vormt het werk dat hij heeft geschilderd naar aanleiding van de dood van De Pret (“Het graf van eenen weldoener”) en dat hij heeft ingezonden naar een tentoonstelling in Keulen. Precies op het moment dat Frans’ vader door alle ellende in huilen is uitgebarsten en Frans vervolgens aanbiedt om als metselaar te gaan werken, komt er een postbode met een brief uit Keulen langs. De postbode wil de brief echter enkel overhandigen als de bezorgkosten ook worden betaald. Op dat moment ‘pauzeert’ de verteller de handeling om zijn eigen verontwaardiging te uiten en de wanhoop van de personages beter invoelbaar te maken:

Twee francs! in welke verborgene plaets van dit huis bevindt zich die schat? Twee francs – voor menschen die van honger vergaen? Wie kan de droefheid en de martelpyn van dit huisgezin beschryven? Die brief behelst welligt het einde hunner rampen; – hy, misschien, moet hunne tranen droogen, hun eten geven en hen van de verjaging bevryden... En ziet, terwyl zy, met kloppenden boezem, den brief bestaren, en smeeken om hem te mogen openen, wil de drager heen gaen en alle hunne hoop hun ontscheuren. – De aerde brandt onder de voeten dier ongelukkigen; zy stampvoeten van ongeduld, zy rukken zich de haren uit... De arme Frans wringt zich in een dat zyne leden kraken: hy wordt als een dwalend schip door de baren van den rampspoed heen en weër geslingerd, Hy hoopt, en vreest ter zelfder tyd : die brief is welligt de have zyner welvaart, hy ziet ze... en zy gaet hem ontsnappen! De moeder knielt voor den briefdrager; zy heft hare smeekende handen tot hem... Ha! hy weent, – hy heeft geen steenen hart. Daer! Hy geeft den brief aen Frans, met deze woorden : – Daer, neem hem maer. Ik ben ook arm, maer ik kan het toch niet langer zien (*Conscience, Hoe men schilder wordt* 66–67).

De verteller gebruikt in dit tableau verschillende strategieën om zijn publiek aan te sporen zich de situatie van Frans en zijn familie te verbeelden en met hen mee te leven: hij begint met een reeks retorische vragen en neemt meermaals zijn toevlucht tot de beeldspraak om de emoties van de personages te beschrijven. “De aerde brandt onder de voeten” van de familie en Frans wordt “als een dwalend schip door de baren van den rampspoed heen en weër geslingerd”. De uitroepen en directe aansprekingen van de verteller creëren daarbij een indruk van onmiddellijkheid en immersie. Hij roept het publiek expliciet op tot visualisering (“En ziet”) en gebruikt een aanwijzend bijwoord (“Daer!”), wat normaal gesproken een spreeksituatie veronderstelt waarbij spreker en aangesprokene in dezelfde ruimte aanwezig zijn. De aandacht wordt eveneens gevestigd op de gestiek van de personages (stampvoeten, haren uitrukken, zich ineenwringen) als uiterlijke tekens voor hun gemoedstoestand (cf. Couttenier, “De man die zijn volk gezichten leerde lezen” 507 e.v.). Via deze strategieën positioneert de verteller zich als een toeschouwer van de scène die hij beschrijft en nodigt hij de lezer uit om eveneens ‘op te gaan’ in het geschetste tableau.

De visualiseringstechnieken van de verteller zijn in dit tableau duidelijk gericht op het oproepen van een emotioneel effect bij het publiek. Aan de bege-

leidende illustratie bij het tableau kan een vergelijkbare functie worden toegeschreven. Deze illustratie verbeeldt namelijk het dwalende schip op zee waarmee de verteller de gemoedstoestand van Frans vergelijkt (zie fig. 2). De tekstuele uitdrukking van de gevoelens van het hoofdpersonage wordt zo extra kracht bijgezet.

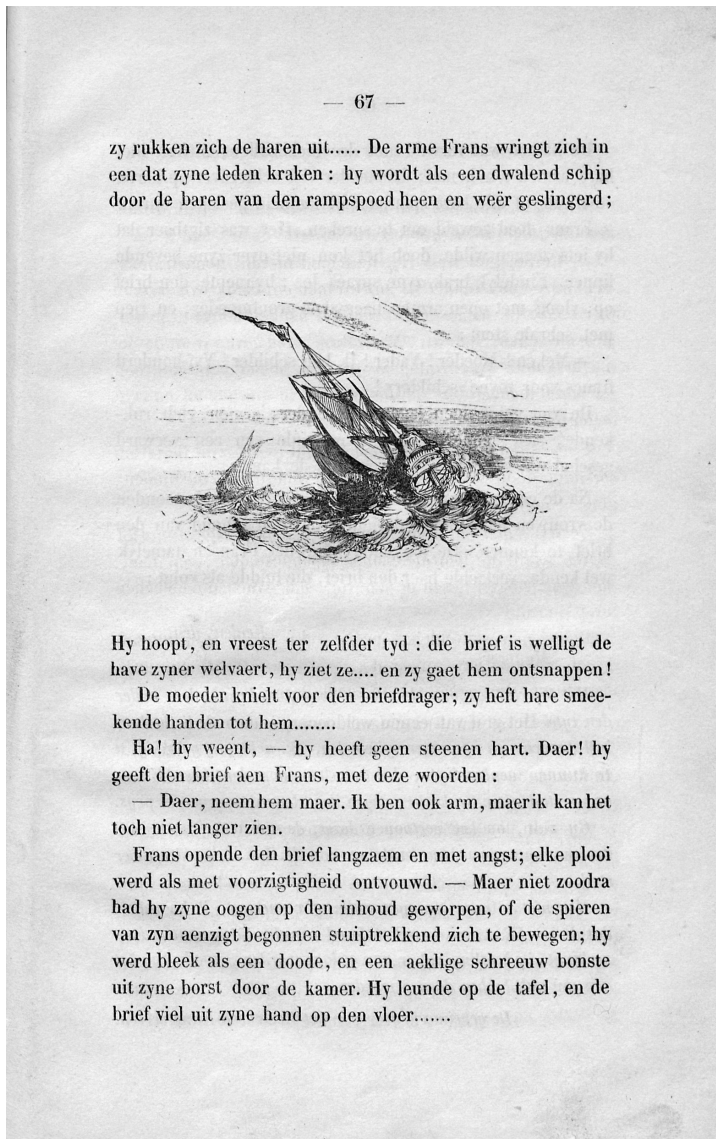

Fig. 2. Illustratie ter ondersteuning van de beeldspraak in de tekst (Conscience, *Hoe men schilder wordt* 67); bron: C 8642, Collectie Stad Antwerpen, Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience

4. Receptie

Hoe werd de opvallende (letterlijke en figuurlijke) aanwezigheid van het beeld in *Hoe men schilder wordt* waargenomen door eigentijdse critici in het Nederlandse taalgebied? In het Vlaamse *Kunst- en Letterblad*, dat werd uitgegeven door leden van de Gentse en Antwerpse Vlaamse Beweging, werd *Hoe men schilder wordt* al vroeg genoemd als bewijs voor het succes van Buschmanns initiatief om geïllustreerde uitgaves van Vlaamse literatuur op de markt te brengen. Daarbij werd ook gewezen op de opvallende populariteit van het boek, waarvan de eerste oplage binnen twee weken was uitverkocht (Keersmaekers 56). Zo bericht een anonieme Antwerpse correspondent: “Het boekje *Hoe men schilder wordt* diene (...) tot voorproef van hetgeen de antwerpsche drukpers in prachtwerken aen het vlaem-sche publiek gaet leveren. Dit werkje van onzen verdienstelyken romanschryver wordt hier met ongemeene graegte door het volk gelezen” (W. 10). Ook over de inhoud was de criticus in het algemeen te spreken: “Enkele bladzyden zyn mis-schien wat plat, doch de samenhang van het geheele is goed en de ontknoping treffend” (W. 10). Niet lang daarna wordt Consciences novelle in hetzelfde blad opnieuw genoemd als succesvol voorbeeld voor Buschmanns uitgeefstrategie in een aankondiging van zijn nieuwe geïllustreerde reeks *Nederduitsche Kunstbi-bliotheek* (“Nederduitsche kunstbibliotheek”). Vijf jaar later bracht de Franstalige flamingant Lucien Jottrand de illustraties in *Hoe men schilder wordt* en in de andere vroege novelles van Conscience voor het eerst expliciet in verband met hun grote populariteit in een lezing voor de *Société des Gens de Lettres* in 1849, die in Nederlandse vertaling verscheen in het Gentse tijdschrift *De Eendragt*. Hij sprak van “werkjes die volksgeliefd geworden zyn, zelfs by onze Walen, door de schilderyen en prachtplaten” ([Lucien Jottrand] 53).

In Nederland was *Hoe men schilder wordt* het eerste werk waar Conscience als auteur mee onder de publieke aandacht kwam. Al in 1843 stond er een korte bespreking in het *Algemeen letterlievend maandschrift* en in 1844 verschenen langere recensies in *De Gids* en in *Vaderlandsche Letteroefeningen*. In alle recen-sies werden de illustraties geprezen, en dan vooral hun speciale verwevenheid met de tekst. Everhardus Potgieter oordeelde bijvoorbeeld in *De Gids*: “[h]ier zijn de illustratiën op hare plaats, daar zij ten deele de vorderingen van Frans veraanschouwelijken, daar zij voor het overige met het onderwerp in het innigste verband staan” (Potgieter 233–234). *Vaderlandsche Letteroefeningen* vond daar-naast het onderwerp goed gekozen “in eenen tijd, waarin zoo velen zich aan de behandeling van penseel en verwen toewijden” (“Hoe men Schilder wordt” 519). De lessen die de verteller in petto heeft voor jonge kunstenaars worden “in onze eeuw van tentoonstellingen” (“Hoe men Schilder wordt” 521) zeer toepasselijk gevonden. De recensent raadt het boek dan ook vooral bij deze doelgroep aan: “het moet in uw atelier liggen; het moet door u gelezen worden; het kan u ten

gids, het kan u eene leerschool zijn” (“Hoe men Schilder wordt” 522). Naast de didactische strekking wordt ook “de schilderachtige voorstelling van het huisgezin van Franskens ouders en grootmoeder” (“Hoe men Schilder wordt” 521) geprezen. De dramatische ‘reddingscène’ aan het einde van het verhaal kan op de lof van verschillende recensenten rekenen; zo spreekt het *Algemeen letterlievend maandschrift* van “dit wèl geschetste tooneel” (N. 212) en kiest Potgieter er in *De Gids* voor om “de Redding” (Potgieter 230), zoals hij de episode omschrijft, te citeren als illustratie voor “de liefde [waarmee Conscience] schildert, waarmede hij in de armelijke woning verwijlt, waarmede hij de baan der kunst effen maakt!” (N. 212). Het positieve oordeel van deze recensenten is een indicatie dat Consciences visualiserende, op uiterlijkheden gerichte beschrijving van emoties in deze scène onderdeel uitmaakte van een gevestigde code, een iconografie van emoties die destijds in verschillende kunstvormen domineerde. Daarbij valt op dat de recensenten zelf ook geregeld op metaforische wijze gebruikmaken van termen uit de beeldende kunsten om Consciences vertelstijl te beschrijven (“de schilderachtige voorstelling”; “dit wèl geschetste tooneel”; “de liefde [waarmee Conscience] schildert”).

Er is in de genoemde besprekingen dus ruimschoots aandacht voor zowel de populariteit van Consciences werk als de opvallende interactie tussen tekst in beeld. Maar werd *Hoe men schilder wordt* vanwege de vele illustraties en visualiserende vertelstijl door critici ook gezien als illustratief voor ‘populaire’ literatuur die zich qua vorm en inhoud richt op een breed publiek? De eerste expliciete typering van *Hoe men schilder wordt* als literatuur die vooral geschikt is voor de lagere sociale klassen is te vinden in een overzicht van Consciences oeuvre in het Nederlandse tijdschrift *De tijdspiegel* uit 1847, vier jaar na het verschijnen van de roman. Na zijn eerste historische romans is Conscience volgens de anonieme auteur “tot een ander genre overgegaan; dat van tafereelen uit het Vlaamsch volksleven in eenen populairen stijl geschreven” (“Hendrik Conscience en de Vlaamsche letterkunde” 241). Hij noemt *Hoe men schilder wordt* en *Wat eene moeder lyden kan* als meest bekende voorbeelden en bespreekt daarnaast ook *Siska Van Roosemael* (1844), *Lambrecht Hensmans* (1847), die beide verschenen in Buschmanns *Nederduitsche Kunstbibliotheek*, en de verhalenbundel *Avondstonden* uit 1846. Deze werken zijn volgens de auteur “voor hunne nette uitvoering gering in prijs, en met bevallige houtsneden voorzien, waardoor zij gemakkelijk verkrijgbaar gesteld worden voor die klasse in de maatschappij, waarvoor zij voornamelijk geschikt zijn” (“Hendrik Conscience en de Vlaamsche letterkunde” 242).

Uit de bespreking wordt echter niet duidelijk wat de recensent precies onder Consciences “populaire stijl” in deze werken verstaat. Een profielschets van Hendrik-Jan Schimmel die in 1856 in *De Gids* verscheen, biedt een mogelijke aanwijzing. *Hoe men schilder wordt* is één van de teksten waar hij uitgebreid op ingaat in zijn uitvoerige bespreking van Consciences oeuvre. Schimmel, die naast

criticus ook een gevierd theaterauteur was, omschrijft de uiteindelijke redding uit de nood als effectbejag dat doet denken aan het vaudeville of het melodrama, theatergenres die rond het midden van de negentiende eeuw zowel in Nederland als in Vlaanderen een groot publiek trokken (Honings; Peeters 211–214): “De schier wonderbare redding op het juiste oogenblik is in een vaudeville of een melodrama op haar plaats, kan daar effect doen tegenover de massa, die gewoonlijk veel van hongerende, dorstende, gebreklijdende menschen houdt, mids er maar een redder op het laatst verschijne, die spijsze, drank en geld aanbrengt” (Schimmel 800).

Net als *De tijdspiegel* bijna tien jaar eerder deed, typeert ook Schimmel Conscience als een auteur voor “onze lagere klassen”, die in tegenstelling tot “Dickens, Thackeray, Gotthelf [sic] en onze Nederlandsche Hildebrand” niet in staat is om te voorzien “in de behoefte onzer beschaafde standen” (Schimmel 828–829). Interessant genoeg baseert Schimmel dit oordeel niet direct op Conscience’s inspelen op de “massa”, maar in de eerste plaats op de sociale afkomst van de auteur (cf. Van Kalmthout 408). De “grondtoon” van Conscience’s werk komt volgens Schimmel voort uit “de plaats, waar hij geboren werd, en aan de omstandigheden, waaronder hij leefde, zoodat het ons verre van onverschillig moet zijn, dat Conscience een aangevochten nationaliteit te verdedigen heeft, en hij, in de nederigste betrekkingen des levens werkzaam geweest, heeft moeten sloven en zwoegen voor zijn brood (...)” (Schimmel 778–779).

Met deze biografische duiding van Conscience’s werk liep Schimmel voort uit op de beeldvorming van Conscience als schrijver van en voor het volk die naar het einde van de negentiende eeuw dominant werd in zowel Vlaanderen als Nederland. *Hoe men schilder wordt* wordt daarbij vaak genoemd als referentiepunt. De Vlaamse criticus en kunsthistoricus Max Rooses omschrijft Conscience in 1873 bijvoorbeeld als “schetser van het Antwerpsche volksleven, van de menschen en zeden, die hij gekend, van de straten, die hij bewoond of bewandeld had” en noemt onder meer *Hoe men schilder wordt* als voorbeeld van een werk dat “ons beelden of hoeken uit het volksleven [laat] zien, dat onze schrijver zoo hartelijk medeleefde en in zijn gemoed nog medeleeft” (Rooses, “Brieven uit Zuid-Nederland” 99–100). Aan het begin van de twintigste eeuw wordt het beeld van Conscience als volksschrijver ook uitgedragen in biografieën en literatuurgeschiedenissen. Honderd jaar na Conscience’s geboortedag schrijft Eugène De Bock in zijn Conscience-biografie over onder meer *Hoe men schilder wordt*: “[w]at er schilderachtig was en eigenaardig in leven en gewoonten van het mindere volk – het volk waar Conscience meê vertrouwd was – genoot hij als een artist en beschreef het meesterlijk” (De Bock 61–62). Gerrit Kalff schreef in datzelfde jaar in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* in vergelijkbare bewoordingen over *Hoe men schilder wordt*: “Hier was Conscience in zijn element: die menschen, met wie hij zich verwant voelde, kon hij weergeven in hun zijn en doen en spreken” (Kalff 409). Dat Conscience in teksten als *Hoe men schilder*

wordt volkse personages in hoofdrollen plaatst, lijkt vanuit dit perspectief wel een soort natuurwet; hij is van het volk, dus hij schrijft het best over het volk.

Opvallend aan deze latere beeldvorming is dat Consciences vertelstijl veel minder centraal staat dan in de vroegste besprekingen. Ook gaat het nauwelijks meer over de illustraties. Latere edities van *Hoe men schilder wordt* telden dan ook veel minder illustraties; de editie die is opgenomen in de uitgave van de *Volledige werken* door Lebègue (1883–1886) telt nog maar twee illustraties en ook de tekst is grondig ingekort op de plaatsen waar in de eerste editie wordt verwezen naar de illustraties (Conscience, *Hoe men schilder wordt*).² Dit afnemende gebruik van boekillustraties in het werk van Conscience correspondeert met de algemenere internationale ontwikkeling van de boekillustratie in de negentiende eeuw. Het geïllustreerde boek kende door de groeiende technische mogelijkheden een grote bloeiperiode rond het midden van de negentiende eeuw, maar floreerde aan het einde van de negentiende eeuw enkel nog in specifieke genres zoals het kunstboek, het jeugdboek of de strip (Mainardi 191).

5. Besluit

In dit artikel heb ik Consciences doorbraaknovelle *Hoe men schilder wordt* als uitgangspunt genomen om het pictorialisme en de vele illustraties in zijn werk in een bredere cultuurhistorische context te plaatsen. Ik wilde daarbij onderzoeken of het ‘beeldende’ karakter van de tekst als een factor kan worden gezien in de initiële populariteit van het werk en in de beeldvorming rond Conscience als auteur van ‘populaire’ literatuur gericht op een breed publiek. Er is een uitgebreider en systematischer receptieonderzoek nodig om deze vraag grondiger te kunnen beantwoorden, maar op basis van dit artikel kunnen wel enkele voorlopige bevindingen worden geformuleerd. Zo suggereert de vroegste receptie van de tekst dat de opvallende interactie tussen de illustraties en Consciences visualiserende vertelstijl vrijwel zonder uitzondering positief werd gewaardeerd. Ook de grote populariteit van het boek werd veel genoemd. Vooral in België werden de illustraties gezien als een effectieve strategie om een breed publiek te bereiken, een visie die past in het cultuurnationalistische discours rond de promotie van de Vlaamse taal en cultuur in de jonge natiestaat. Deze vroege receptie doet vermoeden dat Conscience en zijn uitgever Buschmann met de publicatie van *Hoe men schilder wordt* tegemoetkwamen aan een grote honger bij het contemporaine publiek naar geïllustreerde, ‘beeldende’ literatuur. Het lijkt dus aannemelijk dat de opvallende visualiserende vertelstijl en de vele illustraties van de tekst hebben bijgedragen aan de populariteit van (als in: de grote vraag naar) het boek. Wat daarbij opvalt, is dat de illustraties

² Ik baseer me voor deze observatie op de editie uit 1912 die is gedigitaliseerd door de DBNL.

en Consciences ‘schilderachtige’ schrijfstijl niet alleen door het brede publiek, maar ook door de recensenten in de vroege jaren 1840 veel geprezen werden.

De latere negentiende-eeuwse receptie van *Hoe men schilder wordt* is opvallend meer biografisch georiënteerd. Consciences sociale en culturele achtergrond wordt in latere kritieken op een soms nogal deterministische wijze verbonden met zijn keuze voor het beschrijven van personages uit lagere sociale klassen en hun leefomgeving, zoals in *Hoe men schilder wordt*. De nadruk ligt in deze latere negentiende-eeuwse bronnen veel meer op de auteur en zijn onderwerpkeuze dan op de formele aspecten van zijn werk. Deze constatering kan worden geïnterpreteerd als een indicatie dat Conscience toen al meer als een auteur van ‘populaire’ literatuur (als tegenhanger van ‘hoge’ literatuur) werd gezien. Zoals Verschaffel al eerder heeft opgemerkt met betrekking tot de receptie van Conscience, werd bij de bespreking van dit soort literatuur “de vorm” doorgaans immers “niet belangrijk” gevonden, of juist gepresenteerd als “eigen aan »volkse« genres” (Verschaffel 560). Boekillustraties kunnen gelden als een voorbeeld van de laatste categorie; ze werden naar het einde van de negentiende eeuw in verschillende literaturen immers steeds vaker geassocieerd met commercialiteit en popularisering (Hamon; Mainardi). Ook in de ‘populaire’ literatuur van een ‘volkschrijver’ als Conscience kwamen in latere negentiende-eeuwse edities echter steeds minder illustraties voor, wat een mogelijk gevolg kan zijn van de algemenere sociale afwaardering van de boekillustratie in de loop van de negentiende eeuw. Om hier verdere uitspraken over te kunnen doen is een uitgebreider onderzoek nodig dat ook verbanden legt met internationale ontwikkelingen op de boekenmarkt.

Meer onderzoek is eveneens nodig naar de concrete gebruikscontext van de illustraties in de negentiende-eeuwse edities van Consciences teksten. In dit artikel ben ik impliciet vooral uitgegaan van het individuele lezen dat vandaag de dag gebruikelijk is. De aan Conscience toegeschreven anekdote aan het begin van dit artikel beschrijft echter een communicatiesituatie waarin de auteur voorleest aan zijn publiek en daarbij de “beeldekens gemakkelijk met den vinger kon aanwijzen” (Coopman 182). De betreffende anekdote biedt weliswaar geen accurate historische beschrijving van een negentiende-eeuwse voorleessituatie in Vlaanderen, maar dergelijke orale voordrachten speelden wel een belangrijke rol in de omgang met literatuur (Van den Berg & Couttenier 26–28). Met het oog op de relatief lage alfabetiseringsgraad in het negentiende-eeuwse Vlaanderen is het goed denkbaar dat boekillustraties ook in deze orale contexten een bruikbaar middel vormden om literaire teksten voor een breed en deels laaggeletterd publiek aantrekkelijk en aanschouwelijk te maken. Om meer uitsluitel te kunnen geven over de concrete omgang met boekillustraties, is echter een verdere verkenning nodig van het nog grotendeels onontgonnen terrein van de negentiende-eeuwse leespraktijken in Vlaanderen.

Bibliografie

- Berberich, Christine. "Twentieth-Century Popular: History, Theory and Context". *The Bloomsbury Introduction to Popular Fiction*, geredigeerd door Christine Berberich. Bloomsbury Academic, 2015, pp. 30–49.
- Conscience, Hendrik. *Hoe men schilder wordt. Eene ware geschiedenis van eenen schilder die nog leeft*. Buschmann, 1843.
- . "Redevoering uitgesproken by het beeld van Rubens, op het oogenblik Der Plegtige Inhulding". *De Noordstar. Tydschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen*, vol. 1, no. 2, 1840, pp. 137–140.
- . *Volledige werken 32. Eenige bladzijden uit het boek der natuur. Siska van Roosemael. Hoe men schilder wordt*. J. Lebègue, 1912, pp. 71–127.
- Coopman, Th. [Theophiel]. "Vijfjaarlijksche wedstrijd voor Nederlandsche letterkunde. VIIIe Tijdvak (1885–1889)". *Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*. A. Siffer, 1891, pp. 164–214.
- Couttenier, Piet. "De man die zijn volk gezichten leerde lezen: Consciences zin voor detail". *De grote onleesbare. Hendrik Conscience herdacht*, geredigeerd door Kris Humbeek et al. Academia Press, 2016, pp. 499–514.
- . "'Verbeeld U'. Illustraties in de Vlaamse historische romans van de negentiende eeuw". *De steen van Alciato. Literatuur en visuele cultuur in de Nederlanden. Opstellen voor prof. dr. Karel Porteman bij zijn emeritaat. The Stone of Alciato. Literature and Visual Culture in the Low Countries. Essays in Honour of Karel Porteman*, geredigeerd door Marc Van Vaeck et al. Peeters, 2003, pp. 633–653.
- Crary, Jonathan. *Techniques of the Observer. On Vision and Modernity in the Nineteenth Century*. MIT Press, 1992.
- De Bock, Eugène. *Hendrik Conscience. Zijn persoon en zijn werk*. De maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, 1912.
- D'hulst, Lieven. "How a Flemish Writer Turned Global: The Nineteenth-century Journey of Hendrik Conscience's Early Novellas". *Dutch and Flemish Literature as World Literature*, geredigeerd door Theo D'haen. Bloomsbury Academic, 2019, pp. 104–121.
- Fried, Michael. *Absorption and Theatricality: Painting and the Beholder in the Age of Diderot*. University of Chicago Press, 1980.
- Graham, Jenny. "Picturing patriotism: the image of the artist-hero and the Belgian nation state, 1830–1900". *The historical imagination in nineteenth-century Britain and the Low Countries*, geredigeerd door Hugh Dunthorne en Michael Wintle. Brill, 2013, pp. 171–197.
- Hamon, Philippe. *Imageries. Littérature et image au XIXe siècle*. Éditions José Corti, 2001.
- Honings, Rick. "The Melodramatic Era. Theatre in Leiden in the First Half of the Nineteenth Century". *Neerlandica Wratislaviensia*, no. 20, 2011, pp. 93–112.
- Kalff, Gerrit. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*, deel 7. Wolters, 1912.
- Keersmaekers, August. *Hendrik Conscience: de muze en de mammon*. Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, 2009.
- Mainardi, Patricia. *Another World. Nineteenth-Century Illustrated Print Culture*. Yale University Press, 2017.
- Meisel, Martin. *Realizations: Narrative, Pictorial and Theatrical Arts in Nineteenth Century England*. Princeton University Press, 1983.
- N. "Hoe men schilder wordt. Een Ware geschiedenis van eenen schilder die nog leeft. Door Hendrik Conscience. Antwerpen, Drukkerij van J.E. Buschmann. 1843. 71 bladz. roijal in 8vo". *Algemeen letterlievend maandschrift*, vol. 27, 1843, pp. 212–213.

- Pauwels, Jan. “‘Album op de Leeuw van Vlaenderen’. Hendrik Conscience en illustrator Edward Dujardin, 1851”. *Gheprint tAntwerpen. Het boek in Antwerpen van de vijftiende tot de twintigste eeuw*, geredigeerd door Jan Pauwels. Pelckmans, 2004, pp. 104–120.
- Peeters, Frank. “De negentiende eeuw. (De verbeelding van) het theater aan de macht”. *Theater. Een westerse geschiedenis*, geredigeerd door Thomas Crombez et al. Lannoo Campus, 2015, pp. 199–245.
- Pittard, Christopher. “The Victorian Context: Serialization, Circulation, Genres”. *The Bloomsbury Introduction to Popular Fiction*, geredigeerd door Christine Berberich. Bloomsbury Academic, 2015, pp. 11–20.
- Potgieter, E.J. [Everardus Johannes]. “I. Jaek, of een arm Huisgezin, door P.F. van Kerckhoven. Te Antwerpen, bij Karel Oberts. 1842. 221 bl. 8o. II. De koopmansklerk. Eene Antwerpsche Zedenschets, door P.F. van Kerckhoven. Antwerpen, Drukkerij van J.E. Buschmann. 1843. Teekeningen door Eug. de Block. 76 bl. 8o. III. Hoe men schilder wordt. Eene ware geschiedenis van eenen schilder, die nog leeft, door Hendrik Conscience. Antwerpen, Drukkerij van J.E. Buschman. 1843. Met Houtsneden. 71 bl. groot 8o. IV. Wat eene moeder lyden kan. Ware Geschiedenis, door Hendrik Conscience. Vijftig Houtsneden, geteekend door J. Mathysen, op hout gesneden door H. Brown. Antwerpen, Drukkery van J.E. Buschman, Uitgever. 1844. 66 bl. 12o. (Vervolg en slot van blz. 170.)”. *De Gids*, vol. 8, no. 1, 1844, pp. 222–238.
- Rajewsky, Irina O. *Intermedialität*. A. Francke Verlag, 2002.
- Roosees, Max. “Brieven uit Zuid-Nederland”. *Nederland. Verzameling van oorspronkelijke bijdragen van Nederlandsche letterkundigen*, vol. 1, 1873, pp. 97–108.
- . “Hendrik Conscience”. *Nieuw schetsenboek*. W. Gosler, 1882, pp. 269–356.
- Schimmel, H.J. [Hendrik Jan]. “Hendrik Conscience”. *De Gids*, vol. 20, no. 2, 1856, pp. 771–829.
- Sheffy, Rakefet. “The Eighteenth Century German ‘Trivialroman’ as Constructed by Literary History and Criticism”. *Texte. Revue de Critique et de Théorie Littéraire*, no. 12, 1992, pp. 197–217.
- Simons, Ludo. *Het boek in Vlaenderen sinds 1800. Een cultuurgeschiedenis*. Lannoo, 2013.
- Van Boven, Erica. “‘Laat ons het geestelijk leven’: de elite en de publieksliteratuur in het interbellum”. *Van spiegels en vensters. De literaire canon in Nederland*, geredigeerd door Lizet Duyvendak en Saskia Pieterse. Verloren, 2009, pp. 45–70.
- Van den Berg, Willem, en Piet Couttenier. *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800–1900*. Bert Bakker, 2009.
- Van der Marck, J.H.M. [Jan Henri Marie]. *Romantische boekillustratie in België. Van de Voyage Pittoresque au Royaume des Pays-Bas (1822) tot La légende et les aventures héroïques, joyeuses et glorieuses d’Ulenspiegel et de Lamme Goedzak au pays de Flandres et ailleurs (1869)*. J.J. Romen & Zonen, 1956.
- Van Kalmthout, Ton. “Een meester in het minder grootse genre der novelle: het onthaal van Hendrik Conscience in Nederland, 1849–1883”. *Hendrik de Veroveraar: de wereld van Conscience / Conscience in de wereld (1812–2012)*, geredigeerd door Piet Couttenier en Walter Verschuere. Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (KANTL), 2013, pp. 389–412.
- Van Oostveldt, Bram. *Tranen om het alledaagse. Diderot en het verlangen naar natuurlijkheid in het Brusselse theaterleven in de achttiende eeuw*. Verloren, 2013.
- Vanhecke, Johan. “Edward Dujardin, illustrator van Hendrik Conscience”. *Zuurvrij*, no. 30, 2016, pp. 15–23.
- Verschaffel, Tom. “De kwade faam van Hendrik Conscience”. *Ons Erfdeel*, vol. 4, no. 44, 2001, pp. 552–569.
- W., W. “Briefwisseling”. *Kunst- en letterblad*, vol. 4, no. 10, 1843, pp. 9–10.
- Wolf, Werner. “(Inter)mediality and the Study of Literature”. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, vol. 3, no. 13, 2011, <https://doi.org/10.7771/1481-4374.1789>. Geraadpleegd 1 september 2021.
- z.a. “Hendrik Conscience en de Vlaamsche letterkunde”. *De Tijdspiegel*, vol. 2, 1847, pp. 237–244.

- z.a. "Hoe men Schilder wordt. Eene ware Geschiedenis van een Schilder die nog leeft. Door Hendrik Conscience. Te Antwerpen, bij J.E. Buschmann. 1843. In gr. 8vo. 71 bl. f 1-25". *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 1843, pp. 519–522.
- z.a. "Mengelingen". *Kunst- en letterblad*, vol. 5, no. 12, 1844, p. 48.
- z.a. "Nederduitsche kunstbibliotheek". *Kunst- en letterblad*, vol. 5, no. 13, 1844, p. 51.
- z.a. [Lucien Jottrand]. "A propos de la Société des Gens de lettres belges". *De Eendragt, veertiendaegsch tydschrift voor letteren, kunsten en wetenschappen*, vol. 4, no. 14, december 1849, pp. 53–54.

Bas HAMERS

ORCID: 0000-0003-2320-7429

Univerzita Palackého v Olomouci

Persiflages van *Jiskefet* als lesondersteuning

Abstract

The satirical television series *Jiskefet* ran from 1990 to 2005 at the VPRO channel. While the popular satirical television series *Kooten & De Bie* focused more on political parody, *Jiskefet* was more absurdist and mainly made parodies of certain subcultures. In this article, I want to look at how these timeless parodies can be used as course materials. Not only is *Jiskefet* itself part of Dutch culture, but the parodies also magnify typical Dutch cultural elements. Examples include student associations, the culture of voluntary work, nursing homes that often appear in the news, and the office culture with the inevitable lunch box and office humor. Furthermore, the parodies constitute interesting linguistic material in the form of neologisms, which have enriched the Dutch language and will also be discussed here. Finally, the fact that stereotypes and prejudices are used in parodies offers the possibility of discussing the subject with students.

Keywords: parody, *Jiskefet*, satire, cultural elements, lesson support, stereotypes.

1. Inleiding

Satire uit een ander land in een vreemde taal is voor NVT-studenten vaak moeilijk te begrijpen. Niet alleen de taalcompetenties kunnen hierbij nog een hindernis vormen; de NVT-student dient vooral te beschikken over voldoende achtergrondkennis van het betreffende land en de bijbehorende cultuur. Zo zijn de persiflages van het satirische televisieprogramma *Jiskefet* moeilijk te volgen zonder kennis van bijvoorbeeld het stereotype van de proletische Amsterdammer, de brallende corpsstudent, de flauwe kantoorhumor en de eindeloos vergaderende vrijwilligers in ‘de provincie’.

Aangezien het bij persiflage gaat om “bespotting door navolging met sterke overdrijving van een of meer trekken van het voorbeeld” (Van Dale, “Persiflage” 2021), lijkt dit een geschikt middel tot introductie en nadere bespreking van een specifiek cultureel element van de betreffende maatschappij of subcultuur. Juist

door de uitvergroting van stereotypen, zijn deze door studenten makkelijker te herkennen. Op basis van deze stereotypen kan er vervolgens overgegaan worden tot de behandeling en nuancering van het betreffende cultureelspecifieke element. Zo leert de student niet eerst de benodigde achtergrondkennis om satire te begrijpen, maar leert de student door middel van satire meer over de culturele achtergrond. Essentieel hierbij is dat door discussie en nuancering het stereotype wordt besproken. Zoals later beschreven, gaat het hier zowel om satire als lesondersteuning en voert tot discussie, als om een introductie tot Nederlandse satire in de vorm van *Jiskefet*.

In deze bijdrage wordt aan de hand van twee series van *Jiskefet* getoond hoe dit toegepast kan worden in lessen voor NVT-studenten. Niet alleen zullen hier cultuurspecifieke elementen aan bod komen, ook worden de uit deze series afkomstige neologismen die het Nederlands hebben verrijkt, besproken. Bovendien wordt gekeken naar hoe stereotypen als uitgangspunt kunnen dienen voor discussies over hedendaagse kwesties.

De serie “Kerstens, Kamphuys & Van Binsbergen” van *Jiskefet*, al snel meer bekend onder de naam “De Lullo’s”, is een persiflage op het studentencorps en het studentenverenigingsleven. Alhoewel deze serie al in 1995 uitgezonden werd, is het nog steeds actueel, gezien enkele incidenten met studentencorpora in de afgelopen jaren. In de serie “Debiteuren/Crediteuren” wordt het kantoorleven gepersifleerd. Deze serie werd uitgezonden tussen 1995 en 1998, maar ook hier geldt dat het een tijdloos thema is. Deze twee series zijn niet alleen gebouwd op stereotypen, op hun beurt hebben ze ook de Nederlandse taal verrijkt met enkele woorden en uitdrukkingen die zo de stereotypering weer versterken.

Na een beknopt overzicht van het Nederlandse satirische televisielandschap en in het bijzonder van “Van Kooten en De Bie”, volgt een korte beschrijving van de opkomst van het satirische programma *Jiskefet* en de drie makers ervan. Vervolgens worden de twee series nader bekeken en worden de mogelijkheden tot lesondersteuning besproken.

2. Satirisch televisielandschap

Om *Jiskefet* in een context te plaatsen, worden enkele van de populairste satirische programma’s vanaf het begin van de Nederlandse televisie besproken. Aangezien “Van Kooten en De Bie” geldt als het meest legendarische satirische programma en omdat dit in tijd voorafgaat aan *Jiskefet*, met een gedeeltelijke overlapping, zal op dit programma dieper ingegaan worden.

Van 1963 tot 1966 werd *Zo is het toevallig ook nog ’s een keer* uitgezonden door de VARA. Het programma was gebaseerd op het Engelse *That Was The Week That Was*, dat door Mies Bouwman (1929–2018) was ontdekt in Engeland. Bouwman

werd ook een van de boegbeelden van het programma. Doel van het programma was om tegen de heilige huisjes van de jaren zestig aan te schoppen, die destijds nog stevig overeind stonden (Andere Tijden 2021). De uitzending van 4 januari 1964 bijvoorbeeld bracht een golf van verontwaardiging teweeg in gelovig Nederland. In de sketch “Beeldreligie”, een persiflage op het *Onze Vader*, werd in bijbelse bewoordingen de televisieverslaving op de hak genomen. Dit leidde vervolgens tot Kamervragen, polarisatie onder de Nederlanders en ernstige bedreigingen aan het adres van Bouwman (2021).

Farce Majeur was een tweewekelijks satirisch programma van de *NRCV* dat in de periodes 1966–1976 en 1983–1987 werd uitgezonden. In het programma werd vooral een loopje genomen met politici en de actualiteit. Dit zorgde soms ook tot controverses, zoals een hekeldicht over vaccinatie tegen kinderverlamming (Van den Hanenberg 2005).

Een naam die onlosmakelijk is verbonden met absurdistische humor en satire, is die van Wim T. Schippers (*1942). Een van zijn creaties is *De Fred Haché Show*, een programma dat in 1971–1972 te zien was op televisie. Niet alleen het regelmatige terugkerende vrouwelijk naakt leidde tot controverse, de sketch waarin een spruitjesschillende koningin Juliana wordt geïnterviewd leidde zelfs tot Kamervragen vanwege vermeende majesteitsschennis, een ander heilig huisje in die tijd (Lips 2019). In *De Fred Haché Show* waren er gastoptredens van onder anderen Kees van Kooten en Wim de Bie, die een paar jaar later eigen programma’s gingen maken. Vanwege de impact van deze programma’s en vanwege het feit dat *Jiskefet* op televisie verschijnt in de periode dat satire op televisie door Kees van Kooten en Wim de Bie wordt gedomineerd, komen we hier verder in dit hoofdstuk nader op terug.

In de jaren rond de eeuwwisseling was *Kopspijkers* een van de meest bekeken programma’s. Tussen 1995–2005 presenteerde Jack Spijkerman (*1948) voor de *VARA* dit gevarieerde programma met als elke week terugkerend onderdeel de door cabaretiers geïmiteerde bekende Nederlanders (politici, leden van het Koninklijk Huis) die actuele kwesties bespreken.

Het werpen van een satirische blik op actualiteiten zien we nog sterker terug in het tussen 2014–2021 door de *VPRO* uitgezonden *Zondag met Lubach*. Op de zondagavond werd door Arjen Lubach (*1979) een satirische blik geworpen op actuele politieke en maatschappelijke kwesties. Deze kritische blik kon ook daadwerkelijk consequenties hebben in politiek Nederland, zoals communicatiewetenschapper Mark Boukes (UvA) heeft onderzocht: “Het programma heeft laten zien dat satire invloed kan hebben. *Zondag met Lubach* deed vaak een *call to action*, zoals wij dat noemen: een oproep aan het publiek of een bewind om actie te ondernemen. Het meest bijzondere voorbeeld daarvan was de petitie tegen ‘de sleepwet’” (De Jager 2021).

Voordat *Jiskefet* nader wordt besproken, keren we terug naar het eerder genoemde duo Kees van Kooten en Wim de Bie. Als in september 1990 *Jiskefet* van start gaat en wordt aangekondigd als satirisch programma, wordt het satirische televisielandschap gedomineerd door Kees van Kooten (*1941) en Wim de Bie (*1939). Dit duo was van 1974 tot 1998 de vaste satirische prik van de progressieve *VPRO* op zondagavond met programma's als *Het Simplisties Verbond*, *Koot en Bie*, *Van Kooten en De Bie* en *Keek op de Week*. Het duo gaat verder dan alleen het bespreken van de actualiteiten en staat vooral bekend om hun parodieën in de vorm van regelmatig terugkerende typetjes als Jacobse en Van Es, Oost-Europadeskundige Dr. Clavan en wethouder Tjolk Hekking van de fictieve gemeente Juinen. De typetjes Jacobse en Van Es namen met hun fictieve partij *De tegenpartij* populistische partijen als de extreem-rechtse Centruumpartij van Hans Janmaat op de korrel met slogans als “De Partij voor alle Nederlanders die niet meer tegen Nederland kenne” en “Geen gezeik, iedereen rijk”. Zoals later ook zal blijken bij de bespreking van *Jiskefet*, valt hier de tijdloosheid van hun satire op. Alhoewel het hier gaat om sketches uit de jaren 70 en 80, wordt er nog steeds naar verwezen. Richard Groothuizen, de auteur van de *Koot & Bie Encyclopedie*, zegt hierover:

In 1979 boekten Jacobse & Van Es groot succes met de Tegenpartij, de politieke partij voor ‘alle Nederlanders die niet meer tegen Nederland kenne’. Altijd als ik sindsdien de opkomst heb gezien van politici als Rita Verdonk, Geert Wilders of Thierry Baudet, moest ik aan Jacobse & Van Es denken. Om de zoveel jaar zie je iemand opstaan om in de politiek het geluid van het volk te vertegenwoordigen. Het is van alle tijden (Henquet 2020).

Niet alleen de landelijke politiek werd geparodieerd, ook de lokale politiek werd op de hak genomen. Dit zien we bijvoorbeeld terug in het typetje Tjolk Hekking, de wethouder van het fictieve Juinen die zich voor de camera steeds op de voorgrond dringt voor de burgemeester om zo in de schijnwerpers te staan. In de politiek wordt nog regelmatig verwezen naar de fictieve, aandachtzoekende Hekking, in negatieve of positieve zin. Bij politicus Melanie Schultz gebeurt dat in de postieve zin: “Schultz is geen wethouder Hekking van Juinen, belust op aandacht” (“Alles doorstaan maar geen liefde geogst” 2021). Ook de politieke commentatoren en deskundigen van deze tijd ontkomen niet aan Van Kooten en De Bie. De Oost-Europadeskundige Dr. Clavan, die na de val van de Berlijnse Muur ‘technisch werkloos’ was geworden, is een stereotype geworden voor de overvloed aan deskundigen die aanschuiven bij actualiteiten- en praatprogramma's. Ook hier wijst Groothuizen weer op het tijdloze karakter van dit typetje: “Ook in de coronacrisis zie ik regelmatig een dr. Clavan-achtig type opduiken. Vorige week nog werd op tv een professor een vraag gesteld over het nieuwe vaccin. Die man ging de vraag heel stroperig en traag herformuleren. Er kwam geen antwoord. Toen dacht ik: heeft hij Van Kooten en de Bie nooit gezien?” (Henquet 2020).

In maart 1998 was de laatste reguliere uitzending van “Van Kooten en De Bie”. Hierna zijn ze echter wel actief gebleven en hebben ze nog enkele speciale uitzendingen verzorgd.

3. *Jiskefet*

Als op 7 september 1990 de eerste aflevering van *Jiskefet* is uitgezonden, schrijft recensent Henk van Gelder van *NRC-Handelsblad*:

Ik heb een nieuw Nederlands televisieprogramma gezien dat buitengewoon leuk is. Het heet *Jiskefet*, hetgeen waarschijnlijk niets betekent, en het is gemaakt volgens de formule van *Monty Python's Flying Circus* – een uitermate voor de hand liggende vergelijking die echter in dit geval onvermijdelijk is. Een half uur lang is een volstrekt onvoorspelbare reeks scènes te zien, zonder enig onderling verband en uiteenlopend van genre: er zitten persiflages tussen, absurde sketches en schitterende staaltjes typeringskunst (Van Gelder, “*Jiskefet*: amusant en absurd”).

Jiskefet bestond uit Kees Prins (*1956), Michiel Romeyn (*1955) en Herman Koch (*1953) met een aantal vaste gasten en werd uitgezonden door de *VPRO*, bekend als progressieve omroep. Kees Prins heeft de Academie voor Kleinkunst gevolgd en is nog steeds actief als regisseur, acteur en theatermaker. Ook Michiel Romeyn heeft met de Rietveldacademie een artistieke achtergrond en is nog actief als acteur. Herman Koch beleefde in 1989 zijn literaire debuut en is nog steeds een veel gelezen schrijver. Aangezien zijn bestseller *Het Diner* in veel talen vertaald is, zal hij bij veel studenten neerlandistiek extra muros bekend zijn.

Jiskefet begon als sketchesprogramma. Gezien de absurditeit van de sketches, is de vergelijking met *Monty Python* al snel gemaakt, al was Michiel Romeyn het daar niet mee eens:

De mensen die *Jiskefet* niet snappen, refereren aan iets wat ze ook niet begrepen. *Jiskefet* moet je zien als een programma dat wij maken voor vrienden en bekenden. Als ik dan hoor dat er iedere week enkele honderdduizenden kijkers zijn, kan ik stellen dat wij een grote vriendenkring hebben (“Irritatie” 1994).

Naast de absurde sketches, passeert net als bij “Van Kooten en De Bie” een hele reeks typetjes de revue. Michiel Romeyn zette bijvoorbeeld in de sketches van “Johnny en Willie” een Amsterdamse proleet neer en ook zijn typetje van de Amsterdamse Ajax-vader die tekeergaat tegen zijn jonge zoontje die weggestuurd is bij Ajax, is een klassieker in de Nederlandse humor.

Vanaf 1995 gaat *Jiskefet* zich ook richten op regelmatig terugkerende langere sketches, die later ook onafhankelijke series zullen vormen. Het gaat hier om persiflages op bepaalde maatschappelijke groepen of subculturen. Ik zal me hier richten op de twee bekendste, namelijk “Debiteuren/Crediteuren” en “Kerstens, Kamphuis & Van Binsbergen”, al snel meer bekend onder de naam “De Lullo’s”, en bespreken hoe deze series als lesondersteuning gebruikt kunnen worden.

4. “Debiteuren/Crediteuren”

“Debiteuren/Crediteuren” was te zien van 1995 tot 1998 en is een persiflage op het kantoorleven. Edgar (Kees Prins), Jos (Herman Koch) en collega Storm (Michiel Romeyn) werken op de financiële afdeling – vandaar de naam “Debiteuren/Crediteuren” – en worden van koffie voorzien door de enigszins tragische juffrouw Jannie (Annet Malherbe). In elke aflevering keren vaste onderdelen terug: de naïeve Edgar die ’s ochtends begint met de krant lezen, de lolbroek Jos die binnenkomt en opent met een mop die steevast begint met “Ik stond daarnet op de tramhalte”, de ietwat afwezige Juffrouw Jannie die langskomt met de koffie, het bespreken van de inhoud van het broodtrommeltje en de pseudo-macho Storm die vanuit een ander kantoor binnenloopt en sterke verhalen begint te vertellen. Dit zijn allemaal ingrediënten die menig werknemer ook vandaag de dag zal herkennen. Ook ruim 20 jaar later wordt er nog naar verwezen: “Als Jos, Edgar, Storm en Juffrouw Jannie anno 2016 nog niet met pensioen zijn, dan zeggen de kantoorliefhebbers uit de tv-serie *Debiteuren Crediteuren* dezer dagen waarschijnlijk ‘Goeiesmorgens!’ tegen hun werkcoach bij het UWV” (Witteman 2016). NVT-studenten krijgen door “Debiteuren/Crediteuren” niet alleen een uitvergroot, stereotiep beeld van het kantoorleven op zich, ook worden er specifieke Nederlandse cultuurelementen uitvergroot. Enkele hiervan zullen hieronder nader besproken worden.

a. De broodlunch

Een vast onderdeel van elke aflevering van “Debiteuren/Crediteuren” is het bespreken van de inhoud van de broodtrommeltjes van Edgar en Jos. Dit begint steevast met de vraag van Edgar “Wat heb jij d’r op” (*Jiskefet*, “Debiteuren Crediteuren 1”) waarop Jos de belegde boterhammen onderzoekt en al het fruit met de woorden “toedeledokie!” in de vuilnisbak deponiert. Het broodtrommeltje met belegde boterhammen is kenmerkend voor Nederland, al is dit geen algemeen gebruik. In tegenstelling tot veel andere landen, wordt de warme, en dus belangrijkste maaltijd ’s avonds genuttigd. Menig NVT-student die een periode in Nederland heeft doorgebracht, heeft met dit fenomeen kennis kunnen maken.

b. Koffie

Koffie is onlosmakelijk verbonden met het kantoorleven in Nederland. In “Debiteuren/Crediteuren” is de komst van de koffiedame, juffrouw Jannie, dan ook een vast onderdeel. Zij komt steevast binnen met de groet “Goeiesmorgens heren” (*Jiskefet*, “Debiteuren Crediteuren 1”), waarna ook het bij de koffie geserveerde koekje wordt besproken. De functie van koffiejuffrouw is in de meeste bedrijven

uitgestorven. In plaats daarvan is de koffiemachine gekomen, een centrale plaats waar het laatste nieuws en de laatste roddels worden doorgenomen met de collega's. De frase "het gesprek van de dag bij de koffiemachine" is daarom ook een min of meer vaste uitdrukking geworden. Het neologisme "Juffrouw Jannie" is wel opgenomen in Van Dale: "prototype van een kantoormedewerkster die (ook) geregeld koffie haalt of brengt, m.n. een koffie- of buffetjuffrouw genoemd naar een personage uit de tv-serie *Debiteuren Crediteuren* (1995–1998) van *Jiskefet*" (Van Dale, "Juffrouw Jannie" 2021). Ook de groet "Goeiesmorgens deze morgen" is opgenomen in Van Dale: "verbastering van goeiemorgen, geïntroduceerd en/of gepopulariseerd dankzij de serie *Debiteuren Crediteuren* (1995–1998) van *Jiskefet*" (Van Dale, "Goeiesmorgens deze morgen" 2021). Hieruit blijkt al dat deze door *Jiskefet* geïntroduceerde groet veel navolging vond in het echte kantoorleven en dat juist de gepersifleerde subcultuur de uitvergroete elementen overneemt uit de persiflage.

c. Sinterklaas

NVT-studenten zijn bekend met het Nederlandse Sinterklaasfeest en de kwestie rond Zwarte Piet. De meeste vakgroepen in de regio hebben namelijk een eigen Sinterklaasviering met de studenten. Het Sinterklaasfeest staat vooral bekend als een kinderfeest. Onder volwassenen wordt het echter ook volop gevierd, zowel binnen familiekring als op de werkvloer. In de aflevering "Heerlijk Avondje" (*Jiskefet*, "Debiteuren Crediteuren 2") zien we hier voorbeelden van.

Kinderen die niet meer in Sinterklaas geloven en volwassenen maken voor het Sinterklaasfeest surprises voor elkaar. Een surprise is een ludieke verpakking van een cadeau, die meestal iets te maken heeft met een bepaalde karaktertrek, hobby of ander kenmerk van de ontvanger. In "Heerlijk Avondje" vertelt Edgar aan zijn collega Jos over de surprise die hij voor zijn tante heeft gemaakt. Uit zijn verhaal blijkt ook dat een gebrek aan inspiratie een jaarlijks terugkerend probleem is bij het maken van surprises voor familieleden.

Enkele momenten later komt juffrouw Jannie binnen met de koffie en cadeautjes voor Edgar en Jos, terwijl ze zich quasi-verbaasd afvraagt waar die cadeautjes nou vandaan komen. Ze heeft er ook gedichtjes bij gemaakt, die echter straal genegeerd worden door Edgar en Jos. Bij surprises horen Sinterklaasgedichtjes die vaak op een grappige manier de slechte eigenschappen van de ontvanger belichten. Dit valt enigszins te vergelijken met de vandaag de dag populaire *roasts* van bekende artiesten op televisie of internet. Deze vergelijking gaat ook op voor het Sinterklaasbezoek. Binnen bedrijven wordt er vaak een ludiek Sinterklaasbezoek geregeld, waarbij werknemers door Sinterklaas aan de tand gevoeld worden over hun vermeende slechte gedrag en een opdracht moeten uitvoeren, zoals het zingen van een Sinterklaasliedje. In "Heerlijk Avondje" loopt dit ludieke

Sinterklaasbezoek volledig uit de hand, zoals binnen bedrijven de Sinterklaasviering waarschijnlijk ook weleens uitloopt op spanningen. De zichtbaar nerveuze Edgar moet bij Sinterklaas (gespeeld door cabaretier Hans Teeuwen) op schoot komen en een liedje zingen. Sinterklaas is echter niet tevreden met het resultaat en om Sinterklaas ‘vrolijk’ te maken, krijgt Edgar een opdracht, namelijk om Sinterklaas oraal te bevredigen, waarna Sinterklaas op zijn beurt voor straf van achter wordt genomen door collega Storm. Deze aflevering zorgde voor enige ophef in de media en ook *De Volkskrant* schreef: “Controversieel waren vooral de Sinterklaas-uitzending, waarin Sinterklaas zich door meneer Edgar laat pijpen en daarna voor straf door Storm van achteren wordt genomen (...)” (“Debiteuren/Crediteuren” 1995). Het feit dat Sinterklaas door cabaretier Hans Teeuwen wordt gespeeld lijkt niet toevallig. Hij staat namelijk bekend om zijn grove humor met veel expliciete beschrijvingen van en verwijzingen naar seks. Dit zien we overigens terug bij veel cabaretiers, maar ook bij satirisch programma’s als *Toren C*.

4.1. Lesondersteuning

De hierboven besproken fragmenten uit “Debiteuren/Crediteuren” kunnen als luchtige voorbereiding dienen voor bijvoorbeeld een les over werkgerelateerde culturele elementen in Nederland. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan de door de coronacrisis weer opgelaaide discussie over meer thuiswerken en wat de nadelen daarvan zijn, zoals het (gedeeltelijk) wegvallen van de sociale functie van de werkplek. Het zelf moeten betalen van de koffie thuis is ook een veelbesproken kwestie in de media, zoals valt te lezen in *De Volkskrant*: “Het structurele karakter van het thuiswerken geeft te denken wie er dan voor de thuiswerkkosten moet opdraaien. Al die toiletbezoeken, stookkosten en kopjes automatenkoffie waren eerst rondjes van de zaak” (De Ruiter 2020). Het feit dat mensen zich zorgen maken over de kosten van de kopjes koffie die nu zelf moeten worden betaald, naast de stookkosten, geeft al aan welke plaats koffie inneemt in het dagelijkse leven van de gemiddelde werkende Nederlander. Verder kan het stereotype van het broodtrommeltje en de broodlunch besproken worden. Bestaat dit stereotype nog steeds?

De rol van juffrouw Jannie kan aanleiding bieden tot een discussie over de positie van de vrouw in het bedrijfsleven en over machtsmisbruik, discussies die nog steeds actueel zijn. Juffrouw Jannie wordt namelijk neergezet als een warrig, enigszins dommig typetje en wordt door Jos en Edgar nogal neerbuigend en paternalistisch behandeld. Studenten kunnen bijvoorbeeld de opdracht krijgen eerst deze stereotypen te identificeren in “Debiteuren/Crediteuren”. Op basis van deze stereotypen kan vervolgens gediscussieerd worden over hedendaagse kwesties als discriminatie op de werkvloer, het glazen plafond, machtsposities op het werk en machtsmisbruik op basis van vragen als: “Hoe groot was/is de rol van #MeToo in

het land van de student?” “Neemt de politiek maatregelen?” “Welke maatregelen zouden genomen moeten worden?” Studenten kunnen verder de opdracht krijgen op internet te zoeken naar het gebruik van juffrouw Jannie in deze context.

Het door Jos gebruikte neologisme “Toedeledokie” heeft de *Van Dale* gehaald: “sarcastisch of spottend gezegd als iets niet doorgaat of iem. iets niet krijgt” (Van Dale, “Toedeledokie” 2021), en wordt nog vaak gebruikt, ook in politiek Nederland: “Deze Catshuis-bijeenkomst maakt duidelijk hoe innig de banden met het bedrijfsleven zijn”, zegt Jesse Klaver van GroenLinks. ‘De voorkeursbehandeling is duidelijk. Rutte had tegen Unilever moeten zeggen wat hij eerder tegen Dikke Ik zei: Toedeledoki, ga jij maar lekker naar Londen’” (Korteweg 2018). Dit kan als uitgangspunt dienen bij het behandelen van sarcastische en spottende uitdrukkingen in het Nederlands en hoe deze ook steeds meer de politiek binnensluipen.

De *Jiskefet*-serie “De Dames” zal hier niet nader behandeld worden, maar kan als suggestie dienen voor een aanvulling bij werkgerelateerde culturele elementen. In “De Dames” zien we namelijk drie vrouwen in *de provincie* die spreken in een noordelijk accent en zich als vrijwilliger inzetten voor minderheidsgroepen, zoals asielzoekers en homoseksuelen. Hierbij verliezen ze zich in naïeve, paternalistische goede bedoelingen en overloze vergaderingen over banaliteiten. Bij het bespreken van de populariteit van vrijwilligerswerk in Nederland en de overlegcultuur kan dit ook als voorbereiding dienen.

5. “Kerstens, Kamphuys & Van Binsbergen” – “De Lullo’s”

Studentencorpora vormen een subcultuur die met enige regelmaat negatief in het nieuws komt, zowel in Vlaanderen als in Nederland. Het gaat hier meestal om uit de hand gelopen ontgroeningsrituelen en gedrag binnen of buiten het dispuut Universiteiten en burgemeesters dreigen in enkele gevallen zelfs met strenge maatregelen, zoals bij Vindicat in Groningen:

De burgemeester van Groningen heeft studentenvereniging Vindicat in juli bedreigd met tijdelijke sluiting als zich binnen een jaar tijd nieuwe misstanden voor zouden doen. Aanleiding was een geweldsincident op een Vindicat-feest in mei. De vereniging weigerde toen de naam van de verdachte aan de politie door te geven (Snijders 2019).

Bij een studentendoop van studentenvereniging Reuzegom van de KU Leuven viel er in 2018 zelfs een dode, Sanda Dia, waarna er sancties volgden:

Sanda Dia (20) overleed op 7 december 2018 na een extreem zwaar dooprutueel van de club Reuzegom. Hij werd verplicht om liters alcohol te drinken, kreeg grote hoeveelheden visolie toegediend, er werd op hem geürineerd, en hij moest urenlang in een put met ijskoud water zitten (“KU Leuven stuurt Reuzegom-leden” 2021).

Het concept van de studentencorpora zoals we die kennen in Nederland en Vlaanderen, is in veel landen vrijwel onbekend. Voor veel NVT-studenten is het dus van toegevoegde waarde om hier aandacht aan te besteden, temeer daar het gaat om een subcultuur met een eigen jargon en rituelen.

In 1996 werd de eerste aflevering uitgezonden van “Kerstens, Kamphuys & Van Binsbergen”, een persiflage op studentencorpora en corpsstudenten. Het werd in de volksmond al snel “De Lullo’s”, naar de in de serie veel gebezigde aanspreekvorm “Lul” of “Lullo”. In het decor van een studentenhuus kunnen we de lotgevallen volgen van de grote hoeveelheden bierdrinkende corpsstudenten, ook wel corpsballen, (Herman Koch), (Kees Prins) en Van Binsbergen (Michiel Romeyn) en worden de stereotypen over de corpsstudent en over de studentencorpora uitvergroot. Enkele van deze stereotypen zullen we hier nader bekijken.

a. Vrouwonvriendelijkheid en seks

Mannelijke corpsstudenten worden nogal eens geassocieerd met een vrouwonvriendelijke houding. Voor de drie studenten in de serie lijkt alles erom te draaien zoveel mogelijk vrouwelijke dispuutleden in bed te krijgen. Dat ze hierin erg ver gaan, blijkt wel uit het feit dat Kerstens eerst de moeder van een medestudente ‘uitprobeert’ in bed waarna hij het cijfer dat hij heeft gekregen doorgeeft (een 7,5) aan een vrouwelijk dispuutlid, waarop ze een afspraakje kunnen maken. Ook Kamphuys krijgt een 7,5 van een vrouwelijk dispuutlid naast wie hij wakker wordt op de bank, alhoewel hij zich niet herinnert hoe ze heet. Onder elkaar bespreken Kerstens, Kamphuys en Van Binsbergen ook uitvoerig de kwaliteiten in bed van de vrouwelijke dispuutleden, wat steevast begint met de vraag: “Heb je nog geneukt?” (*Jiskefet*, “Lullo’s Compleet”). Alhoewel de serie in de tweede helft van de jaren negentig is gemaakt, kwamen vergelijkbare praktijken in 2016 nog in het nieuws: “Dit keer is de beurt aan de Groningse vereniging Vindicat atque Polit, met eerst een Bangalijst van ‘hete herten’ (vrouwelijke leden) voorzien van 06-nummer en de aanmoediging ze allemaal te recenseren” (Bouma 2016).

Het ‘recenseren van hete herten’ betekent hier niets anders dan het cijfers geven aan de kwaliteiten in bed van vrouwelijke dispuutleden (herten), van wie ook nog eens wordt geacht dat ze makkelijk het bed in te krijgen zijn (heet).

In een andere scène vraagt Kerstens aan Kamphuys of hij “nog heeft geneukt”, waarop Kamphuys antwoordt: “Ja, weet je wel, die kleine korte dikke... van het dispuut”. Waarop Kerstens antwoordt: “Oh ja, het biggetje” (2010). Op de website *Studenten-Woordenboek.com* (2021) zien we een andere term voor een bepaald type studente: “Waakvarken – een lelijk en dik meisje dat over haar knappere vriendinnen waakt, zodra een van haar vriendinnen de aandacht van een leuke jongen krijgen zal het waakvarken er alles aan doen om de jongen weg te jagen”. Deze term komt ook terug op andere websites met jargon van studentencorpora.

In 2018 is er door een accreditatiecommissie nog een onderzoek ingesteld naar de gang van zaken binnen Vindicat om te bepalen of er een cultuuromslag had plaatsgevonden binnen de vereniging. Uit het onderzoek bleek dat er op vier van de vijf punten een onvoldoende werd gescoord: “Uit interne enquêtes blijkt dat een aanzienlijk deel van de leden zich onveilig voelt. ‘Tijdens de introductieperiode was nog steeds sprake van intimiderend, vernederend en vrouwonvriendelijk gedrag’, aldus Sitalsing” (Van den Berg 2018). De consequentie hiervan was dat Vindicat geen financiële ondersteuning meer kreeg en werd uitgesloten van officiële universiteitsaangelegenheden.

b. Hiërarchie en superioriteit

Sudentencorpora hebben een strenge hiërarchie. Hoe langer je lid bent, hoe hoger je status. Een aspirant-lid, ook wel ‘feut’ (naar foetus) genoemd, moet eerst een ontgroening doorstaan die vaak bestaat uit mensonterende en vernederende activiteiten, zoals de ontgroening van de eerdergenoemde Sanda Dia:

Dia werd het slachtoffer van een extreem ontgroeningsritueel van de studentenvereniging Reuzegom, waarbij de jongen liters alcohol moest drinken, evenals grote hoeveelheden visolie. Ook werd hij urenlang buiten in een put met ijskoud water gezet. Ondertussen werd er over Dia heen geplast en moest hij een papje eten waarin een muis was vernalen met een blender (Van der Ploeg 2021).

Verder hebben corpora een groot aantal regels waaraan de leden zich dienen te houden. Dit geldt vooral voor een nieuw lid, ook wel ‘nul’ genoemd. De hoogste functie is die van ‘president’.

In “Kerstens, Kamphuys & Van Binsbergen” komt de hiërarchie binnen het studentencorps niet sterk naar voren. We zien het wel terug in de rol van Van Binsbergen, die door Kamphuys en Kerstens toch op enigszins denigrerende manier wordt behandeld. Zo moet Van Binsbergen eerst een aantal vragen over Ajax correct beantwoorden, voordat hij mee mag met Kamphuys en Kerstens naar de *Champions League* finale van Ajax.

Corpsstudenten hebben ook de naam zich verheven te voelen boven andere bevolkingsgroepen, dat ze een soort elite vormen en uit gegoede families komen. Dit zijn we ook terug in *corps* of *korps*, dat vooral in het leger gebruikt wordt om een bepaalde elite-eenheid aan te duiden, zoals korps mariniers. Lid worden van een studentencorps lijkt dan ook vaak een garantie voor een succesvolle carrière.

In “Kerstens, Kamphuys & Van Binsbergen” komt dit gevoel van superioriteit duidelijk naar voren. Als Kamphuys en Van Binsbergen wakker worden met een hevige kater door het lawaai van aan de straat werkende arbeiders, gaat eerst de halve afwas het raam uit, gevolgd door een krat bier. Tenslotte urineert Kerstens uit het raam met het commentaar: “Arbeiders, ik word er helemaal ziek van” (*Jiskefet*, “Lullo’s Compleet”). In een andere aflevering wordt er pizza besteld.

Deze wordt bezorgd door een Turkse pizzakoerier, die vervolgens door Kerstens en Kamphuys wordt gevraagd de pizza en drinken te serveren en borden af te wassen. Niet alleen wordt hier neergekeken op een ‘minderwaardig’ beroep als pizzakoerier, maar ook nog eens op een minderheid in de Nederlandse maatschappij.

Alhoewel “Kerstens, Kamphuys & Van Binsbergen” in het midden van de jaren negentig werd uitgezonden, is deze kwestie moeiteloos te vertalen naar de huidige maatschappij, met discussies over het immigratiebeleid (en dus over minderheden in Nederland), etnische profilering, terminologie als ‘hoogopgeleiden’ en ‘laagopgeleiden’ en kritiek op de te witte elite van Nederland.

c. Taalgebruik

Corpsstudenten worden gassocieerd met een bekakte manier van spreken, zoals vaak ook gebeurt in betere kringen in streken als Het Gooi. Dit accent wordt buiten de subcultuur van de studentencorpora vaak als arrogant ervaren, zoals ook blijkt uit een onderzoek van Slam FM uit 2018.

Een meerderheid van de 247 ondervraagden ergert zich het meest aan het bekakte studentenaccent dat in overvloed wordt gesproken in steden als Amsterdam, Leiden en Groningen. Mensen storen zich voornamelijk aan het arrogante en het ‘kijk mij eens interessant zijn’-ondertoonje (“Studentenaccent” 2013).

De acteurs van *Jiskefet* maken veel gebruik van accenten om een bepaalde bevolkingsgroep of subcultuur te typeren. Zo praat de Amsterdamse proleet Johnnie plat Amsterdams en praten de naïeve dames van het buurthuis in de provincie een oostelijk of noordelijk dialect, dat in de buurt van het Drents komt. In “Kerstens, Kamphuys & Van Binsbergen” praten de studenten dan ook overdreven bekakt.

Corpsstudenten maken gebruik van een eigen vocabulaire, iets wat in veel subculturen het geval is. In “Kerstens, Kamphuys & Van Binsbergen” spreken de studenten elkaar voortdurend aan met ‘lul’ of ‘lullo’, vandaar dat de serie al snel bekend werd onder de naam “De Lullo’s”. De aanspreekvorm ‘lul’ werd al gebruikt, maar het neologisme ‘lullo’ heeft dankzij *Jiskefet* zijn weg gevonden naar *Van Dale*: “lullo – als variant van lul gepopulariseerd dankzij De Lullo’s van *Jiskefet*” (Van Dale, “Lullo” 2021). Het is echter niet de eerste keer dat ‘lullo’ werd gebruikt, zoals kleinkunstbiograaf Henk van Gelder aangeeft: “De in turbotaal gespecialiseerde Jan Kuitenbrouwer heeft intussen aangetoond dat het al in 1991 werd vermeld in het bundeltje “Jongerentaal”, van Cor Hoppenbrouwers. Ook het vergelijkbare ballo was al in dat boekje opgenomen” (Van Gelder, “Goedesmorgens” 314).

De aanspreekvorm ‘lullo’ werd al snel aangenomen als een soort geuzennaam door corpsstudenten. Hetzelfde mechanisme zagen we bij “Debiteuren/Crediteuren”. Bepaalde kenmerken van een subcultuur worden gepersifleerd,

waarna juist die uitvergroete elementen weer worden worden overgenomen door de subcultuur. Kees Prins zegt hierover:

Wraakneming op een milieu dat meent zich van alles te kunnen permitteren: dat is het zeker. Met afkeer: ‘Kom je in eettentjes en kroegen die je leuk vindt, staat er op een dag een corpsbal aan de bar. Dan denk je: ojú, het zal toch niet? En ja hoor: binnen twee weken is zo’n gelegenheid dan volledig overgenomen door de lullo-maffia. Denk je dat je het fenomeen corpsbal goed hebt aangepakt, heb je nog het meeste succes bij de corpsballen zelf. Zoals destijds ook met de persiflage op het kantoorleven, en later met het proletendom. Alleen maar schouderkloppen van lui die je denkt aan te pakken. Toch een raar fenomeen’ (Haveman 2000).

“Kerstens, Kamphuys & Van Binsbergen” heeft midden jaren negentig het studentencorps weer wat meer op de kaart gezet. De subcultuur waar Kees Prins zo’n hekel aan heeft, heeft eigenlijk zeer wel gevaren bij de serie.

5.1. Lesondersteuning

“Kerstens, Kamphuys & Van Binsbergen” kan als inleiding dienen bij het bespreken van het studentenleven in Nederland en Vlaanderen, en dan in het bijzonder van de subcultuur van de studentencorpora. In 2016 zou het studentenverenigingsleven in Nederland op de lijst Immaterieel Erfgoed geplaatst worden, maar door de negatieve publiciteit rond ontgroeningsrituelen bij vooral de corpora, werd daar voorlopig vanaf gezien: “De Nederlandse studentenverenigingen komen voorlopig niet op de lijst Immaterieel Erfgoed te staan. Het kenniscentrum dat hierover gaat, heeft de plaatsing opgeschort na de commotie over een geweldsincident bij het Groningse corps *Vindicat*” (“Alles doorstaan maar geen liefde geoogst” 2016). Voor veel NVT-studenten is het studentenverenigingsleven een onbekend fenomeen. Verder is het een actueel thema, omdat studentencorpora de laatste jaren weer vaak in het nieuws komen vanwege uit de hand gelopen ontgroeningen, zowel in Nederland als in Vlaanderen.

Studenten kunnen ook hier weer de opdracht krijgen de stereotypen te identificeren. Aangezien het hier juist om stereotypen gaat, is nuancering wel op zijn plaats. Dit kan door het fenomeen van studentencorpora neutraal te bespreken en te kijken wat ze zoal organiseren aan activiteiten voor studenten en hoe studenten baat kunnen hebben bij een lidmaatschap. Verder kan het bij de nuancering nuttig zijn om een onderzoek als *Grensoverschrijdend gedrag onder Groningse studenten* van het Instituut voor Integratie en Sociale Weerbaarheid (ISW) uit 2010 nader te bekijken met de studenten. In dit onderzoek wordt grensoverschrijdend gedrag onder eerstejaarsstudenten onderzocht, met als conclusie bij de sectie ‘Normen’:

Samenvattend kunnen we stellen dat het beeld dat er bestaat over Groningse studenten niet klopt met de werkelijkheid. Het beeld voorafgaand aan de studie is een karikatuur van de werkelijkheid die in sommige opzichten overeenkomt met het gedrag van de bijzonder veel

drinkende en feestende “lullo”. Gedurende de studie blijft dit beeld grotendeels intact. Het werkelijke gedrag van de gemiddelde Groningse student is echter veel gematigder (Nieuwenhuis & Postmes 2010).

Bovendien is het belangrijk om het verschil tussen studentencorpora, studentenverenigingen en studieverenigingen te benadrukken. De stereotypen van vrouwonvriendelijkheid en superioriteit kan verder aanleiding zijn voor een discussie over de positie van de vrouw en discriminatie in de academische wereld, een thema dat heden ten dage nog steeds speelt. Hierbij valt te denken aan de discussie over quota voor vrouwen in hogere posities op universiteiten, zoals onlangs speelde bij de TU Eindhoven: “De Technische Universiteit Eindhoven kan haar voorkeursbeleid voor vrouwen bij vacatures hervatten. Vorige zomer floot het College voor de Rechten van de Mens de universiteit nog terug omdat zij enkel vrouwen wilde toelaten tot sollicitaties” (De Lange 2021).

Op taalkundig gebied biedt “Kerstens, Kamphuis & Van Binsbergen” ook de nodige mogelijkheden. Het door *Jiskefet* gepopulariseerde woord ‘lullo’ is door veel corpsstudenten als geuzennaam aangenomen. Het aannemen van een geuzennaam komt vaker voor bij subculturen. Te denken valt hierbij bijvoorbeeld aan ‘boeren’, eigenlijk een spottende benaming voor mensen uit ‘de provincie’, voor de voetbalsupporters van PSV Eindhoven, of zelfs ‘superboeren’ voor de supporters van voetbalclub De Graafschap. Ook is het scheldwoord ‘nicht’ (voor homoseksueel) een veel gebruikte geuzennaam onder homoseksuelen. Op basis van een aflevering van “Kerstens, Kamphuis & Van Binsbergen” kunnen studenten bijvoorbeeld de opdracht krijgen bij verschillende subculturen de geuzennaam te zoeken en vervolgens te herleiden waar die naam precies vandaan komt.

Het taalgebruik in “Kerstens, Kamphuis & Van Binsbergen” kan aanleiding zijn om het specifieke vocabulaire van studentencorpora eens wat nader te bekijken en te analyseren. Gekeken kan worden naar de etymologie, maar ook naar wat die woorden nu precies zeggen over de subcultuur van de studentenvereniging. Zijn hier bijvoorbeeld sporen in terug te vinden van de stereotypen in “Kerstens, Kamphuis & Van Binsbergen”, zoals een vrouwonvriendelijke houding en een superioriteitsgevoel. Tenslotte kan de introductie van nieuwe woorden, zoals ‘lullo’ via populaire media worden besproken, ook in algemenere zin. In dat geval komen we al snel weer terecht bij “Van Kooten & De Bie”.

6. Besluit

Satire uit een ander land en in een vreemde taal is voor NVT-studenten vaak moeilijk te volgen. Niet alleen kan de vreemde taal problemen opleveren, ook is er een vrij grondige kennis van de culturele achtergrond nodig van het betreffende land. Aan de ander kant verrijken bepaalde satirische televisieprogramma’s juist

weer de cultuur en de taal, waardoor het tot de cultuur van een land gaat behoren. Door een satirisch programma als *Jiskefet* te gebruiken als inleiding en/of ondersteuning voor een les – en niet als zelfstandig lesmateriaal – over bepaalde cultuur- en taalelementen, krijgen de studenten niet alleen deze elementen uitvergroot voorgeschoteld, ook komen ze in contact met Nederlandse satire. Voorwaarde hierbij is dat de in *Jiskefet* geïdentificeerde stereotypen kritisch worden besproken en worden genuanceerd.

Bibliografie

- Andere Tijden. “Zo is het toevallig ook nog ‘s een keer””, 2021, <https://www.anderetijden.nl/aflevering/560/Zo-is-het-toevallig-ook-nog-s-een-keer>. Geraadpleegd 18 september 2021.
- Bouma, Kaya. “De corporale cultuur is diep geworteld in Nederland”. *De Volkskrant*, 29 september 2016, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/de-corporale-cultuur-is-diep-geworteld-in-nederland~bfd32097/>. Geraadpleegd 1 maart 2021.
- De Jager, Nick. “Waarom was Zondag met Lubach zo succesvol?” *De Volkskrant*, 29 maart 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/waarom-was-zondag-met-lubach-zo-succesvol~bb1d887c/>. Geraadpleegd 18 september 2021.
- De Lange, Pepijn. “Meer vrouwen aan de top: TU Eindhoven kan voorkeursbeleid bij vacatures voortzetten”. *De Volkskrant*, 3 maart 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/meer-vrouwen-aan-de-top-tu-eindhoven-kan-voorkeursbeleid-bij-vacatures-voortzetten~bb34287b/>. Geraadpleegd 15 mei 2021.
- De Ruiter, Marieke. “Van koffie tot wc-papier: dit zijn de kosten van thuiswerken”. *De Volkskrant*, 18 juli 2020, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/van-koffie-tot-wc-papier-dit-zijn-de-kosten-van-thuiswerken~bc3ff8b/>. Geraadpleegd 15 mei 2021.
- Haveman, Ben. “Kees Prins”. *De Volkskrant*, 8 april 2000, <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/kees-prins~b6ded519/>. Geraadpleegd 12 maart 2021.
- Henquet, Joris. “Welke typetjes van Koot & Bie zouden ook nog goed in 2020 passen?” *De Volkskrant*, 6 oktober 2020, <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/welke-typetjes-van-koot-bie-zouden-ook-nog-goed-in-2020-passen~b37e3245/>. Geraadpleegd 15 maart 2021.
- Jiskefet*. “Lullo’s Compleet”. Universal Music, 2010.
- Jiskefet*. “Debiteuren Crediteuren 1”. Universal Music, 1995.
- Jiskefet*. “Debiteuren Crediteuren 2”. Universal Music, 1995.
- Korteweg, Ariejan. “Na echec dividendbelasting voeden Ruttes stille gasten uit het bedrijfsleven de achterdocht”. *De Volkskrant*, 11 oktober 2018, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/na-echec-dividendbelasting-voeden-ruttes-stille-gasten-uit-het-bedrijfsleven-de-achterdocht~bc996ee3/>. Geraadpleegd 15 mei 2021.
- Lips, Han. “Legendarische tv van Fred Haché was feest der herkenning”. *De Volkskrant*, 2 mei 2019, <https://www.parool.nl/nieuws/legendarische-tv-van-fred-hache-was-feest-der-herkenning~b6840f14/>. Geraadpleegd op 18 september 2021
- Nieuwenhuis, Marion, en Ton Postmes. *Grensoverschrijdend gedrag onder Groningse studenten. Een onderzoek naar omvang, trend sen verklarende factoren*. Instituut voor Integratie en Sociale Weerbaarheid (ISW), [2010].
- Snijders, Tim Igor. “Burgemeester Groningen dreigt Vindicat met sluiting na frustratie politieonderzoek naar geweldsincident”. *De Volkskrant*, 8 januari 2019, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/burgemeester-groningen-dreigt-vindicat-met-sluiting-na-frustratie-politieonderzoek-naar-geweldsincident~b0ff5c37/>. Geraadpleegd 20 februari 2021.

- Studenten-Woordenboek.com. “Waakvarken”, <http://studenten-woordenboek.nl/w/waakvarken/>. Geraadpleegd 5 maart 2021.
- Van den Berg, Jurre. “Studentencorps Vindicat blijft op de strafbank: geen financiële steun”. *De Volkskrant*, 1 oktober 2018, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/studentencorps-vindicat-blijft-op-de-strafbank-geen-financiele-steun~b0c043228/>. Geraadpleegd 14 maart 2021.
- Van Dale Online. “Goeiesmorgens deze morgen”. <https://www.vandale.nl/zoeken/zoeken.do#>. Geraadpleegd 3 maart 2021.
- . “Juffrouw Jannie”. <https://www.vandale.nl/zoeken/zoeken.do#>. Geraadpleegd 3 maart 2021.
- . “Lullo”. <https://www.vandale.nl/zoeken/zoeken.do#>. Geraadpleegd 3 maart 2021.
- . “Persiflage”. <https://www.vandale.nl/zoeken/zoeken.do#>. Geraadpleegd 3 maart 2021.
- . “Toedeledokie”. <https://www.vandale.nl/zoeken/zoeken.do#>. Geraadpleegd 3 maart 2021.
- Van Gelder, Henk. “Goedsmorgens; lullo – de taalrages van *Jiskefet*”. *Onze Taal*, 1996, jaargang 65, p. 314, https://www.dbnl.org/tekst/_taa014199601_01/_taa014199601_01_0225.ph. Geraadpleegd 5 maart 2021.
- . “*Jiskefet*: amusant en absurd nieuw tv-programma”. *NRC Handelsblad*, 8 september 1990, <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=Jiskefet:+amusant+en+absurd&coll=ddd&maxperpage=10&identificer=KBNRC01:000030216:mpeg21:a0167&resultidentificer=KBNRC01:000030216:mpeg21:a0167&rowid=1>. Geraadpleegd 15 februari 2021.
- Van den Hanenberg, Patrick. “Meestal mild, soms ongemeen venijnig”. *De Volkskrant*, 5 december 2005, https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/meestal-mild-soms-ongemeen-venijnig~b88b0564/?utm_source=link&utm_medium=app&utm_campaign=shared%20content&utm_content=free. Geraadpleegd 18 september 2021.
- Van der Ploeg, Jarl. “Gruwelijk ontgroeningsritueel nu toch reden om Leuvense studenten van universiteit te bannen – ruim 2 jaar na dato”. *De Volkskrant*, 5 februari 2021, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/gruwelijk-ontgroeningsritueel-nu-toch-reden-om-leuvense-studenten-van-universiteit-te-bannen-ruim-2-jaar-na-dato~b6023203/>. Geraadpleegd 5 maart 2021.
- Wels, Rinske. “André van Duin brengt humor van de straat, maar de dansende dames zijn verdwenen”. *Trouw*, 10 maart 2006, <https://www.trouw.nl/nieuws/andre-van-duin-brengt-humor-van-de-straat-maar-de-dansende-dames-zijn-verdwenen~b7bd3942/>. Geraadpleegd 20 maart 2021.
- Witteman, Johan. “Er is hoop voor de middenklasse”. *De Volkskrant*, 6 februari 2016, <https://www.volkskrant.nl/economie/er-is-hoop-voor-de-middenklasse~b3195da5/>. Geraadpleegd 20 september 2021.
- z.a. “Alles doorstaan maar geen liefde geogst”. *De Volkskrant*, 20 september 2016, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/alles-doorstaan-maar-geen-liefdegeogst~bbbe07b30/>. Geraadpleegd 15 mei 2021.
- z.a. “Debiteuren/Crediteuren steeds populairder”. *De Volkskrant*, 19 december 1995, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/debiteuren-crediteuren-steeds-populairder~b75493c9/>. Geraadpleegd 28 maart 2021.
- z.a. “Irritatie is de grootste bron van inspiratie”. *De Telegraaf*, 14 februari 1994, <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=Jiskefet+monty+python&coll=ddd&maxperpage=10&identificer=ddd:010692173:mpeg21:a0284&resultidentificer=ddd:010692173:mpeg21:a0284&rowid=6>. Geraadpleegd 15 februari 2021.
- z.a. “KU Leuven stuurt Reuzegom-leden weg die betrokken waren bij fatale doop Sanda Dia”. *De Morgen*, 4 februari 2021, <https://www.demorgen.be/nieuws/ku-leuven-stuurt-reuzegom-leden-weg-die-betrokken-waren-bij-fatale-doop-sanda-dia~b762007d/>. Geraadpleegd 10 februari 2021.
- z.a. “‘Studentenaccent’ verkozen tot meest irritante tongval”. *Algemeen Dagblad*, 9 juli 2013, <https://www.ad.nl/binnenland/studentenaccent-verkozen-tot-meest-irritante-tongval~a6f425cc/>. Geraadpleegd 2 maart 2021.

Recensieartikelen

Judyta KUZNIK

ORCID: 0000-0001-6363-9811

Uniwersytet Wrocławski

De postkoloniale geschiedenis in polyfonie

Abstract

This article focuses on the book *Het andere postkoloniale oog*, edited by Michiel van Kempen and published in 2020 by the publishing house Verloren. This book had the goal to present never before mentioned aspects of the colonial history of the Netherlands and its influence on cultural practices of the colonised cultures within the last four centuries. Because of the numerous contributions amassed there, the article discusses in depth only a few. These contributions distinguished themselves either through an original academic approach to the topic or the positioning with regard to postcolonial theories usage. The first part of this book involves the need for the re-evaluation of the Dutch colonial history in many parts of the world, to name Suriname as an example. This re-evaluation is highly relevant, as it comes in a time when recent social movements push the mostly unknown parts of the Dutch colonial history into the spotlight. In the second part, this is followed by an attempt to answer the question whether postcolonial theories are essential for the writing bound to the colonial history of the Dutch. As is shown by some contributions, postcolonial theories can stimulate new discussions, especially in cases which do not fit the existing theoretical schemes. And yet, it seems that they are not crucial in discussions about the influence between colonised cultures, though their use might prove fruitful. The article closes with an evaluation of the analysed texts.

Keywords: postcolonial studies, Dutch history, history of slavery, cultural exchange, orientalist gaze.

Begrippen zoals ‘intersectionaliteit’, ‘hybriditeit’ en ‘postkoloniale identiteit’ zijn de laatste jaren een belangrijk deel van het historische debat geworden. De BLM- en #metoo-bewegingen stellen de status quo ter discussie, maar ook in de academische wereld klinkt er een roep om nieuwe perspectieven. Deze stem is des te belangrijker, omdat hij multigenerationeel is. De nieuwe generaties, die de dekolonisatie niet hebben meegemaakt, reiken naar de geschiedenis en vragen met een ongekende kracht naar hun eigen identiteit en plaats in de wereld (Ekotto 2021). De Nederlandse koloniale geschiedenis ontsnapt niet aan deze veranderingen, hoewel er in vergelijking met andere West-Europese landen pas onlangs

wat meer over deze pijnlijke kwesties wordt gesproken; wat ook geleid heeft tot excuses die Willem-Alexander in 2020 aan Indonesië heeft aangeboden voor de geweldontsporing aan Nederlandse zijde na het uitroepen van de Indonesische onafhankelijkheid. In het licht van deze ontwikkelingen lijkt *Het andere postkoloniale oog* hoogst actueel te zijn.

Dit boek onder redactie van Michiel van Kempen verscheen in 2020 als verslag van een colloquium georganiseerd op 20 april 2019 door de leerstoel Nederlands-Caraïbische Letteren (Universiteit van Amsterdam) waarvan Van Kempen hoofd is. De 24 bijdragen hebben betrekking op de laatste vier eeuwen van de contacten tussen Nederland en zijn koloniën in de Indische Archipel, Zuid-Afrika en de Caraïbische regio. Zij worden voorafgegaan door een inleiding geschreven door Van Kempen, een feestrede van J.Z. Herrenberg en een essay van Ken Mangroelal over de zich ontwikkelende slavenerijherdenking in Nederland. Een groot deel van de auteurs is verbonden aan de leerstoel Nederlands-Caraïbische Letteren en dit komt tot uiting in de thematiek van hun teksten, die zich voornamelijk op de laatstgenoemde regio richten. De hoofdvraag van het colloquium (en ook van de bundel) betreft aspecten die buiten de traditionele postkoloniale studies vallen of die door de onderzoekers niet eerder bekeken konden worden. In zijn inleiding vergelijkt Van Kempen deze aspecten met een vergeten instrumentje in een gereedschapskist: “(...) het ligt er al jaren en jaren, het heeft drie verhuizingen meegemaakt en gaat bij de volgende ook mee, maar waar dient het nou eigenlijk voor?” (Kempen 9).

De onderwerpen die in deze bundel worden behandeld, betreffen niet alleen gepubliceerde literatuur maar tevens andere cultuurproducten, zoals bijdragen waarin auteurs zich op de analyse van manuscripten, muziekinstrumenten, dansen en religieuze praktijken richten. De opbouw van het boek is helder en gebaseerd op een chronologisch criterium. Daarbij wordt begonnen met een analyse van 17de-eeuwse liederen over Suriname en Curaçao en afgesloten met opmerkingen over de nieuwe stroming in de Nederlands-Caraïbische literatuur. Vanwege een groot aantal bijdragen wordt hier de focus voornamelijk op teksten gelegd die zich onderscheiden door het besproken thema of de aanpak in het onderzoek. Bovendien worden de hierna besproken bijdragen gebruikt om de volgende vragen te beantwoorden: zijn er zichtbare gelijkenissen te vinden, ondanks de diversiteit van de gepresenteerde onderwerpen in de bundel? In hoeverre worden postkoloniale theorieën gebruikt bij de analyse die onderwerpen, die zich toch voor een groot deel op de postkoloniale geschiedenis baseren?

In de bundel worden meerdere aspecten van de koloniale geschiedenis onder de loep genomen, zowel wat geografische ligging (zij dat nu op Curaçao, in Amsterdam of Semarang) als historische periodes betreft. Daarbij worden levensverhalen van personen uit diverse sociale groepen besproken, zowel van de gewone kleermaker (“Een reis naar Suriname? De gefantaseerde avonturen van

András Jelky” van Gábor Pusztai, 69–79) als de economische en intellectuele elite (te lezen in “Een ‘Surinaams’ blijspel in de chicanes van de Amsterdamse elite” van Hilde Neus, 49–67). Dankzij de accumulatie van zulke diverse perspectieven wordt duidelijk welke mogelijkheden er voor de postkoloniale studies nog openstaan en hoe weinig er tot nu toe buiten de grote verhalen is gevorst.

Hoewel er een enorme diversiteit in de gebruikte perspectieven te zien is, is er wel degelijk samenhang tussen de stukken in de bundel. Als voorbeeld zijn er de teksten die het thema van de slavenhandel in de moderne tijd bespreken, zoals “Eerst en pauselijke bul, dan...” van Wouter Krijbolder (255–268). Krijbolder bekritiseert in zijn tekst *De levens van Jan Six: een familiegeschiedenis* van Geert Mak.¹ Het boek van Mak, dat in 2016 werd uitgegeven, functioneert volgens Krijbolder als lofzang op de Gouden Eeuw van Nederland en de vergaarde rijkdom zonder de slavenhandel als bron hiervan te noemen. Uit de tekst van Krijbolder blijkt dat er in de Lage Landen nog steeds een fascinatie bestaat voor de Gouden Eeuw, hoewel er daarbij weinig aandacht wordt besteed aan de geschiedenis van de door de Nederlanders tot slaaf gemaakte volkeren. Of met de woorden van Krijbolder: “(...) je zou denken dat de naakte waarheid prevaleert boven misplaatste nostalgie! Maar net zoals bij *De levens van Jan Six* triomfeert het fictieve boven het feitelijke” (257).

De tekst van Krijbolder klinkt unisono met het essay van Ken Mangroelal, “De vloek van Cham voorbij” (19–29), waarin naar het ontbreken van de slavengeschiedenis in het Nederlandse sociale geweten wordt verwezen, hoewel er teksten in de Nederlandstalige cultuur bestaan die deze functie zouden kunnen vervullen. Ondanks de groeiende humanitaire betrokkenheid bij het lot van slaven en tot slaaf gemaakten in buurlanden zoals Engeland, en evenementen die de slavengeschiedenis herdenken, is er nog weinig sprake van een inclusief wij-gevoel in Nederland dat zou kunnen leiden tot een herziening van de geschiedenis. Het gebrek aan dit gevoel heeft wellicht te maken met de stilte rondom de gruwelijke aspecten van de geschiedenis, zoals de Nederlandse betrokkenheid bij de slavernij, wat Krijbolder en Mangroelal benadrukken.

De stilte waarover Krijbolder en Mangroelal het hebben kan volgens Geert Oostindie haar bron hebben in de verdeeldheid van de verschillende etnische en religieuze groepen die het Nederlandse kolonialisme hebben meegemaakt. Hoewel zij allen een trauma hebben ervaren, verschilt hun koloniale bagage en functioneert het trauma niet als verbindend element. Daarom gaan sommige van de herdenkingspogingen vanuit Nederland, die aan een bepaald aspect van de geschiedenis zijn gewijd, zoals de slavenhandel op Curaçao, in Suriname of

¹ In het boek van Geert Mak wordt de familie Six beschreven, waarin de oudste zoon van het gezin altijd de naam Jan kreeg. Het bekendste lid van de familie is Jan Six (1618–1700), die door Rembrandt werd geportretteerd. De familie Six behoorde tot de kring van de Amsterdamse regenten en breidde dankzij investeringen in onder meer de lakenindustrie haar rijkdom uit.

Berbice, aan de meerderheid ongemerkt voorbij. De microgeschiedenis van sociale groepen vindt geen weerklank in de macrogeschiedenis van het land: “The government may facilitate and legitimize a broad and inclusive remembering, but it cannot enforce it. Society is simply too heterogeneous and democratic, and the ethnic and historical identification too diverse” (Oostindie 223). Hoe ingewikkeld de situatie ook is, evenementen zoals de Nationale Herdenking Slavernijverleden in 2020 en de excuses van koning Willem-Alexander uit hetzelfde jaar bieden een platform voor discussie, kritiek en verbetering.

Men zou kunnen verwachten dat een bundel gewijd aan de postkoloniale problematiek ook op postkoloniale theorieën gebaseerd is. Bij enkele bijdragen zijn deze theorieën wel zichtbaar. In “Hebi sani e dansi” (91–111) verbindt Aminata Cairo ze met de Caraïbische Feministische Theorie, zoals die van Patricia Mohammed, om zich in de geestelijke praktijken van haar tot slaaf gemaakte voorouders in Suriname te verdiepen. Vanwege een vroegere bezetting door meerdere Europese koloniale mogendheden wordt deze regio gekenmerkt door een enorme diversiteit van volkeren, talen en culturen, wat als gevolg heeft dat er uiteenlopende beelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid te ontdekken zijn (Mohammed 8). In haar tekst presenteert Cairo op een gedetailleerde manier de muziek- en danstradities die alle ceremonies in haar culturele kring begeleiden. Hoewel zij deze microgeschiedenis tot in de puntjes beschrijft, blijft zij zich bewust van de kennis van zaken van een gewone lezer; zo zorgt zij voor een overzichtelijke tekst. Door deze combinatie staat haar bijdrage als het ware in het geheugen gegrift.

In tegenstelling tot Cairo kiest Jacqueline Bel in “De inheemse schone” (137–142) voor een discussie met de door haar gekozen theorie, die in dit geval het oriëntalisme van Edward Said is. Daarbij analyseert zij de positie van de Indische huishoudster in vergeten Indische romans. De Indische vrouw wordt in deze romans op een stereotiepe manier gepresenteerd en haar beeld komt overeen met wat Said als de oriëntalistische beschrijving van een Ander presenteert: “(...) irrational, depraved (fallen), childlike, ‘different’ (...)” (Said 40), maar in enkele gevallen worden in deze romans toch pogingen gedaan om aan het stereotype te ontsnappen en het verhaal van de huishoudster aan het licht te brengen. Deze bijdrage opent de deur naar nieuwe mogelijkheden voor discussie over het creëren van de wereld in de koloniale literatuur in het bijzonder, maar tevens in de algemene literatuur.

De meeste auteurs bespreken de koloniale geschiedenis of de invloeden ervan zonder een postkoloniale theorie te gebruiken. Ter illustratie kan “Een durian als handgranaat” (223–230) van Klaus de Groot dienen. In deze bijdrage wordt naar de ‘Indische’ gedichten van de Surinaamse dichter Bernardo Ashetu gekeken, waar des dichters duistere en bloederige visie van het nieuwe Indonesië in wordt onthuld. Hij verwijst naar de geschiedenis en cultuur van Nederlands-Indië en Indonesië en hun mogelijke betekenis in het werk van Ashetu, maar gebruikt

daarbij geen theorie die het bijzondere beeld van Indonesië in de gedichten zou kunnen toelichten. De gedichten ontstonden in de tijd van de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog (1945–1949) en het is zeker dat Ashetu contact met de Indonesische cultuur heeft gehad (of het ‘Indische’, zoals De Groot dat noemt, 223), hoewel Ashetu zelf het Indische Archipel mogelijk nooit heeft bezocht. Het is duidelijk dat tenminste één van de gedichten naar *Max Havelaar* verwijst, maar de inspiratie voor de overige teksten is niet onderzocht.

Een ander voorbeeld van een in de koloniale geschiedenis gewortelde tekst is “Gamelan: Surinaams-Javaans erfgoed dat dreigt verloren te gaan” (269–278) van Henriëtte Mingoen, waarin de wereld van de Surinaamse versie van de Indonesische gamelan wordt onderzocht, die langzamerhand in vergetelheid dreigt te raken. In haar tekst volgt Mingoen het spoor van deze muziekinstrumenten, die tegen het einde van de 19de eeuw met Javaanse contractarbeiders naar Suriname zijn gekomen. Zij beweert dat de gamelan belangrijk was voor de identiteit van deze bevolkingsgroep in hun contacten met de plantage-eigenaars, maar zij werkt dit aspect verder niet uit. Mingoen beschrijft tevens welke veranderingen de gamelan qua vorm is ondergaan, hoe hij dankzij de migratiestroom in de jaren 70 van de 20ste eeuw is in Nederland terechtgekomen alsook hoe hij in Suriname een tijd van bloei en verval doorging. De kwestie van het dalende aantal jongeren in gamelengroepen in het algemeen en in de Surinaamse versie ervan in het bijzonder, heeft als gevolg dat enkele van deze groepen zijn opgehouden te bestaan. De kleinere belangstelling onder jongeren wordt ook door andere onderzoekers benadrukt en aangevuld met een zichtbaar afnemende interesse voor het Javaans. Dit gaat gepaard met de belangstelling voor het Nederlands, waarvan de kennis volgens de jeugd noodzakelijk is om progressief te blijven (Allen 212). De bijdrage van Mingoen roept de volgende vragen op: op welke manier kan men de Surinaams-Javaanse cultuur voor de jonge generatie aantrekkelijk maken? Welke veranderingen moet zij ondergaan om opnieuw in de schijnwerpers te staan en tegelijkertijd haar karakter niet te verliezen?

Het andere postkoloniale oog is een aanbevelenswaardige bundel. In de bundel wordt er licht geworpen op de niet voor de hand liggende aspecten van het Nederlandse koloniale verleden en de gevolgen voor de cultuur in de voormalige koloniën. Dit sluit aan bij de recente gebeurtenissen in Nederland en het buitenland, waaronder de excuses van koning Willem-Alexander aan Indonesië voor de geweldontsporing of een groeiende belangstelling voor herdenkingsdagen voor de afschaffing van de slavernij. Daarbij zijn er kwesties die de bijdragen met elkaar verbinden, zoals de slavernijgeschiedenis. Bovendien is het duidelijk dat het gebruik van postkoloniale theorieën niet altijd nodig is in onderzoek naar het koloniale verleden van Nederland en de gevolgen daarvan, hoewel het in enkele gevallen jammer is dat door een gebrek aan een dergelijke theorie een onderwerp niet scherper kon worden belicht. Misschien betekent dat dat auteurs hun werken

in de toekomst nog kunnen herwerken en verrijken. Daarnaast is het lastig dat er niet voor een uniforme referentiestijl werd gekozen. Daardoor valt het in enkele gevallen moeilijk de bronnen van citaten snel terug te vinden. Niettemin is *Het andere postkoloniale oog* een waardevolle collectie opstellen.

Michiel van Kempen, *Het andere postkoloniale oog*, Uitgeverij Verloren, 2020, ISBN 9789087048655, 320 pp.

Bibliografie

- Allen, Pamela. "Javanese Cultural Traditions in Suriname". *RIMA: Review of Indonesian and Malaysian Affairs*, vol. 45, no. 1/2, 2011, pp. 199–223.
- Ekotto, Frieda. "Frantz Fanon in the Era of Black Lives Matter". *Reframing Postcolonial Studies: Concepts, Methodologies, Scholarly Activisms*, geredigeerd door David Kim. Palgrave Macmillan, 2021, pp. 249–259.
- Krijbolder, Wouter. "Eerst Een Pauselijke Bul, Dan..." *Het Andere Postkoloniale Oog: Onbekende Kanten van de Nederlandse (Post)Koloniale Cultuur En Literatuur*. Uitgeverij Verloren, 2020, pp. 255–268.
- Mohammed, Patricia. "Towards Indigenous Feminist Theorizing in the Caribbean". *Feminist Review*, vol. 59, 1998, pp. 6–33.
- Oostindie, Gert. *Postcolonial Netherlands: Sixty-Five Years of Forgetting, Commemorating, Silencing*. Amsterdam University Press, 2011.
- Said, Edward. *Orientalism*. Penguin, 2003.
- Van Kempen, Michiel. "Inleiding". *Het Andere Postkoloniale Oog: Onbekende Kanten van de Nederlandse (Post)Koloniale Cultuur En Literatuur*. Uitgeverij Verloren, 2020, pp. 9–12.

Bożena CZARNECKA

ORCID: 0000-0002-8901-2061

Uniwersytet Wrocławski

Op de raaklijn tussen het historische en literaire. Het Vlaamse koloniale proza tot 1960 toegelicht door Luc Renders

Abstract

Publications on Dutch literature about the Belgian Congo that have appeared to date are fragmentary and scattered across scholarly as well as cultural journals, collected volumes, and conference proceedings. There are practically no comprehensive studies on the history of Flemish colonial literature. *Koloniseren om te beschaven. Het Nederlandstalige Congoproza van 1596 tot 1960*, a recently released book by Luc Renders, aspires to redress this gap in research. Renders' book can be considered the first as wide-ranging and detailed literary-historical exploration of pre-1960 colonial literature, which is presented against an extensive historical background. Crucially, Renders not only compiles the existing research on colonial writings in Dutch, but also contributes to it in an important way.

Keywords: Belgian Congo, Flemish colonial literature, colonial writings in Dutch, history of literature, colonisation, Luc Renders.

Een groot deel van de publicaties over de voormalige Belgische kolonie is historiografisch van aard.¹ Over de Nederlandstalige Congoliteratuur is er betrekkelijk weinig gepubliceerd, wat misschien in verband blijft met haar literaire kwaliteit: deze literatuur wordt namelijk om verschillende redenen negatief beoordeeld.²

¹ Tot klassieke studies over Congo behoren o.a: Jean Stengers, *Congo, mythes et réalités. 100 ans d'histoire*, Paris 1989; Isidore Ndaywel è Nziem, *Histoire Générale du Congo*, Paris 1998; Georges Nzongola-Ntalaja, *The Congo from Leopold to Kabila*, London 2002; Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost. A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*, London 2006; David van Reybrouck, *Congo. Een geschiedenis*, Amsterdam 2010.

² Als motto voor zijn boek kiest Renders wat tegendraads het citaat uit *De Menseneter* van Koen Peters: "De Congoroman: dat onbenullige genre, met avonturen van paters, jagers en ambtenaren, soms kinderlijk geïllustreerd, vol koloniale daadkracht en de hooggestemde roeping. Ik vond

Het mag ook verbazing wekken dat men zo lang moest wachten op een “echte” geschiedenis van het genre³ die bovendien geschreven zou zijn door een Vlaming. Dit is intussen veranderd met het boek *Koloniseren om te beschaven. Het Nederlandstalige Congoproza van 1596 tot 1960* (2019), dat een bekroning vormt van het literair-historische werk van Luc Renders (°1948). Deze emeritus-hoogleraar van de Universiteit Hasselt concentreert zich in zijn wetenschappelijk onderzoek vooral op de Zuid-Afrikaanse literatuur en het Congoproza in het Nederlands.⁴

De thematiek van Renders’ boek is treffend bepaald in de titel: het gaat over het Vlaamse koloniale proza tot het jaar 1960 en de ontwikkeling daarvan, nauw samenhangende met het grootscheeps opgezette Belgisch kolonisatieproject dat gerealiseerd wordt onder de dekmantel de beschaving naar Midden-Afrika te brengen.

Het doel van Renders’ boek is tweedelig geformuleerd. Enerzijds streeft hij ernaar om een “zo volledig mogelijk overzicht [te] verschaffen over het Nederlandstalige proza over Congo tijdens de koloniale periode, met bijzondere aandacht voor de reis- en verblijfsverslagen, de romans, de novellen en de jeugdliteratuur” (15–16).⁵ Anderzijds wil hij “de Congowerken op hun kolonialistische inslag onderzoeken” (16). Hij analyseert hoe de schrijvers zich positioneren tegenover de kolonisatie en in hoeverre het koloniale gedachtegoed zijn weerspiegeling vindt in hun werk. Renders construeert daarbij zijn betoog traditioneel, zonder gebruik te maken van bijv. postkoloniale theorie, wat voor velen in het geval van het Congoproza een vanzelfsprekende methodologische aanpak zou zijn.

Koloniseren om te beschaven heeft een overzichtelijke structuur (gebaseerd op chronologisch criterium) en bestaat uit drie delen die verder onderverdeeld worden in totaal zestien hoofdstukken van zeer gevarieerde omvang. Het boek begint met

die Congoromans vooral stereotiep en gênant fout: de vet aangezette dromen van jacht en zwarte vrouwen, in een werelddeel waar mensen en dieren nog gelukkig en wild zijn, en ja vandaar de noodzaak van zweep, jachtkarabijn en beschaving” (102). Met zijn boek bewijst Renders echter dat het Congoproza niet te herleiden is tot dergelijke stereotiepe beelden. Hijzelf oordeelt nuchter over dit proza. In gesprek met Horsten (2019) stelt hij dat “De grote Nederlandstalige Congoroman, die de hele geschiedenis in perspectief plaatst, moet nog geschreven worden”.

³ Als geschiedenissen van de Vlaamse Congoliteratuur fungeren bijv. *Het koloniale in de literatuur* (1938) van Sylva de Jonghe en *Geschiedenis van de Vlaams-Afrikaanse letterkunde* (1961) van Verthé en Henry. De contemporaine Nederlandse literatuurgeschiedenissen, zoals die van Bel (2016) en Brems (2006), geven slechts een bescheiden inzicht in de Congoliteratuur.

⁴ Renders publicaties gelden als wezenlijke referentiewerken voor het onderzoek naar de Congoliteratuur, bijv. “Kolonialistische en anti-kolonialistische tendensen in de Vlaamse Kongo-letterkunde: Het Vlaams-Afrikaanse proza en het kolonialisme” (1994), “De wrede tropen: kritisch Nederlandstalig Kongo-proza” (1996), “Nikkerke en ikkerke. Nederlandstalig proza over Kongo” (2002) of “De kloof tussen ideaal en realiteit” (2006). In 2020 heeft hij samen met Jeroen Dewulf de allereerste bloemlezing van Vlaams Congoproza in Engelse vertaling laten verschijnen: *The Congo in Flemish Literature: An Anthology of Flemish Prose on the Congo, 1870s–1990s*.

⁵ Alle citaten in de hoofdtekst zijn ontleend aan het boek *Koloniseren om te beschaven*.

een inleiding en besluit met een soort beknopt overzicht van voorgaande bevin-
dingen (“Terugblik: met haast volkomen eensgezindheid”, 445–454), eindnoten,
bibliografie en auteursregister, maar mist wel een aparte lijst met de titels van
alle vermelde Congowerken en een lijst van opgenomen grafieken (o.a. enkele
zwart-witte kaarten). Daarnaast ontbreekt er een zaakregister met behulp waarvan
men makkelijker informatie zou kunnen opzoeken in deze omvangrijke tekst.

Afzonderlijke delen of hoofdstukken worden ingeleid met een vrij gedetail-
leerde karakterisering van drie historische periodes (respectievelijk Congo voor
1885, Congo in de jaren 1885–1908 en 1908–1960). Het boek is rijk aan citaten,
vooral uit besproken werken, maar ook uit andere bronnen: de auteur heeft zo de
vrijheid genomen om bijv. de volledige versie van Lumumba’s beroemde speech
uit 1960 op te nemen (265–268).

De inhoud van de meeste prozawerken wordt kort samengevat, en bij kolo-
niale sleutelwerken krijgt de lezer een wat uitgebreidere presentatie van plot,
hoofdpersonages en centrale motieven. De omvang van biografische informatie
die verstrekt wordt over afzonderlijke schrijvers is vooral mede bepaald door hun
betekenis voor de Vlaamse koloniale literatuur. Hier moet een verdienste van
Renders’ boek benadrukt worden: het introduceert vele “nieuwe” auteurs (o.a.
Simon Smits, Antoon Greshoff, J. Esra, Bert Fierens, Robrecht De Sadeleer) en
hun werk in de Vlaamse literatuurgeschiedenis.

Volgens Renders kunnen alle Congowerken in een van de drie categorieën
ondergebracht worden: kolonialistisch of pro-koloniaal, kolonialistisch-kritisch
en anti-kolonialistisch. Zijn onderzoek laat goed zien dat de meerderheid van
de literaire productie uit de koloniale periode de officiële koloniale propaganda
en het koloniaal beleid verdedigt: “De koloniale literatuur zingt haast unisono
de lofzang voor de kolonisatie die alleen maar weldaden brengt” (454). Ook de
Vlaamse koloniale kinder- en jeugdliteratuur is hier geen uitzondering op de regel
en wordt als propagandistisch instrument gebruikt, geschikt om nieuwe pro-kolo-
niale generaties op te voeden (433–444). Slechts weinige Congoteksten zouden
een uitgesproken kritische, anti-kolonialistische strekking hebben.

In Deel I (“Voor 1885: de lange aanloop tot de kolonisatie van Midden-Afrika”,
19–96) houdt Renders zich overwegend met historische vraagstukken bezig, zoals
de contacten tussen Europa en Midden-Afrika die voorafgingen aan de kolonisatie
of de koloniale ambities van Leopold II en de realisatie ervan. Zijn verhaal over
het Congoproza laat hij weliswaar al in 1596 beginnen, toen Martijn Everart het
“eerste overzichtswerk over Kongo” van de Italiaan Pigafetta heeft vertaald en
als *De Beschryvinghe vant Groot ende Vermaert Coninckrijck van Congo* uitge-
geven (26), maar over het algemeen zijn de Vlaamse teksten over Congo (meestal
reisverslagen) in de periode voor 1885 nog schaars. Renders wijst op *Batavia*
(1858) van Hendrik Conscience als de eerste Vlaamse koloniale roman en op twee
sketches van Cyriel Buysse uit *Verslagen over den Gemeenteraad van Nevele* als

“de eerste Vlaamse literaire teksten over Congo” (92). In deze fictieve verslagen van vergaderingen van 9 april 1885 en van juni 1886, met Congo op hun agenda, wordt de Belgische beschavingsopdracht in Congo onverwacht kritisch als een absurde onderneming voorgesteld.

Deel II (“Van 1885 tot 1908: van utopie naar dystopie”, 97–218) beslaat de tijd van de beruchte Congo Vrijstaat. In de koloniale werken uit die periode valt van gruwelijkheden (uitbuiting en mishandeling van de Congolezen) nauwelijks iets te bespeuren. De koloniale literatuur staat meer in het teken van “zelfopoffering” van dappere Belgische pioniers die hun leven geven “voor de redding van de Afrikanen” (Renders 447). Vooral katholieke missionarissen en protestantse zendelingen hebben toen over Congo geschreven, maar ook ambtenaren en bezoekers. Het beeld van de koloniale realiteit dat uit hun teksten naar voren komt, is over het algemeen vertekend en misleidend, vooral over het Belgisch beschavingswerk. Over wantoestanden hebben ze niet expliciet bericht. De schrijvers die wel een zekere kritiek uiten op de situatie in Congo blijven in de minderheid (o.a. Cyriel Buysse met zijn klassieker *De zwarte kost* of de Nederlander Henri van Boven). Als “het eerste Vlaamse fictiewerk over Congo geschreven door een auteur tijdens zijn verblijf aldaar” (145) geldt de pro-koloniale novelle *Ook een ideaal* (1896) van Pieter Danco, een liefdesgeschiedenis in “hyperromantische stijl” waar Congo slechts als “exotische locatie” dient (145).

Het meest omvangrijke Deel III⁶ (“Van 1908 tot 1960: Belgisch Congo onder paternalistisch bestuur”, 219–444) bestrijkt de periode waarin de literaire productie over de kolonie zich intensief ontwikkelt en onderscheidt door grote diversiteit qua vorm en problematiek. Merkbaar wordt de toenemende belangstelling voor de Congolese talen en culturen, wat gepaard gaat met het ontcrachten van schadelijke stereotypen en langzamerhand resulteert in groeiende waardering voor de Congolezen zelf. In die lange periode wordt zowel koloniale non-fictie als ook fictie geschreven. Boeken met pro-koloniale strekking worden nog steeds in groten getale gepubliceerd (Adolf Verreet, Fernand Goddemaer e.a.). De kolonialistisch-kritische stroming wordt vertegenwoordigd o.a. door Frans Beckers (ook bekend als Frans Demers en J.M. Elsing; 369–386), Sylva de Jonghe (386–402) en door Gerard Walschap en zijn *Oproer van Congo* (1953), waarin opgeroepen wordt “tot een kolonisatie ‘met een menselijk gelaat’” (407). De enige auteur voor 1955 wiens werk als anti-kolonialistisch omschreven kan worden, zou René Poortmans (412–413) zijn. Later wordt het proza van Piet van Aken zo bestempeld: zijn novelle *De nikkers* (1959) is een van die werken die “de legitimiteit van de kolonisatie volledig ondermijnen” (427).

Met zijn boek biedt Renders een omvangrijke historische kaderschets van het proza over Belgisch Congo. Zijn werk plaatst zich duidelijk op de raaklijn tussen historiografie en literatuurwetenschap, wat de beoordeling ervan enigszins ver-

⁶ In de inhoudsopgave abusievelijk aangeduid als Deel II.

moelijk. De professionele historicus zou al lezende misschien kunnen verzuchten dat de voorstelling van bepaalde feiten of historische processen niet genoeg genuanceerd is, onjuistheden bevat of te veel berust op verouderde bronnen.⁷ In de ogen van een literatuurhistoricus lijkt Renders echter hier en daar te veel in te gaan op de historische details van de kolonisatie en tegelijk te weinig op de mogelijke correlaties tussen die vermelde gebeurtenissen en specifiek literaire verschijnselen. De meer literair georiënteerde lezer zou zich kunnen afvragen in hoeverre zo'n uitgebreide historische component functioneel is. Niettemin is *Koloniseren om te beschaven* een onmisbaar naslagwerk voor iedereen die zich bezighoudt met onderzoek naar de Nederlandstalige Congoliterkunde of gewoon geïnteresseerd is in het koloniale verleden van België. Het is namelijk de eerste zo degelijke poging om deze literatuur te presenteren aan de huidige lezers, die allerlei literaire en historische contexten missen. Renders' boek laat de Congoliteratuur zien in haar vele complexe en dubbelzinnige verwickelingen, beschrijft in teksten bewaarde ideeën en houdingen ten opzichte van de kolonisatie en toont daarmee de geleidelijke transformatie van de koloniale mentaliteit. Het is een boek waaraan allang een behoefte bestond: veel waardevolle gegevens over koloniale Vlaamse schrijvers en hun werk – tot nu toe verspreid over diverse publicaties of daar helemaal niet opgenomen – worden uiteindelijk bijeengebracht. Het enige wat nu nog rest, is wachten op een vervolg, met het verhaal over het Congoproza na 1960.

Luc Renders, *Koloniseren om te beschaven: het Nederlandstalige Congoproza van 1596 tot 1960*, Gramadoelas, 2019, ISBN 9789463886666, 496 pp.

Bibliografie

- Bel, Jacqueline. *Bloed en rozen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900–1945*. Bert Bakker, 2016.
- Brems, Hugo. *Altijd weer vogels die nesten beginnen*. Bert Bakker, 2006.
- Horsten, Toon. “In dienst van kerk, staat en industrie. Interview Luc Renders over de Nederlandstalige Congoliteratuur”. *De Standaard*, 18.10.2019, https://www.standaard.be/cnt/dmf20191017_04669064. Geraadpleegd 20 juni 2021.
- Peeters, Koen. *De menseneter*. De Bezige Bij, 2017.
- Renders, Luc. “De kloof tussen ideaal en realiteit”. *Wandelaar onder de palmen. Opstellen over koloniale en postkoloniale literatuur*, geredigeerd door Michiel van Kempen et al. KITLV, 2004, pp. 389–399.
- . “De wrede tropen: kritisch Nederlandstalig Kongo-proza”. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, no. 2, 1996, pp. 176–195.

⁷ Op zijn historiografische kwaliteiten wordt Renders' werk bijv. door Zana Etambala (2020) beoordeeld.

- . “Kolonialistische en anti-kolonialistische tendensen in de Vlaamse Kongo-letterkunde: Het Vlaams-Afrikaanse proza en het kolonialisme”. *Literatuur*, vol. 11, no. 1, 1994, pp. 158–165.
- . “Nikkerke en ikkerke: Nederlandstalig proza over Kongo”. *Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*, geredigeerd door Theo d’Haen. Bert Bakker, 2002, pp. 302–328.
- Zana Etambala, Mathieu. “Zo schreven wij over Congo. *Koloniseren om te beschaven* van Luc Renders”. 18.08.2020, <https://www.de-lage-landen.com/article/zo-schreven-wij-over-congo>. Geraadpleegd 7 juli 2021.

INFORMATIE AAN AUTEURS:

1. Het tijdschrift *Neerlandica Wratislaviensia* is het oudste neerlandistieke wetenschappelijke tijdschrift in heel Midden- en Oost-Europa – gesticht door prof. dr. Norbert Morciniec in de jaren tachtig van de 20^e eeuw. Het tijdschrift publiceert bijdragen over de Nederlandse taal, literatuur en cultuur, als ook over cultuurreceptie en contrastief-vergelijkende studies. Het tijdschrift wordt genoteerd op de *European Reference Index for the Humanities* (ERIH) van de *European Science Foundation*.
2. De bijdragen mogen in het Nederlands, Engels of Duits geschreven zijn.
3. Alleen reproductieklare illustraties kunnen opgenomen worden. Bij de illustraties moeten hun bronnen vermeld worden. De auteurs worden verzocht, tevens informatie over de auteursrechten van de door hen gebruikte illustraties toe te voegen.
4. Het inzenden van een tekst naar de redactie van *Neerlandica Wratislaviensia* door zijn auteur staat gelijk aan de verklaring van de auteur dat hij/zij over de eigendoms- en auteursrechten voor deze tekst beschikt, dat deze tekst vrij is van juridische gebreken en dat hij in zijn geheel of in fragmenten niet eerder was gepubliceerd of ingezonden naar de redactie van een ander tijdschrift; het staat tevens gelijk aan de toestemming om deze tekst zonder tegenbetaling in *Neerlandica Wratislaviensia* te publiceren en hem ook zowel qua tijd als ook qua gebied onbeperkt te laten verspreiden, inclusief verkoop van exemplaren van het tijdschrift en het gratis beschikbaar stellen van archiefexemplaren in het Internet. De teksten worden ingezonden naar het platform van *OJS (Open Journal Systems)*.
5. Elke auteur ontvangt een exemplaar van *Neerlandica Wratislaviensia* waarin zijn/haar tekst is gepubliceerd.
6. De auteurs gebruiken in hun bijdragen de regels van ‘Stylesheet Neerlandica Wratislaviensia’ (zie <https://wuwr.pl/nwr/for-authors>).

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego sp. z o.o.
pl. Uniwersytecki 15
50-137 Wrocław
uniwersytecka@uwur.com.pl

Wrocław University Press
pl. Uniwersytecki 15
50-137 Wrocław
uniwersytecka@uwur.com.pl

Księgarnia internetowa
Online bookshop
sklep.uwur.com.pl

Strona główna
Website
uwur.com.pl

Facebook
@wydawnictwouwr